

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Наукове фахове видання

Випуск 35

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Секундант Сергій Григорович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР:

Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубович І. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Дікова-Фаворська О. М.**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Єременко О. М.**, доктор філософських наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Крилова С. А.**, доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Кройтор А. В.**, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Кутуєв П. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Куцепал С. В.**, доктор філософських наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Лісієнко О. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського; **Коваліско Н. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка; **Окороков В. Б.**, доктор філософських наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; **Петриківська О. С.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Стрелкова А. Ю.**, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; **Хамітов Н. В.**, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Чепак В. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Якубін О. Л.**, кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Długosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор, University of Rzeszów, Rzeszow, Польща; **Gerald M. Steinberg**, професор кафедри політології, Університет імені Бар-Ілана, Ізраїль; **Harris Kevan**, доктор філософії, доцент, Каліфорнійський університет (UCLA), США; **Mirchev Dimitar**, доктор філософських наук, професор, Медичний університет Пловдив, Болгарія; **Mirica Stefania-Cristina**, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія; **Silviya Mineva**, доктор філософії, професор, Софійський університет, Болгарія.

Науковий фаховий журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» засновано у 2014 році
Національним університетом «Одеська юридична академія».

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 20826-10626 Р від 25.06.2014 р.

Журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» внесено до переліку наукових фахових видань України категорії Б, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософських, політичних та соціологічних наук (спеціальності 033 «Філософія», 052 «Політологія», 054 «Соціологія») на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 р. № 1471 (Додаток 3).

Рекомендовано до друку та поширення мережею Internet вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 28 лютого 2022 р. (протокол № 8).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний веб-сайт журналу «Актуальні проблеми філософії та соціології»: www.apfs.nuoua.od.ua

ФІЛОСОФІЯ

УДК 110. 34(64)

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1086>

С. О. Ганаба

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4373-7075>

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

СЕНС ЖИТТЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ЦІННІСТЬ У ПОГЛЯДАХ ВІКТОРА ФРАНКЛА

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Проблема пошуку сенсу життя хвилює будь-яку людину незалежно від віку, національності, соціально-економічного статусу тощо. Однак вона набуває особливої релевантності та актуальності для людини у моменти загострення соціальних негараздів й як наслідок переживання нею екзистенційної кризи. Це ситуації, коли людина стикається із перешкодами у реалізації важливих життєвих цілей і, відповідно, не може їх вирішити за допомогою звичних для неї засобів. Такі кризові моменти неможливо розглядати поза контекстом загальної екзистенційної ситуації у якій опинилася людина, а відтак нівелювати конкретну культурно-історичну епоху, у якій вона живе. Так, сучасна ситуація в Україні, спричинена військовою агресією росії, щоденні новини з фронту, невпинне зростання кількості поранених та загиблих, необхідність вимушеної евакуації великої кількості людей тощо – усе це позбавляє важливого почуття для людини – безпеки й передбачуваності. Натомість постійне перебування у вирі тривожних й непередбачуваних, сповнених небезпеки подій стимулює зростання тривоги й незахищеності, невпевненості людини у майбутньому, погіршується фізичне й психологічне самопочуття, знижується життєстійкість й падає рівень психологічного благополуччя тощо.

Адаптивні можливості організму людини не є безмежними. За умови, коли вони вичерпуються відбувається так званий злам адаптивного бар'єру, загострюються хронічні захворювання, зменшується працездатність, знижується рівень психологічного здоров'я, нервова виснаженість й відсутність бажань тощо. Щоб зберегти здоровий глузд та фізичне й психологічне здоров'я людині необхідно на щось опиратися, вести пошук ресурсу, який триматиме її у бутті та надаватиме життю стійкості, спрямованості, наповненості. Йдеться про пошук людиною відповідей на смисложиттєві для неї питання: що є метою життя? навіть

(для чого) мені жити? у чому полягають життєві цінності? тощо. Загалом, криза – це «своєрідна реакція особистості на ситуації, що вимагають від неї зміни способу мислення, ставлення до себе, навколишнього світу і основних екзистенційних проблем» [3, с. 7].

Варто зазначити, що проблеми смерті й життя, щастя й життєвого покликання людини були засадничими філософськими проблемами в усі періоди людської історії, оскільки вони зачіпають основи як суспільного буття, так й індивідуальних людських життєписів. Вони розуміються тим механізмом, який спонукає людину до пошуку й побудови власної траєкторії життя й у результаті зумовлює зміни та самозміни. Підсумком аналізу цих проблем є розуміння етичної категорії сенсу життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожна історична епоха ставить перед суспільством завдання й проблеми, вирішення яких безпосередньо впливає на те, як людина розуміє своє призначення. Оскільки, змінюються умови життя, культурні, соціальні, економічні тощо запити, то природно, змінюються й погляди людини у розумінні себе й світу довкола. Множинність інтерпретацій дефініції сенс життя зумовлена також суб'єктивною природою цієї категорії. Йдеться про те, що питання сенсу життя розуміється як індивідуальна оцінка сприйняття людиною світу, себе як цінності та самоцінності, а також пережитого й прожитого нею досвіду. Ці зазначені зауваги свідчать про широке предметне поле досліджень пов'язаних із поняттям сенсу життя і є предметом міждисциплінарних наукових зацікавлень, зокрема у філософії, психології, педагогіці, релігієзнавстві, антропології тощо. Смерть як справжня можливість майбутнього життя презентована у працях В. Дільтея, А. Бергсона, М. Хайдеггера, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше. Особливості людського існування й відповідно пошуку сенсу життя стали предметом дослідження екзистенціалізму.

лізму (філософія існування). Представники цього напрямку стверджували, що життя сповнене абсурду й людина покликана створювати власні цінності у байдужому до неї світі. Вона може бути оцінена за своїми діями та вибором й фактично детермінована лише собою, є відкритою світу та розглядається як проект (Ж.-П. Сартр), як зусилля бути собою. Такий підхід є гуманістичним й продуктивним з огляду на те, що розглядає людину як активного дівця у мінливому й швидкоплинному світі, засвідчує її здатність бути господарем своєї долі. У християнській традиції тема сенсу життя була предметом дослідницьких зацікавлень Г. Сковороди, Л. Фойєрбаха, Е. Фромма та інших. Сучасні філософи, прихильники психоаналізу, Ж. Дельоз, Ж. Лакан, У. Бодрійар, Ф. Джеймсон розглядали життя як «машину бажань». Динаміку філософсько-психологічних уявлень про сенс життя й смерті розглянуто у наукових розвідках О. Легун, М. Ломницької, В. Шаян та інших. Сенс буття як особистісний феномен проаналізовано у дослідженнях А. Акименко, А. Москаленка, О. Смука. Життя людини у кризових ситуаціях розглянуто у наукових розвідках В. Злинкова, С. Лукомської, О. Федан та інших. Феномен страждання як важливого елемента формування образу людини висвітлено у працях В. Вершиної, Т. Ярошенко та інших.

Сенс життя – це віра у ціль життя, яка не суперечить чістому-небудь досвіду змістовного життя. Це ті цілі, які змушують людину цінувати його. Ця оцінка є свідченням розуміння людиною змісту та спрямованості власного життя, свого місця у світі. Вона пов'язана із постановкою цілей, які виходять за межі життя з позиції, яким воно може й має бути. Сенс життя – це пізнання і творення. Для людини є щастям знайти своє покликання, свою місію. У різні періоди свого життя людина знаходить для себе актуальні сенси й намагається їх реалізувати. Загалом, сенс життя символізує низку дивовижних запитів та можливостей, які людина здатна здійснити у своєму житті, усе, чого прагне, й можливо, навіть більше. У лоні цих міркувань релевантними є погляди Віктора Франкла.

Метою статті є розгляд поглядів В. Франкла на категорію сенсу життя як екзистенційну цінність сприйняття людиною світу та себе й дає потужний стимул до пошуку нею власних моральних орієнтирів, здатності вільно обирати, стикаючись із стражданнями та бажання діяти згідно обраної мети.

Виклад основного матеріалу. Віктор Франкл – знаний австрійський психолог, психотерапевт. У філософській думці другої половини XX століття він актуалізував питання сенсу життя, й відповідно людського щастя, страждання та особливо – смерті. Як колишній в'язень нацистського концетраційного табору Освенцім, він стверджував, що в екстремальних ситуаціях у людини проявля-

ється щось таке, що за нормальних умов не є очевидним й ймовірним, що у досить екстремальних умовах людина здатна знайти сили та душевних ресурсів подолати негаразди й зберегти індивідуальність власного Я. Пройшовши через неймовірні людські страждання й зберігши силу духу, відчувши на собі усі труднощі табірної життя й отримавши власний досвід виживання, В. Франкл звернув увагу на низку цікавих закономірностей у світобаченні й поведінці людини, які лягли в основу його вчення – логотерапії.

Загалом, поняття логотерапії дослідник пояснює як духовну терапію. «Тут логос означає дух, але, окрім цього, ще й сенс», – пише В. Франкл [5, с. 13]. Отож, логотерапія розуміється ним як духовна терапія, яка акумулює наявні духовні ресурси людини й через їх реалізацію, окреслює смисложиттєві орієнтири розвитку. Звичайно, логотерапія не має на меті замінити наявні психотерапевтичні підходи. Її призначення полягає у доповненні й урізноманітненні підходів та як результат побудові власної більш повної картини людського існування. Духовність є виміром людської екзистенції, її не можна замінити чи звести до чогось іншого. Вона може бути зумовлена певними чинниками, проте не є детермінованою зовнішніми обставинами. «Звичайні тілесні функції впливають на розгортання духовного життя, але вони його не викликають й не формують», – пише В. Франкл [5, с. 20].

Оскільки, людина живе у трьох вимірах: соматичному, психічному і духовному, то духовний вимір, переконує В. Франкл, не можна ігнорувати у жодному разі, бо саме він робить нас людьми [5, с. 9]. З одного боку, цей вимір виокремлює нас зі світу тварин й постає як одухотворення тваринності, а з іншого, – це ідеал, до якого прагне людина у своєму розвитку, орієнтуючись на вищі, абсолютні цінності. Прагнення до розвитку й постійної самозміни засвідчує, що власне сама людина, а не її природні інстинкти й реакції на зовнішнє середовище визначають те, як вона живе. Розуміння людини як складної цілісності є релевантним у логотерапії, оскільки засвідчує, що динамічність є властивістю особистості, необхідною умовою її життя та розвитку. Людина постає не як певна даність, а як процес, у якому відбувається творення її самої через розкриття та активізацію потенційних можливостей [2, с. 140]. Зауважимо, що цей процес відбувається упродовж усього життя людини. Очевидно, що результатом буде постійна зміна людини й відповідно вплив людини на оточення та його трансформацію. Варто зазначити, що визначальним фактором у розумінні процесу змін є визнання людини як цілісної складності. Складність постає не стільки як величина сукупності елементів, а радше як

рівень запутаності, оригінальності взаємозв'язків між ними, які є тим «клеєм», які поєднує елементи у єдине ціле й робить певну цілісність складною. Таким чином, єдність та відмінність є не конкуруючими поняттями, а такими, що доповнюють одне одного.

Наступною засадничою ідеєю логотерапії є право вибору. За будь-яких обставин людина володіє свободою рішення та вибору. За словами В. Франкла, навіть такі трагічні ситуації й нелюдські поневіряння, як ті, що були в нацистських таборах, не могли позбавити людину можливості вибору, що в тих випадках перетворилося на можливість вибору позитивної інтерпретації реальності. «Людина може зберегти залишок духовної свободи, психічної незалежності, навіть у найстрашніших обставинах психічної і фізичної напруги», – стверджував він [6, с. 26]. Він переконував, що людина у жодному випадку не є продуктом спадковості та середовища. Звичайно, вона має інстинкти, проте їм, уважає дослідник, повністю не належить, оскільки володіє свободою. «Все може бути відібрано у людини, окрім одного: остання людська свобода – вибір особистого ставлення перед сукупністю обставин та свій власний шлях», – пише В. Франкл [5, с. 63]. Поняття свободи ним інтерпретується як незалежність відносно трьох речей: інстинктів, успадкованих схильностей, середовища. Попри те, що людина є частиною природи й як результат – біологічне, природне єство безумовно впливає на її поведінку й стиль життя, усе ж у людини є ресурс, який дозволяє бути значно «кращою», ніж вона є, виходячи за межі буденного й прогнозованого й перебувати у процесі постійної самозміни. Цей ресурс є духовність, яка реалізується у виборі. Можливість духовної реалізації напряму пов'язана із свободою вибору.

Основа духовного життя людини полягає у можливості відкриття у собі унікальності шляхом безкінечного самопошуку й самоутвердження. Суть людини проглядається у індивідуальному, а не у загальному та родовому. У духовному плані вона завжди є вільною, оскільки потужність духу проявляється не з природного, зовнішнього світу, а з самої себе. Людина розуміється не стільки як маленька частина соціального цілого (держави, родини, соціальної групи тощо), а як унікальний мікрокосм [1, с. 16]. Людина є тим, ким себе усвідомлює й ким намагається бути. «Людська реальність – це потенційність, вічна незавершеність і вільність вибору. Те, чим людина ще не насправді, а тільки може і повинна стати» – зауважує дослідник [5, с. 99]. Ці міркування певною мірою корелюються із ідеями Ж.-П. Сартра, який стверджував, що суть людини – це проєкт, задум й постійне звернення до майбутнього. Помисли й вчинки людини можуть бути визначені вибором її дій й відповідальністю за них. Людина вільна іс-

тота. Все залежить від того, ким вона бажає бути. Немає такої умови, яка б перешкодила людині реалізувати свій задум. «Життя до того, як ми його проживемо, – ніщо, але це від вас залежить надати йому сенс», – уважає філософ [4, с. 32]. Очевидно, що свобода вибору не залежить від зовнішніх обставин й не зумовлюється ними. Вона детермінується внутрішніми, духовними силами й помислами людини, а відтак залежить від них. Свобода є внутрішня творча енергія людини. Через свободу людина може творити абсолютно нове життя. Вона сама себе вибирає і носить у собі наслідки свого вольового рішення. Людина є вільною настільки, наскільки усвідомила й виявила здатність реалізувати свою внутрішню свободу. В умовах нелюдських поневірянь та страждань вона залишається духовно вільною й здатною до творення й реалізації сенсу свого життя. Зі свого досвіду перебування у концтаборі В. Франкл уважав, що навіть у найважчих умовах життя людина все одно має сенс життя. Так, він полягає не лише у радощах й благополуччі, життєвих успіхах та процвітанні, а й у стражданні. «Радість, проте, може надати сенсу життя тільки тоді, якщо сама його має», – пише дослідник [5, с. 62]. Йдеться про те, що сенс радості не може міститися у ній самій. Ця категорія пов'язана із зовнішніми факторами, оскільки радість завжди має бути спрямована на певного об'єкта чи зумовлена ним. Радість не може ніколи бути самоціллю, тому що її не можна запланувати.

Сенс життя у стражданні, як це можливо? Відповідь на це питання дав дослідник. Відчувши на собі страждання у концтаборі він обґрунтував теорію про те, що ув'язнені, які мали сенс у житті, частіше виживають, а ніж ті, хто втратив. У цьому контексті міркувань є цікавою ідея дослідника про те, що немає нічого гіршого, ніж усвідомлювати, що власні страждання абсурдні і не мають сенсу. З цієї причини його терапевтична пропозиція була зосереджена на пошуку значення проблем, з якими доводиться зустрічатися людині. Страждання й негаразди людина має сприймати як виклик, а не як нещастя. Таким чином, В. Франкл радив знайти значення для страждань, тобто, для чого і в ім'я чого вона живе. Під час жахливих поневірянь, які він пережив, дослідник доходить висновку, що сенсом його життя є допомагати іншим знайти свій сенс. Життя заради когось, в ім'я когось тримає людину у бутті. Переконання людини у тому, що у неї є власна життєва мета, уважає дослідник, має величезну психотерапевтичну та психогігієнічну цінність, оскільки «ніщо так не допоможе людині подолати об'єктивні труднощі чи суб'єктивні негаразди, як усвідомлення того, що вона має в житті свою мету. Наявність такої мети робить людину незамінною і надає їй життю унікальності» [5, с. 77].

По справжньому дієвим інструментом за допомогою якого є можливим протистояти викликам, що виникають у нашій тривожній повсякденності є рішення боротися за мету. Маючи мету, мотивацію рухатися у напрямку до її досягнення, долати перешкоди та проблеми навіть за найскладніших обставин є джерелом життя. Життя може бути повним змісту та цілей, але це не означає, що воно принесе людині щастя, за умови, якщо вона не буде зустрічатися з труднощами. Немає нічого гіршого, на переконання В. Франкла, аніж усвідомлення людиною того, що її страждання є марними, що біль є нічим іншим, а ніж відгомін відчаю. Якщо людина має чітку мету, вона знайде сили не тільки пережити те, що стало для неї по справжньому викликом, а й виявить у собі сильні сторони, виховає мотивацію та актуалізує волю до нових життєвих звершень. Так, іноді життя є несправедливим, людина вкладає час, енергію, душевні сили і все ж доля навзаєм приносить іронічну невдачу. У таких ситуаціях, коли людина не може змінити обставини життя, вона має змінити своє ставлення до обставин. Дослідник радив плекати у собі більш стійке, сильне й позитивне ставлення. Саме воно надасть можливість знайти більш надійні почуття відчуття життя, стати по справжньому господарем власної долі. У цьому процесі релевантним, за твердженням В. Франкла, є розуміння людиною, чого життя очікує від неї, а не навпаки, чого їй слід очікувати від життя. «Це можна сформулювати так: основним питанням має бути не «Який сенс мого життя?» – людині слід намагатися зрозуміти, чого життя вимагає від неї», – наголошував він [5, с. 15]. Таким чином, життя ставить перед нею проблеми, і їй слід розв'язувати їх, а розв'язати можна, тільки взявши на себе відповідальність за своє життя.

Ще однією обставиною, яка має екзистенційну цінність є визнання, що усі потреби, пристрасті та екзистенційні цілі знаходяться всередині людини. Вони не є певною даністю й відповідно змінюються у силу того як змінюється внутрішній світ людини, як вона «зростає» у своїй людяності. Оскільки кожна людина сприймає та переживає одну й ту подію в індивідуальний спосіб та має абсолютно різні ресурси й можливості, то й справляється вона з суспільними викликами й подіями так само специфічно та індивідуально. Завдання логотерапії, висловлює переконання В. Франкл, – це «навчання та виховання відповідальності, а просуватися вперед до конкретного сенсу свого життя пацієнт повинен самотійно» [5, с. 17]. Єдиного універсального сенсу життя не існує, кожен повинен знайти свій унікальний. Через це неможливо шукати його у книгах, у цілях, нав'язаних ззовні, в родині чи друзях чи у суспільстві. Тому однією із наших головних цілей у житті має бути пошук того, що дасть людині мету.

Відповідь на питання про сенс життя у кожної людини буде індивідуальною. Сенс життя визначеним в універсальних термінах бути визначеним не може. Кожна людина це робить у свій спосіб, враховуючи свої мрії й потреби та набутий досвід й інтелектуальний потенціал, систему цінностей і моральних орієнтирів тощо. Неповторність людського життя корелює з унікальністю кожної людини. У неповторності кожного життя відображено унікальність кожної ситуації. В унікальності життя – унікальність кожної життєвої долі. «Допоки людина не збагне, що становить неповторність та унікальність її екзистенції, вона не зможе зрозуміти, що виконання її життєвого завдання є обов'язковим саме для неї», – зауважує В. Франкл [5, с. 127]. Унікальність, а не довершеність – є головною характеристикою сенсу життя з огляду на те, що люди є недосконалими зі своїми слабкими й сильними характеристиками. «Якби всі люди були досконалими, то кожного індивіда можна було б замінити кимось іншим. Саме з недосконалості людей випливає необхідність і незамінність кожної особи. Бо кожен є недосконалим по своєму. Ніхто не є універсально обдарованим, і саме індивідуальні помилки роблять нас унікальними,» – розмірковує В. Франкл. [5, с. 34].

Але на чому ґрунтується життєвий сенс кожного? Для В. Франкла це залежатиме від таких елементів, які наші цінності, наша особистість, наші смаки, наша історія та наші рішення. Тому дуже важливо пам'ятати, що кожен день – це можливість діяти вільно і шукати того, що насправді важливо.

У критичній екзистенціальній ситуації людина найчастіше як опір використовує такі джерела особистого сенсу, як-то: любов до інших людей, турбота про когось, служіння суспільству; створення сім'ї і народження дітей; прагнення зробити світ кращим, благодійність, відданість справі, відповідальність за неї; якісне використання своєї роботи; творчість – створення чогось нового; повнокровне проживання життя, дотримання його природних ритмів; передача свого досвіду іншим людям; різноманітна соціальна активність; самоактуалізація – реалізація людиною своїх здібностей, свого потенціалу.

Висновки та перспективи подальших пошуків. Таким чином, кожна людина індивідуально переживає пошук сенсу свого життя. В кризові періоди суспільного життя ця потреба актуалізується й загострюється. Родова сутність людини є відкритою, незавершеною, такою, що постійно проходить процес становлення й самозміни. Людська індивідуальність за період свого існування не вичерпує життя роду. Тому людина й отримує змогу окреслити смисл свого життя й реалізовувати його, вносячи певні корективи й визначаючи нові

обріи свого буття. Пошук кожною людиною сенсу є головною силою його життя. Сенс унікальний і специфічний тому, що він повинен бути і може бути здійснений тільки самою людиною і лише тоді, коли вона досягне розуміння того, що могло б задовольнити її власну потребу у сенсі. Що нового запропонував у розумінні категорії сенсу життя запропонував Віктор Франкл? Відповідно до поглядів В. Франкла прагнення людини до пошуку й реалізації сенсу життя є вродженою мотивацією, основним рушієм розвитку особистості. Спираючись на свій життєвий досвід, дослідник висловив переконання, що прагнення до сенсу і його пошуку закладено у самій природі людини. Тому і його реалізація розуміється ним як духовний об'єкт, до якого прагне людська душа і який є рушієм поведінки та розвитку особистості. Життя людини ніколи не може бути безглуздим. Навіть страждання не полишені сенсу. Не завжди свобода від страждань приносить радість людині. Лише тоді, коли вона без примусу обирає відповідальність за свої дії, сенс її життя приносить радість. Сенс життя, за словами В. Франкла, полягає в пошуку мети у прийнятті відповідальності людини за саму себе та інших. Таким чином, маючи чітке чому, вона може зіткнутися з усіма як: тільки відчуючи себе вільним і впевненим у меті, що мотивує її, вона зможе генерувати зміни, щоб створити багато більш благородну реальність.

Однією з найважливіших складових сенсу життя є здатність діяти відповідно до власних цінностей та переконань. Навіть у найбільш екстремальних обставинах В. Франкл переконував, що людина здатна вибирати й поводитися вільно. Незважаючи на фізичну обмеженість вона може підтримувати незалежність й духовну свободу. Головним інструментом для досягнення цього є рішучість. Таким чином, ніщо не настільки важливе, як приймати власну свободу і особисту відповідальність, щоб визначити цілі, ті, до яких має прагнути людина, навіть у найгірших ситуаціях. Важливо те, що кожна мета дає людині наснагу й задоволення вставити вранці та прагнути того, чого вона по справжньому хоче. У найскладніших моментах життя виживають ті, хто позитивний й вмотивований, якою б незрозумілою була його реальність.

У своїх дослідженнях В. Франкл доводить, що прагнення до сенсу є головною рушійною силою розвитку людини, що визначає її поведінку та внутрішній світ. Цей сенс є специфічним та особистим таким, що може бути реалізованим тільки цією однією людиною. Не варто забувати, що кожна людина унікальна в цілому Всесвіті. Відчуття присутності сенсу в житті значно впливає на наше емоційне благополуччя, підвищуючи рівень задоволеності життя в цілому. Втрата цієї можливості погрожує знеціненням духовності, порушенням

норм моралі, падінням людського життя до рівня животіння або споживацтва.

Перспективою подальших пошуків можуть слугувати дослідження образу людини й розгляду її сутнісних характеристик у філософії екзистенціалізму.

Література

1. Вершина В. Тема страждання як елемент формування образу людини. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціології і політичних науках*. Т. 3. № 1. 2020. С. 11–20.
2. Ганаба С. О. Філософія дидактики: контексти, стратегії, практики. Суми : Університетська книга, 2014. 334 с.
3. Зливков В. А., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
4. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – это гуманизм. *Сумрак богов*. Москва : Вест мир. 1990. С. 32–40.
5. Франкл В. Лікар та душа. Основи логотерапії. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2018. 319 с.
6. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу: Психолог у концтаборі. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 286 с.

Анотація

Ганаба С. О. Сенс життя як екзистенційна цінність у поглядах Віктора Франкла. – Стаття.

Проблема пошуку сенсу життя хвилює будь-яку людину незалежно від віку, національності, соціально-економічного статусу тощо. Однак вона набуває особливої релевантності та актуальності для людини у моменти загострення соціальних негараздів й як наслідок переживання нею екзистенційної кризи. Це ситуації, коли людина стикається із перешкодами у реалізації важливих життєвих цілей і, відповідно, не може їх вирішити за допомогою звичних для неї засобів. Такі кризові моменти неможливо розглядати поза контекстом загальної екзистенційної ситуації у якій опинилася людина, а відтак нівелювати конкретну культурно-історичну епоху, у якій вона живе. Людська індивідуальність за період свого існування не вичерпує життя роду. Тому людина й отримує змогу окреслити сенс свого життя й реалізовувати його, вносячи певні корективи й визначаючи нові обрії свого буття. Сенс унікальний і специфічний тому, що він повинен бути і може бути здійснений тільки самою людиною і лише тоді, коли вона досягне розуміння того, що могло б задовольнити її власну потребу у сенсі. У розумінні категорії сенсу життя Віктор Франкл виходив із розуміння його як духовного об'єкту. Він визначав його рушієм поведінки та розвитку особистості. Навіть страждання не полишені сенсу. Не завжди свобода від страждань приносить радість людині. Лише тоді, коли вона без примусу обирає відповідальність за свої дії, сенс її життя приносить радість. Сенс життя, за словами В. Франкла, полягає в пошуку мети у прийнятті відповідальності людини за саму себе та інших. Таким чином, маючи чітке чому, вона може зіткнутися з усіма як: тільки відчуючи себе вільним і впевненим у меті, що мотивує її, вона

зможє генерувати зміни, щоб створити набагато більш благородну реальність. Обовязковою складовою сенсу життя, за В. Франклом, є здатність діяти відповідно до власних цінностей та переконань. Навіть у найбільш екстремальних обставинах людина здатна вибирати й поводитися вільно. Незважаючи на фізичну обмеженість вона може підтримувати незалежність й духовну свободу. Головним інструментом для досягнення цього є рішучість. Важливим для людини є прийняття здатності власної свободи й особистої відповідальності. Це необхідно, щоб визначати цілі до яких має прагнути людина, навіть у найгірших ситуаціях. Важливо те, що кожна мета дає людині насагу й задоволення вставити вранці та прагнути того, чого вона по справжньому хоче. У найскладніших моментах життя виживають ті, хто позитивний й вмотивований, якою б незрозумілою була його реальність. Відчуття присутності сенсу в житті значно впливає на емоційне благополуччя, підвищуючи рівень задоволеності життя в цілому. Втрата цієї можливості погрожує знеціненням духовності, порушенням норм моралі, падінням людського життя до рівня животіння або споживацтва.

Ключові слова: сенс життя, страждання, екзистенційні цінності, розвиток, людина.

Summary

Hanaba S. O. The meaning of life as an existential value in the views of Victor Frankl. – Article.

The problem of finding the meaning of life worries everyone, regardless of age, nationality, socio-economic status and so on. However, it acquires special relevance and relevance for a person in moments of exacerbation of social ills and as a consequence of experiencing an existential crisis. These are situations when a person faces obstacles in the realization of important life goals and, accordingly, can not solve them with the help of his usual means. Such moments of crisis cannot be considered outside the context of the general existential situation in which a person finds himself, and thus level the specific cultural and historical epoch in which he lives. Human individuality during the period of its existence does not

exhaust the life of the genus. That is why a person gets the opportunity to outline the meaning of his life and realize it, making certain adjustments and defining new horizons of his existence. Meaning is unique and specific because it must be and can be realized only by man himself and only when he reaches an understanding of what could satisfy his own need for meaning. In understanding the category of the meaning of life, Victor Frankl proceeded from the understanding of it as a spiritual object. He defined it as a driver of behavior and personality development. Even suffering is not meaningless. Freedom from suffering does not always bring joy to a person. Only when she is forced to take responsibility for her actions does the meaning of her life bring joy. The meaning of life, according to W. Frankl, is to find a purpose in accepting human responsibility for himself and others. Thus, having a clear reason, she can face everyone as: only by feeling free and confident in the goal that motivates her, she will be able to generate change to create a much more noble reality. An obligatory component of the meaning of life, according to W. Frankl, is the ability to act in accordance with their own values and beliefs. Even in the most extreme circumstances, a person is able to choose and behave freely. Despite its physical limitations, it can maintain independence and spiritual freedom. The main tool to achieve this is determination. It is important for a person to accept the ability of their own freedom and personal responsibility. This is necessary to determine the goals that a person should strive for, even in the worst situations. The important thing is that each goal gives a person the inspiration and pleasure to insert in the morning and strive for what he really wants. In the most difficult moments of life, those who are positive and motivated survive, no matter how incomprehensible its reality may be. The feeling of meaning in life significantly affects emotional well-being, increasing the level of satisfaction with life in general. Loss of this opportunity threatens the devaluation of spirituality, violation of moral norms, the fall of human life to the level of life or consumption.

Key words: meaning of life, suffering, existential values, development, man.

УДК 101 (075, 8)

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1087>**В. Ф. Капіца**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1318-6153>*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти
Криворізького національного університету*

НООСФЕРНО-МЕНТАЛЬНІ І НОО-ПРАКСІОЛОГІЧНІ СИЛИ В НОМОНОЛОГІЇ ЇХ РОЗВИТКУ ТА ГНОСЕОМЕТРИЦІ ОНТОДІЯЛЬНІСНОЇ КРЕАТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Виявлення ноосферних сил в їх загальнофілософському значенні, а також в конкретній гносеометриці структурного і змістовного представлення потребувало проведення відповідних ноосферно-наукових досліджень у сфері онтології, гносеології, методології та епістемології науки. Результати дослідження показали виключну важливість проблеми. Її **актуальність**, насамперед, виявляється в наданні нових та сильних стимулів для прискорюючого розвитку науки і суспільства, здійснення загального ноосферогенезису всіх сфер життєдіяльності, пріоритетного розвитку ноосферних сил в якості творчо-продуктивних, що суттєво підніме духовно-творчий та антропогенно-ціннісний потенціал людської культури. В подібному контексті розвитку ноосферних соціоантропних сил Тейяр де Шарден і розумів «феномен людини». Її «ноосферна сила» виявляється в здібності до прояву «радіально-вітальної сили» (в горизонтальній площині) через їх «підняття до рівня організації», самоорганізації та «універсального принципу розвитку» [9, с. 28–29]. Друге виявлення – це «тангенціально-психічна сила» (що діє у вертикальній площині), котра представлена як «Самодух», «універсальний принцип розвитку» і «метасинтез в тангенціальному» шляхом «підйому свідомості» до рівня «гармонізованої спільності свідомості» і «понадсвідомості» в її «колективній і духовній формах» та в планетарно-космічному масштабі [9, с. 194, 199, 218].

Аналіз останніх джерел і публікацій. В.І. Вернадський під ноосферою і ноосферними силами також розумів планетарно-космічні сили та їх проявлення як «сфери розуму» і «сил науки», що самоорганізуються та впорядковуються в процесах «зросту науки і наукового розуміння» та її здатності до «налагодження планетарного обміну речовиною та енергією на Землі» [1, с. 31, 250]. В сучасній філософській думці ноосфера і ноосферні сили розглядаються з позицій «Онтологічної Творчості» (В.П. Казначеев), досліджується методами «креативної онтології» (А.І. Субетто) зі ствердженням, що сучасна людська цивілізація переживає епоху «ноосферизма» [8, с. 30]. На цій основі розробляються концепції «ноосферної модернізації економіки і політики» сучасного су-

спільства, створення «методології ноосферного розвитку» у напрямі «становлення ноосферної цивілізації» (В.Н. Василенко, С.І. Григор'єва та ін.) [10, с. 111, 336, 363, 453]. В авторському підході ноосферні сили виникають в процесі розвитку креативних здібностей суб'єктів до рівня науково-пізнавальних дій, їх предметної реалізації на вищих ступенях творчо-діяльнісного самоствердження. Тобто, коли креативні суб'єкти стають здатними до самопрограмування власної життєдіяльності, професійного саморозвитку і креативної самореалізації. Основні положення з цього приводу викладені в авторських монографіях з представлення онтогносеологічних, методологічних та епістемологічних засад ноосферного мислення і ноо-пізнання [2], що втілюються в програмах ноосферних досліджень, при розробці ноо-технологій, інноваційних НТ-практисів і ноо-проектів [3].

Головна мета даної статті – це виявлення ноосферних сил в конструктивній гносеометриці їх суб'єктно-нооментального представлення, системоутворюючій структурі та за характером «об'єктної онтологізації» в творчо-діяльнісних практиках, а також в якості ноо-праксіологічних сил, здатних до креативного синтезу в операційних програмах зі створення ноосферних технологій та ноо-інновацій. До **основних методів** відносяться як загальні філософсько-наукові і ноосферно-світорозумові способи мислення і пізнання, так і гносеометричні методи розробки та реалізації ноосферних програм, застосування пізнавально-предметних дій та методів епістемологічного конструктивізму. Це також методи номонологічного прогнозу інновацій, інноваційного форсайта і креативного синтезу, методи бінарно-ціннісних опозицій, ноосферно-технологічного НТ-моделювання, інформаційно-семантичного і НТ-програмування та інші.

Виклад основного матеріалу. Головна характеристика ноосферно-ментальної сили – це духовно-творча здібність до створення суб'єкт-об'єктної реальності у креативному синтезі внутрішньої психо-ментальної рефлексії і зовнішніх онтодіяльнісних практик у їх інноваційному випередженні (аференції). Суб'єктна гносеометрика цього процесу – це творчо-ментальна діяльність креативних

суб'єктів, котрі розвивають менталопсихічну здібність до високорівневих свідомісно-абстрактних переходів (від логіко-абстрактного рівня до інформаційного, трансцендентального і ноосферного), а з цим – ноосферну здатність (якість) до багатомірного мислення з випереджально-аферентивним відображенням дійсності та її рефлексії в інноваційній перспективі. Об'єктна гносеометрика включає творчо-діяльнісну самореалізацію креативних суб'єктів з трансформацією – опредмеченням їх нооментальних сил в онто-праксіологічну дійсність, що стала конструктивним втіленням їх ноо-праксіологічних сил. Соціальна гносеометрика – це суб'єкт-об'єктна реалізація ноосферних сил в якості ноосферно-продуктивних сил суспільства та його соціоантропних ноосферних сил. Наукова гносеометрика представлена в якості гносеосфери та епістесфери наукової реальності, де пізнавальні акти інтенсифікуються і набувають характеру випереджаючих пізнавальних дій (енактивності), інноваційно-епістемологічного підсилення (форсайта) в наукових знаннях, їх безперервного зросту, генерації та акумуляції в значний інформаційний ресурс і перетворенням на ноо-знання. Структурна гносеометрика репрезентована всіма складовими ноосферних сил та їх зведенням в єдину номонологічну систему, в котрій відбуваються відповідні процеси їх креативного і ноосферно-синергетичного синтезу з необхідною детермінацією і направленістю. Сукупний результат – це утворення вищевимірної ноосферної реальності ($R = 4-5$), котра предстает у відповідних ноосферних конструктах (онтогнозисах), ноо-технологіях (ноометричних реалогнозисах), що описується в інноваційних поняттях (імпрінтах і паттернах), інформаційних семантограмах, семіотичі багатозначної логіки, ноосферному знанні в його безпосередньому значенні «знання-сила». Але для того, щоб ноосферне знання реалізовувалось як дійсна «ноосферна сила», набуло необхідної реальної предметності за принципом суб'єкт-об'єктної «S-O єдності» буття і мислення креативним суб'єктам треба пройти відповідні етапи розвитку і зросту подібної креативної здібності, починаючи з первинної ноосферно-ментальної сили як стійкої «ноосферної якості». Вона виникає з первинних творчих інтенцій і зростає до екстенцій на особистісну ноо-ментальну і ноо-праксіологічну самореалізацію на основі власних зусиль і талантів, духовно-ментальних напружень («тенсів») і первинних інтенцій на розвиток власного ноо-потенціалу та ноо-ментальної сили. Подібні ментально-інтенційні імпульси до особистого творчого самовираження, самоздійснення, творчо-діяльнісної самоідентифікації в креативних здібностях відбуваються в розширених «креативно-синергетичних предікатах» і в детермінантах зростання ноосферно-творчих сил при їх цілеспрямованій са-

мореалізації, смислоціннісного самовизначення і трансформативної реконструкції дійсності способами особистої і соціальної ноосферно-проективної екстерналізації [4, с. 227, 238, 248]. Подібне фіксується як прояв ноосферно-ментальної сили в її 4-х первинних творчих синергодіях на відповідних рівнях творчо-діяльнісної самореалізації. Надалі вони набувають яскраво виражених ноосферних значень на ще двох, більш високих рівнях креативно-синергетичного синтезу [3, с. 854, 880, 904]. Це відбувається в наступній впорядкованій номонології поступового зросту ноо-ментальної сили креативних суб'єктів.

Ноосферно-ментальна сила у її висхідних творчих синергодіях. Вона виявляється як стійка і постійно репрезентуєма «креативна якість» до підвищення розумової активності, інноваційної творчості і міжсуб'єктної інтерактивно-творчої взаємодії. Це такого роду «ментальна ебімітивність» (ebility – здібність), в котрій виявляються первинні духовно-творчі інтенції (наміри, ідеї, прагнення і «тенси» ментальних напружень), що надалі розгортаються в динаміці «одиничне → загальне», «інтенція → екстенція → екстерналізація». Ментально-інтелектуальне напруження («тенси», «тенсивність») виникає в разі наявності певного діалектичного протиріччя, в котрому об'єднуються («єдність протиріччя») два протилежних бінарно-ціннісних підходи до розв'язання проблеми (індуктивно-дедуктивно, аналітично-синтетично тощо). І. Лакатос розглядав подібну проблемну ситуацію як «бінарно-ціннісну опозицію» в дослідних програмах, в межах якої досягається безперервність у зрості знань без їх «розривів» і «парадигм», а на основі «діалектики позитивної» і «негативної евристики» в єдності і «конкуренції дослідних програм» [7, с. 73–74, 148]. В нашому аспекті напружуючі «ментальні тенси-інтенції» виникають в наступній бінарності мисленево-інтелектуальних процесів, що зобумовлюють появу первинних ноо-ментальних актів. (1) «ментальна інтроспективність – комунікативна інтерактивність»: це бінарне психоментальне напруження-«тенс» зорієнтоване на ментально-інтелектуальну самоорганізацію, організаційну творчо-діяльнісну самореалізацію (О-ТДСР); вона носить операційно-функціональний характер і розвиває функціонально-операційну нооментальну силу (ФО НМС), що фіксується у відповідному креативно-синергетичному ефекті, (підвищена психоментальна реактивність і здібність до кластерізації знань); (2) «ціннісна самодермінація – смислоціннісне самовизначення»: психоментальне напруження в бінарності цього типу (тенсивності) орієнтоване на самораціоналізацію і раціонально-технологічну творчо-діяльнісну самореалізацію (РТТДСР) креативного суб'єкта; вочевидь, вона носить інструментально-технологічний

характер і розвиває інструментально-технологічну нооментальну силу (ІТ НМС), має відповідний креативно-синергетичний ефект, наприклад, у здібності до розробки інтелектуальних технологій і формування із набутих знань інтелектуальних активів; (3) «когнітивно-професійна інтенційність – екстенсія професійного саморозвитку»; при подібній бінарності тенсивність психоментального напруження має характер когнітивної означеності первинних інтенцій у їх спрямуванні на професійний саморозвиток креативних суб'єктів через екстенційні практики; на цій основі відбувається професійно-розвиваюча творчо-діяльнісна самореалізація (ПР ТДЦР), що зорієнтована на формування нооментальної сили професійного зростання і вдосконалення; це професійно-розвиткова сила ПР НМС, котра виявляє себе в динаміці професійного саморозвитку, самовдосконалення і «перфектності» з досягненням відповідного синергоефекту; наприклад, при створенні когнітивних технологій практичного призначення та їх втілення в когнітивних праксісах в синергодинаміці креативних синтезів; (4) «критична верифікація – трансформативна реконструкція»: в цій бінарності представлене психоментальне напруження «автентичної самореалізації», яке відповідає необхідним критеріям (показникам, стандартам раціональності) професійної самоідентифікації за встановленою «планкою досягнень», що зобумовлює ідентифіковано-автентичну творчо-діяльнісну самореалізацію (ІА ТДЦР); тому і нооментальна сила приймає той же характер (ІА НМС) та в якості творчо-конструктивної ТК НМС забезпечує автентично-конструктивну самореалізацію (АК ТДЦР) в інтеграції всіх попередніх нооментальних сил: $\text{ФО НМС} + \text{ІТ НМС} + \text{ПР НМС} + \text{ІА НМС} = \text{ТК НМС (ІА ТДЦР)}$; зведена синергодія ТК НМС інтегрує всі попередні «рівневі синергоефекти» та забезпечує їх креативно-синергетичний синтез на вищих рівнях інформаційно-програмованого та ноосферно-номонологічного проявлення нооментальних сил в їх реальнісній суб'єкт-об'єктній «S-O єдності» буття і мислення.

З подібним креативним синтезом виникає нова «креативна якість» у сумісній дії попередніх нооментальних сил, що надає їм первинні «ноосферні ознаки» у відповідному «первинному комплексі НМС» за способами (типами) їх самореалізації креативними суб'єктами. А саме: (1) креативна якість функціональної операційності нооментальної сили (ФО НМС), що набуває відповідної ноосферної ознаки суб'єкт-об'єктної самоорганізації при організаційній творчо-діяльнісній самореалізації (О-ТДЦР) в певному «функціональному сімплексі» (ФС) в його «самоорганізаційному функціоналі» (СОФ); імпрінтний запис: $\text{ФО НМС} \rightarrow \text{О-ТДЦР} \rightarrow \text{ФС(СОФ)}$. (2) інструментальна технологічність ІТ НМС, що має ноосферну ознаку суб'єкт-об'єктної самораці-

оналізації і нооментально зорієнтована на раціоналізовано-технологічну самореалізацію (РТ-ТД-СР) у відповідному структурному комплексі (СК) з функціоналом структурно-технологічної самораціоналізації (СТСР); імпрінтний запис направленості дії: $\text{ІТ НМС} \rightarrow \text{РТ-ТДСР} \rightarrow \text{СК (СТСР)}$; (3) професійно-розвиткова активованість нооментальної сили (ПРА НМС), що виявляє себе в ноосферній ознаці розвиткової динамічності (РД НМС) в процесах суб'єкт-об'єктного професійного саморозвитку і відповідної професійно-розвиткової самореалізації (ПР-ТДЦР); при такому втіленні нооментальної сили формується «комплекс розвиткової системи» (КРС) з функціоналом професійного саморозвитку (ПСР); імпрінт силової дії: $\text{ПРА НМС} \rightarrow \text{ПР-ТДСР} \rightarrow \text{КРС(ПСР)}$; (4) ідентифікована автентичність нооментальної сили (ІА НМС), креативна якість котрої представлена ноосферною ознакою суб'єкт-об'єктним професійно-автентичним самовтіленням і відповідною автентично-конструктивною самореалізацією (АК-ТДЦР) з формуванням автентичного комплексу професійної системи (АКПС), що розвивається в професійну креатосферу (ПК) первинну креативну реальність (ПКР) в синерго-креативному синтезі (СКС), а надалі – в ноосферну реальність: $\text{ІА НМС} \rightarrow \text{АТ-ТДЦР} \rightarrow \text{АКПС} \rightarrow \text{ПК(ПКР/СКС)}$; тут діють нооментальні сили вищих рівнів: це інформаційно-програмуюча ПН НМС п'ятого рівня і ноосферно-номонологічна НН НМС шостого рівня. У цій послідовності інформаційно-програмуюча нооментальна сила (ПН НМС) 5-го рівня предстає в бінарності її двох головних ноосферних ознак, взятих в їх динамічній розгортці «єдиничне $\rightarrow$ загальне» та в діалектичному «протиріччі – єдності». А саме: «інформаційний креативний синтез $\rightarrow$ інноваційно-аферентивний прогноз» майбутніх станів реальності, в разі чого дія ПН НМС переходить у 4-й і 5-й онтогносеологічні виміри свого виявлення в метасистемі інформаційно-синергетичної реальності ($K = 4-5$). В ній стають можливими нооментальні дії на «аферентивне випередження» (з аферентивно-випереджаючим відображенням і сприйняттям дійсності – П.К. Анохін) на основі здійснення нооментального «інноваційного форсайта» з його ІТ-програмуванням і досягненням «футуроскопічної екстерналізації» суб'єктивних конструкцій в інформаційні реальнісні об'єкти. Подібне відбувається у відповідних нооментальних актах інформаційного креативного синтезу за інформаційно-креативним стандартом раціональності (СІКР) та інформаційно-ресурсних комплексах з продукування ноосферних технологій і ноо-проектів [5, с. 675].

Ноосферно-номонологічна нооментальна сила (НН НМС) 6-го рівня виявляється в цілепокладеній спрямованості ментально-психічних процесів (їх визначальної «інтенційної проективності»)

на онтогносеологічний результат при «реальнісному опредмеченні» (екстенційній реалізації). Це її бінарна «ноосферна розгортка» з висхідної «номонологічної одиницності» («первинного задуму») до «номонологічних загальностей» екзистенційно-об'єктного характеру в наявності ноосферно-технологічних конструкцій, саморозвиткових активних систем, «розумних реалогнозисів» тощо. А саме: «ноосферно-ментальний локус → ноосферно-реальнісна онтологізація», котра відбувається в номонології «управляємої реальності». В ній «реалізується» додаткова ступінь «ноосферної свободи» і відносно інформаційно-програмуєчої ПП НМС подібне можна представити в імпринті: ПП НМС + 1(ноос) = НН НМС. «Ноосферна свобода» НН НМС має вищевимірний характер у тому сенсі, що може забезпечувати «свободу буттєіснування» і розвитку одночасно в багатьох реальнісних універсумах (мультиверсах) в семіотичних значеннях їх різних «розгорток», направленості, масштабів, онторозмірності і номонологій. З цим нооментальна сила ноо-суб'єктів перетворюється на ноосферну силу пізнавальних дій (НСПД) і в якості ноосферно-пізнавальної сили (НПС) починає діяти як самостійна сила ноосферного розвитку дійсності. Тобто активує-направляє-детермінує і самореалізує себе у власній «ноосферній якості» конструктивно-предметного самоздійснення на всіх рівнях та онтовимірах афферентивно-випереджаючого втілення в інноваційних практиках.

Ноосферно-пізнавальна сила (НПС) виявляє себе як енактивна пізнавально-дієва сила (ЕПДС) або сила пізнавальної дії (enact), котра генерується «енактивними суб'єктами». «Енактивність» означає «дієво-пізнавальну активність» (enactment) з конструювання дійсності як «пізнавальної реальності», в котрій можна здійснити «пізнання через дію» (enacting) з безпосередньою реалізацією його результатів в «енактивних технологіях» [6, с. 11, 34–35]. Енактивна сила пізнавальних дій (ЕСПД) розвивається у відповідній бінарності інтелектуально-пізнавальних напружень, але за іншою «ціннісною опозицією» в порівнянні з нооментальною силою (НМС). Це «ціннісна бінарність» має динаміку «силового прояву» у співставленні та напрямі «намір → дія» і розгортається від первинної активації НМС до її перетворення в актуалізовану ноосферно-пізнавальну силу (НПС). Вона ціленаправлено діє за вектором створення інноваційно-ноосферного знання (ІНЗ) все більш високих рівнів для його реалізації в творчо-діяльнісних практиках (ТДП). Тобто характер, структура та зміст дії НПС виявляється в динаміці: НМС → НПС → ІНЗ → ТДП. Тут має місце наступна рівнева послідовність. А саме: (1) Рівень функціональної операційності виявляє ноосферно-пізнавальну силу (НПС) в бінарності «пізнавальна інтенція → енактивно-операційна реалізація»

у відповідній «Е-діяльності» (операційній); це діяльнісні операційно-пізнавальні акти (ОПА) ноосферно-пізнавальної сили (ОПА НПС); (2) на рівні інструментальної технологічності виявляється НПС в бінарності «варіативна операційність → енактивна пізнавальна раціоналізація»; це «Е-діяльність» в її пізнавально-раціоналізованих технологічних коваріантах (РТК НПС); (3) на рівні професійно-розвиткової активності виявляється «розвиткова динаміка» зросту НПС в бінарності «семантична рекурсія → енактивний саморозвиток»; це «Е-діяльність», що представлена в пізнавальних діях креативного саморозвитку (КСР) суб'єктів в їх творчо-реалізаційних здібностях до проявлення ноо-пізнавальної сили (КСР НПС); (4) на рівні ідентифікованої автентичності НПС виявляється в бінарності «проективна екстенція → енактивна самореалізація» в Е-діяльності з трансформації «пізнавальних практик» (ПП) «предметні практики» самореалізації (ППС) через прояв ноо-пізнавальної сили (ППС НПС); (5) рівень інформаційного програмування трансформації нооментальних сил в ноо-пізнавальні сили (НМС → НПС) виявляє дію НПС в бінарності «інформаційний інноваційний форсайт → енактивна футуроскопічна екстерналізація»; це «Е-діяльність» з трансформування «програми дії» (ПД) особистої нооментальної сили (ПД НМС) креативного суб'єкта («самопрограмування») на зовнішні «предметні програми дій» (ППС) з їх практичної реалізації (через «практис-програмування») – ППС НПС; (6) рівень ноосферної номонологічності в дії нооментальних сил з їх закладеною детермінацією ноопізнавальних сил (НМС → НПС); відповідні ноосферні логономоси в їх логічно детермінованій представленості ноо-пізнавальних сил виявляються в бінарності «ноосферні пізнавальні конструкти → ноосферні технології» та складаються в «Е-діяльність» зі здійснення таких пізнавально-конструктивних розробок (ПКР НПС), котрі реалізують в релевантних енактивно-футуроскопічних інноваціях (ЕФІ) з втілення ноопізнавальних сил, а саме: ПКР(НПС) → ЕФІ (НПС).

Однак для того, щоб ноосферно-пізнавальна сила (НПС) у своїх енактивних пізнавально-силових діях (в якості «ноосферно-енактивної сили» НЕС) трансформувались в практиологічно-предметну силу творчо-діяльнісної реалізації, необхідно її представлення в інноваційно-ноосферному знанні (ІНЗ) в якості епістесферно-конструктивної сили (ЕКС). Тут діє історично відомий принцип «знання-сила» (Фр. Бекон), що в класичній науці представлений як принцип «епістемологічного еволюціонізму», а в сучасній постнекласичній науці – як принцип «еволюційного конструктивізму» [11, с. 139–140]. В нашому аспекті номонологічно-конструктивної репрезентації ноосферного знання – це принцип конструктивної

«S-O єдності» суб'єкта і об'єкта та їх сумісно-номонологічної «S-O дії» в якості ноосферної сили. Конкретно, – це інноваційно-ноосферне знання як епістесферно-конструктивна сила ІНЗ (ЕКС). Вона може бути представлена за тими ж рівнями її реалізації, що й дві попередні сили, котрі безпосередньо зорієнтовані на об'єкт, «об'єктивізацію суб'єкта» через його творчо-діяльнису самореалізацію. Рівневий зв'язок тут наступний: (1) рівень функціональної операційності: ноо-ментально-операційна самоорганізація → енактивно-операційна Е-діяльність → операційне ноо-знання (інноваційне) епістесферно-конструктивної сили ІНЗ (ЕКС)-1; це ноо-знання «1-го роду»; (2) рівень інструментальної технологічності: нооментальна самораціоналізація → енактивно-раціоналізована Е-діяльність → раціоналізоване ноо-знання (інноваційне) як епістесферно-конструктивна сила ІНЗ (ЕКС)-2; це ноо-знання «2-го роду»; (3) рівень професійно-розвиткової активності-динаміки: нооментальний саморозвиток → енактивно-розвиваюча Е-діяльність → розвиваюче ноо-знання (інноваційно-випереджаюче) в якості ІНЗ (ЕКС)-3; це ноо-знання «3-го роду»; (4) рівень ідентифікованої автентичності: нооментальна самореалізація → енактивно-реалізаційна Е-діяльність → реалізаційне ноо-знання в якості ІНЗ (ЕКС)-4; це «ноо-знання» як ЕК-сила «4-го роду»; (5) рівень інформаційного програмування: нооментально-самопрограмування → енактивно-програмована Е-діяльність → програмуючо-семантичне ноо-знання в якості ІНЗ(ЕКС)-5 або ноо-знання як ЕК-сила «5-го роду»; (6) рівень ноосферної номонологічності: номонологічна нооментальність → енактивно-конструктивна Е-діяльність → номонологічно-конструктивне ноо-знання як ІНЗ(ЕКС)-6 або ноо-знання як ЕК-сила «6-го роду». В сучасній науці – це «праксіс-знання», що безпосередньо розв'язує дію ноо-праксіологічних сил в «підсилюючому режимі» їх онтодіяльній реалізації та управління буттєреальністю як ноометричним реалогнозисом.

До **основних результатів** проведеного дослідження і можна віднести перехід ноосферних сил від їх антропогенного рівня особистої творчо-діяльнису самореалізації креативними суб'єктами до соціосферного рівня суспільних ноосферних сил інноваційно-номонологічної дії. Доведено, що вони стають головними ноосферно-продуктивними силами суспільства, а також ноосферно-науковими силами духовного виробництва сучасного соціуму. Важливим результатом є представлення праксіологічно-діяльнису механізму виявлення та задіяння ноосферних сил, їх перетворення на епістесферно-конструктивну силу ноосферного знання і пізнання, розвитку ноосферних технологій в гносеометриці наукових і соціальних праксисів та в ноосферній номонології регулювання і прогресу всіх сфер людської життєдіяльності.

Головний висновок розглянутої проблеми можна представити у твердженні, що на сучасному етапі історичного розвитку людства йому необхідне оновлення та зміцнення рушійних сил власного прогресу, здійснення переходу на ноосферні сили, що дозволить піднятися на ступінь саморегульованого ноосферогенезису і запобігти «сценарію катастроф», опанувати креативно-синергетичними силами ноосферного розвитку і життєдіяльності. Виявлений характер, зміст і структура ноосферних сил відкриває можливість їх практичної реалізації вже в сучасних умовах, представити «ноосферну парадигму» в якості конкретного завдання з розвитку ноо-антропогенних і соціоноосферних сил, їх активного задіяння для розвитку ноосферного виробництва і ноосферного прогресу людської культури. Обговорення виявило необхідність подальшої розробки дослідженої проблеми, створення відповідних програм для підготовки спеціалістів з необхідними ноосферно-креативними якостями, планування розвитку постіндустріальних виробництв на основі дії ноо-праксіологічних сил та їх конструктивного втілення способами творчо-діяльнису самореалізації працівників, активного залучення творчих суб'єктів до створення креативних інновацій, ноо-технологій та ноосферних проєктів з прогресування всіх сфер суспільної життєдіяльності.

Література

1. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. Москва : Наука, 1988. 522 с.
2. Капіца В. Ф. Філософія науки: інноваційна методологія та епістемологія ноосферного зросту знань. Кн. 3. Кривий Ріг : Видавничий центр, 2018. 731 с.
3. Капіца В. Ф. Філософія і методологія ноо-науки: дослідні програми з ноосферних технологій та їх НТ-праксіси в проєктних ноо-інноваціях. Кн. 4. Кривий Ріг : Видавничий центр, 2019. 939 с.
4. Капіца В. Ф. Філософія науки та ноосферно-наукові інновації в мисленні і пізнанні. Кн. 1. Кривий Ріг : Видавничий центр, 2018. 623 с.
5. Капіца В. Ф. Філософія науки як ноосфера інноваційного мислення і ноо-пізнання. Кн. 2, Кривий Ріг : Видавничий центр, 2018. 787 с.
6. Князева Е. Н. Энактивизм: новая форма конструктивизма в эпистемологии. Москва : Центр гуманитарных инициатив, 2014. 352 с.
7. Лакатос И. Методология исследовательских программ. Москва : АСТ, 2003. 380 с.
8. Субетто А. И. Ноосферизм. Том первый. СПб. : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2001. 591 с.
9. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва : Наука, 1987. 240 с.
10. Человек и общество: ноосферное развитие . Энциклопедия ноосферных знаний / под ред. В. М. Василенко, С. И. Григорьева и др. Москва ; Белгород : Белгородская областная типография, 2011. 485 с.
11. Черникова И. В. Постнеклассическая наука и философия процесса, Томск : Томский гос. ун-в., 2007. 252 с.

Анотація

Каніца В. Ф. Ноосферно-ментальні і ноо-праксиологічні сили в номонології їх розвитку та гносеометриці онтодіяльній креативній реалізації. – Стаття.

На філософсько-методологічних засадах ноосферного світорозуміння і ноо-наукового пізнання розкривається проблема розвитку ноосферних сил в їх ноо-ментальній та ноо-праксеологічній дії. Виявляється сутність, характер, зміст і структура ноосферних сил у відповідній номонології їх прояву та гносеометриці представлення у напрямі онтодіяльній креативній реалізації.

У статті доводиться, що ноосферні сили відкривають можливість їх практичної реалізації вже в сучасних умовах та їх активного задіяння для розвитку ноосферного виробництва і ноосферного прогресу людської культури. Репрезентована структура ноосферно-ментальних і ноо-пізнавальних сил в детермінантах їх творчо-діяльній самореалізації креативними суб'єктами, в номонології закономірного розвитку та перетворення в інноваційно-ноосферне знання як епістесферно-конструктивну силу. Розкривається творчо-ментальний і прaksiологічно-діяльній механізм розгортання і предметної дії ноосферних сил, динаміка зростання їх синергопотенціалу і здатності до креативного синтезу в суб'єкт-об'єктній єдності буття і мислення. Представлений механізм відкриває можливість виявлення та задіяння ноосферних сил, а також їх перетворення на епістесферно-конструктивну силу ноосферного знання і пізнання.

Встановлюються провідні ноосферні якості і здібності креативних суб'єктів до творчо-діяльній самореалізації способами операційної самоорганізації, технологічної самораціоналізації, професійного саморозвитку, автентичної самоідентифікації, інформаційного самопрограмування і ноосферно-номонологічного конструювання в ноо-реальній гносеометриці суспільних прaksiсів як ноосоціосферних сил. Головною характеристикою ноосферно-ментальної сили є духовно-творча здібність до створення суб'єкт-об'єктної реальності. Представлені основні рівні зростання продуктивних можливостей ноосферних сил як головної антропогенної складової духовно-творчого прогресу людства, що здійснюється в онтодіяльній екзистенціалах ноосферного буття і ноосферно-номонологічного регулювання всіх сфер суспільної життєдіяльності.

Ключові слова: ноосферне пізнання, ноо-наука, ноо-ментальні сили, ноосферні здібності, творчо-діяльній самореалізація, ноосферна номонологія, ноо-праксиологічні сили, ноо-соціосфера, ноосферні технології, ноосферні сили, ноо-знання.

Summary

Kapitsa V. F. Noosphere-mental and noo-praxiological forces in the nomonology of their development and gnoseometriya of ontoactivity creative realization. – Article.

The problem of development of noosphere forces in their noo-mental and noo-praxeological action is revealed on the philosophical and methodological bases of noosphere worldview and noo-scientific knowledge. The essence, character, content and structure of noosphere forces in the corresponding nomonology of their manifestation and epistemology of representation in the direction of on-activity creative realization are revealed.

The article proves that noosphere forces open the possibility of their practical implementation in modern conditions and their active involvement in the development of noosphere production and noosphere progress of human culture. The structure of noosphere-mental and noo-cognitive forces is represented in the determinants of their creative and self-realization by creative subjects, in the nomonology of law-based development and transformation into innovative-noosphere knowledge as an epistepical-constructive force. The creative-mental and praxiological-activity mechanism of development and objective action of noosphere forces, dynamics of growth of their synergetic potential and ability to creative synthesis in the subject-object unity of being and thinking are revealed. The presented mechanism opens the possibility of detection and involvement of noosphere forces, as well as their transformation into epistesphere-constructive force of noosphere knowledge and cognition.

Leading noosphere qualities and abilities of creative subjects to creative-activity self-realization are established by means of operational self-organization, technological self-rationalization, professional self-development, authentic self-identification, information self-programming and noosphere-nomonological construction in socio-realities. The main characteristic of the noosphere-mental force is the spiritual and creative ability to create a subject-object reality. The main levels of growth of productive capabilities of noosphere forces as the main anthropogenic component of spiritual and creative progress of mankind, carried out in the ontological existentials of noosphere life and noosphere-nomonological regulation of all spheres of social life.

Key words: noosphere knowledge, noo-science, noo-mental forces, noosphere abilities, creative-activity self-realization, noosphere nomonology, noo-praxiological forces, noo-sociosphere, noosphere technologies, noosphere forces, noo-knowledge.

УДК 316.42:130.122:299.513

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1088>**М. Л. Лазарева**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-2068>кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарної освіти

Львівського національного університету природокористування

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ У ВИРІ ПОВСЯКДЕННОГО БУТТЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Вступ. Час завжди був однією з центральних категорій як загально-філософських, так і вузько-онтологічних концепцій східної та західної традицій. Мислителі усіх часів замислювались над питанням об'єктивності/суб'єктивності часу та намагались з'ясувати його природу. Найбільш оригінальні темпоральні концепції можна простежити у працях даосистів, буддистів, Аврелія Августина, Дж. Бруно, німецьких філософів XVIII–XIX ст., М. Гайдеггера та філософів-екзистенціалістів, Ф. Ніцше, Е. Гуссерля, А. Бергсона та багатьох інших. Не можливо не згадати й сучасні дослідження фізика С. Гокінга, у космологічних розробках якого переосмислюється сама природа часу. Дж. Біркс уклав енциклопедію часу, намагаючись у скороченій формі продемонструвати чималі здобутки філософів, науковців і теологів у цій галузі [6]. Й хоча однозначної відповіді щодо природи цього явища ми не маємо й сьогодні, але актуальність цих досліджень не згасає. Ця категорія набуває нового звучання й у безпосередньо повсякденному бутті людини, яка опиняється у швидкісному світі новітніх технологій та глобалізаційних процесів, які не дозволяють гальмувати та змушують її задіювати максимум зусиль та енергії для функціонування у ньому.

Дослідження особливостей розуміння людиною часу, процесу його використання, здатності сконцентруватись на власному бутті актуалізується на фоні низки таких викликів сучасності як енвайронменталізм, фемінізм, технологізація побуту та свідомості людини, глобалізація, створення штучного інтелекту, можливість завантаження людської свідомості в штучно створені об'єкти та цифрове безсмертя тощо. Зазначені явища вимагають переосмислення людиною особистої темпоральності на фоні назріваючої кризи.

Окрім цього, сучасне глобалізоване суспільство, як своєрідний симбіоз західного та східного типів світосприйняття, дає можливість простежити, як темпи життя людини усе більше витісняють з її буднів розміреність та споглядальний спокій. Ця тема набуває усе помітнішої актуальності у зв'язку зі згубними процесами руйнування загальнолюдських цінностей і погіршенням стану фізичного та психічного здоров'я мешканців світових мегаполісів.

Відтак, метою статті є дослідження особливостей розуміння сучасною людиною власної темпоральності та обраних нею життєвих позицій у контексті різниці філософських та культурних традицій. Досягти цієї мети дозволить аналіз кореляцій між схемами повсякденного буття людини у його різноманітних проявах і категорією часу, розуміння якої трансформується у світлі технологізації та глобалізації сучасного життєвого простору.

Темпоральність у вирі експрес-життя. Аналіз темпів життя людини та усвідомлення нею своєї темпоральності неодмінно приводить до контрастного протистояння східної та західної традицій, які завжди різнилися своїм розумінням часовості і тими акцентами, які вони проставляли у бутті людини. Динамічна західна філософія переважно закликала людину до дій, боротьби і змін, натомість як східна – до споглядального спокою та розміреного часобуття. Досліджуючи швидкісні темпи життя людини у сучасних глобалізованих містах і мегаполісах, де розуміння часу тотально прагматичне, розуміємо, що споглядальний спосіб існування все ще залишається для представників західних суспільств зашкарублою традицією Сходу.

Час став для сучасного глобалізованого світу ідеєю фікс. Сьогодні усе частіше можна почути напівжартівливі скарги на те, що у добі замало годин для того, аби виконати усе заплановане. У зв'язку із цим сьогодні чималої популярності набувають книги та курси з тайм-менеджменту, які вчать людину розподіляти свій час, ефективно організовувати роботу, коректно планувати свою зайнятість, уникати емоційного вигорання. Попри те, що особа готова врівноважити своє життя та більш грамотно розподіляти свій час, все ж східні «нічого неробіння», пасивність та спокій не розглядаються нею як варіант вирішення перелічених вище проблем. Тайм-менеджмент передбачає не відмову від справ, а підвищення продуктивності та ефективності нашої роботи, щоб індивід міг встигати ще більше.

Проживаючи у сучасному мегаполісі, людина не може дозволити собі марнувати час, адже, якщо вона не встигне «застрибнути у швидкісний потяг», їй більше його не наздогнати. З огляду на

це, людина форматує своє життя у стилі експрес: швидка їжа, швидкісні побачення, швидкісні поїзди, швидкісний інтернет, швидкісний туризм тощо. Однак у кінцевому результаті їй не вистачає часу ні на що: ні на роботу, ні на сім'ю, ні на розваги, ні на себе. Роблячи усе поспіхом, особа під час такої гонитви втрачає найцінніше – саму себе. Доробляючи уночі справи, які вона не встигла виконати вдень, вона порушує режим сну; фаст-фуд та нераціональне харчування шкодять здоров'ю; месенджери і швидкісна комунікація відображаються на якості стосунків; стрімкі темпи життя сприяють стресовим станам та постійній напруженості. Людина із таким стилем життя нагадує Білого Кролика з відомої книги Л. Керрола, який постійно дивиться на годинник, постійно поспішає і постійно запізнюється. На те, щоб зупинитись і бодай хвилю подумати про те, яка мета усієї цієї гонитви, у нього немає часу. Й хоча це і є основним питанням, часто людина не має на нього відповіді. Найстрашніше те, що, підводячи підсумки свого життя, людина часто виявляє, що ні здобуте нею, ні сама ця гонитва не принесли їй ні душевного спокою, ні задоволення, ні почуття виправданості витрачених зусиль.

Людина із таким типом світогляду часто втішає себе примарною мрією у те, що заробивши достатню кількість грошей, вона зможе дозволити собі нічого не робити, або ж робити те, що подобається – більше відпочивати, мандрувати, бачитись з друзями і рідними тощо. Однак у реальності усе обертається інакше: маючи достатньо грошей для усього вище переліченого, особа не бажає зупинитись й постійно потребує більшого. Тяга до накопичування непомірно зростає, проте кожна наступна придбана річ приносить усе менше задоволення, й людина намагається штучно посилити ці відчуття, аби хоч якось пояснити усе зростаюче споживацтво.

Виправдовуючи таку поведінку, людина може стверджувати, що працює і накопичує не лише заради себе, а й заради майбутнього власних дітей. Проблема полягає у тому, що у таких темпах життя та постійній гонитві за матеріальними благами людина не знаходить часу на вже згаданих дітей. Довіряючи їхнє виховання (умовно) няням, телевізорам та інтернету, вона щиро дивується тому, що діти у майбутньому відповідають їй такою ж взаємністю. Спілкування з близькими людьми змінюється новітніми формами взаємодії, які не завжди пронизані глибиною та щирістю. Показово у цьому плані є розповідь однієї з учасниць опитування, яке проводили автори у межах дослідження «Вплив смартфонів на досвід сімейного відпочинку»: Олівія зазначає, що «мобільний телефон є для мене інструментом втечі від усього цього. Мені просто потрібно поговорити з друзями, однолітками, а не з батьками увесь час. Якщо

ваші батьки скажуть щось дурне, ви можете надіслати своєму другові повідомлення і сказати: "Мій тато щойно сказав щось дуже дурне", і ви можете посміятися з цього приводу» [10, с. 585]. З одного боку, багатьох людей дратує те, що їхні близькі постійно користуються смартфонами і не приділяють їм достатньої кількості уваги. З іншого ж боку, спільна відпустка, організована з метою єднання родини, відвертого спілкування та налагодження фізичного контакту часто призводить до того, що зазначені цінності перетворюються у відбування повинності. Чимало учасників таких «відпочинкових акцій», навпаки, стороняться подібної зненацька нав'язаної близькості та єдності, адже в буденному житті подібні процеси спостерігаються не настільки регулярно.

Слід зазначити, що згадане дослідження продемонструвало те, що сучасні швидкісні способи комунікації та використання смартфонів можуть відігравати й позитивну роль у спілкуванні між близькими: «учасники виявили, що використання смартфонів вплинуло на формування пам'яті та спогадів про сімейні канікули після поїздки. Зокрема, смартфони вплинули на спогади про їх відпочинок наступними трьома способами: (1) фотографії як форма відтворення допомогли зберегти знакові спогади про сімейний відпочинок; (2) захоплення смартфонами призвело до пошкодження вражень від сімейного відпочинку як автобіографічної пам'яті; і (3) обмін враженнями від відпустки за допомогою смартфонів як способу відновлення пам'яті, сприяв розповіданню історій і спогадам про розділений сімейний досвід» [10, с. 588]. У цьому випадку спостерігаємо як технологізація та пришвидшення комунікації за допомогою гаджетів може єднати покоління та, у разі активної залученості родичів до віртуального простору, спрощувати процес спілкування між представниками різних вікових груп.

Продовжуючи аналіз повсякденного життя людини, зауважу, що зміна його темпів виявляється й у тому, як вона організовує своє дозвілля. Доречним у цьому контексті буде слово «екшн», адже саме у такому стилі проходить відпочинок нашого сучасника: експрес-туризм зі стрімговою біганиною визначними місцями, ігри (як фізичні, так і віртуальні) задля швидкої перемоги, фільми, які тримають глядача у постійній напрузі, пікніки з чітко фіксованими правилами і прагненням усе передбачити тощо. Щорічні відпустки настільки насичені, що опісля потрібен додатковий час, аби від них відпочити. Людина протягом року мріє про двотижневу відпустку, під час якої вона нічого не робитиме, відпочине і зможе сповільнити темп свого буденного життя. Натомість, її відпочинок перетворюється на мішанину з вечірок, дискотек, караоке, барів, ресторанів тощо. Усе це доповнюється необхідністю робити регу-

лярні фотозвіти свого часовикористання. Як для себе (з метою їх подальшого відтворення у пам'яті), так і для інших (з метою демонстрації насиченості власного життя). Людина щиро вірить, що така двотижнева фієста зможе її оздоровити і стерти осад цілого року, який пройшов у шаленій гонитві. Однак навіть під час відпустки вона не може дозволити собі зійти з дистанції. Слід зазначити, що означений страх «випасти з життя» породжує в індивіда постійний стресовий стан та тривожність. Група німецьких дослідників, яка аналізувала вплив смартфонів на увагу та пам'ять людини, зазначила, що «комунікаційні додатки, такі як WhatsApp, Telegram, Instagram тощо, а також програми електронної пошти, можуть нести відповідальність за виникнення явища відволікання уваги без фізичної взаємодії. Це може пояснити концепція страху втратити щось. Вона описує всеохопне побоювання втратити щось вартісне» [8, с. 5]. Людина перебуває у постійному стресі через страх, що, сповільнивши темпи свого буття, вона водночас втратить здатність реактивно реагувати на новини і залишатись у тренді.

Людина й справді вигорає, адже постійний поспіх і завантаженість, які не припиняються навіть під час відпочинку, позбавляють її життєвої енергії. Живучи у сучасних технологізованих містах індивід навіть не може дозволити собі хворіти і витратити час на повне одужання від хвороби. Людина відповідає на дзвінки, під'єднується до мережі чи намагається працювати дистанційно, катує себе думками про те, що на роботі без неї усе піде шкереберть і, не думаючи про те, що організму потрібен відпочинок для відновлення сил і не чекаючи одужання, знову біжить до справ. Оздоровлення і спорт такі ж активні і швидкісні як увесь ритм її життя: біг, фітнес, аеробіка, тренажери тощо.

На основі вищезазначеного можна зробити висновки, що одним із основних елементів трансформацій в уявленнях людини щодо власної темпоральності є саме технологізація її повсякденного життя. Цей процес закладає у свідомість людини добре відомий девіз «*Veni, vidi, vici*», який змалку програмує індивіда на рух, активність і виборювання бажаного. Прагматичне розуміння темпоральності змушує людину кожну хвилину використовувати із користю. Справа у тім, що у цьому контексті користь вимірюється у матеріальних речах, а не тим, чого індивід може досягти у плані духовності та самопізнання. Й часто людина не усвідомлює, що її власне тіло не завжди здатне витримати обрану нею швидкість.

Космічний спокій та розмірена плинність буття. Корисніше для здоров'я людини, але все ж менш популярне на теренах глобалізованих мегаполісів тлумачення людської темпоральності в поняттях космічного спокою своїм корінням сягає вчень

стародавнього Сходу. Яскравим прикладом такого розуміння часовості є переконання Лао-цзи у тому, що «не виходячи зі свого двору, мудрий пізнає світ. Не визираючи з вікна, він бачить Споконвічне Дао. Він не йде далеко, щоб пізнати більше. Мудрий нікуди не їздить – але все знає, не дивиться – але все називає, зовні бездіяльний – але всього досягає. Він у серці своєму знаходить усе, що треба. Ось чому мудрий знає те, до чого не доїхати, не дійти. І він може бачити те, чого не видно звичайному оку» [1]. Звісно, Лао-цзи говорив не про шалені темпи роботи у дистанційному режимі, яка останнім часом практикується в усьому глобалізованому світі, а про те, що шукати щастя потрібно не десь ззовні, не у речах, які нас оточують, не у матеріальних статках, не у визнанні та славі, а у собі самому, у єднанні зі Всесвітом, у життєдайному спокої, який дає людині змогу побачити найважливіше і розпізнати істину. Поспіх у цій справі неприйнятний, адже поспішаючи, людина втрачає здатність бачити важливі речі.

К. Горан вважає, що наша проблема полягає у тому, що ми не вміємо поратись із часом. На думку дослідника це яскраво виявляється у ті моменти, коли ми нудьгуємо і не знаємо чим себе зайняти: чекаючи транспорт, стоячи у дорожніх заторах чи чергах. К. Горан переконаний, що людина повинна постійно тренуватись і навчити себе насолоджуватись часом: вимикати вдома телевізор, не хапати за телефон чи iPod, стоячи у черзі, не перерахувати розклад руху транспорту по 5–6 разів, чекаючи на зупинці, й «поступово ми станемо відчувати себе більш комфортно з часом. Це дозволить нам бути менш залежними від зовнішніх подій і більш здатними усвідомити сенс нашого життя, який не просто займає час, але робить нас здатними справлятися з часом» [7]. Автор має рацію, адже однією з проблем сучасних мешканців мегаполісів є нездатність залишатись на одинці зі своїми думками, а «простий» без якоїсь зайнятості інтерпретується як гаяння часу. Прикро, але тиша, очікування, перебування на самоті сьогодні сприймаються вороже і усіляко переслідуються, у той час як їх можна розглядати як рідкісні шанси для духовного самопізнання, розвитку та врівноваження пристрастей.

Останнє набуває чималої актуальності у моменти кризових ситуацій, коли людину розхитує швидкість зміни подій та їх кардинальна різниця з її повсякденністю. Так, з початком війни в Україні у мережі з'явилося чимало публікацій стосовно того, як різноманітні філософські вчення можуть допомогти заспокоїтись та позбутись тривожності. Серед них варто згадати епікуреїзм і стоїцизм, які у той чи інший спосіб закликали людину до безпристрасності та спокою. Описані у них стани атараксії та апатії спрямовували людину до відмови від надмірних бажань, непотрібних зусиль,

боротьби із долею та світом. Марк Аврелій зазначає: «Будь немов та круча, яку раз у раз б'ють хвилі, а вона, знай, стоїть, і довкола неї влягаються кипучі води» [2, с. 48]. Знайти мир та спокій у своїй душі можна лише ставши спокійним у своїх справах і бажаннях. Філософія Сократа та Г. Сковороди також закликала людину пізнати саму себе, шукати вічного та відмовитись від швидкоплинних насолод і матеріальних благ. Однак мешканці сучасних мегаполісів замість того, аби прислухатись до порад зазначених філософів, перетворили їх у сухі філософські ідеї, записані у підручниках, які припадають пилом на полицях бібліотек. Попри це, вони готові сплатити послуги психоаналітиків, аби останні «професійно» впорались з їхніми проблемами. Західний світ зробив ставку на розум, ізолювавши його від серця, порушивши гармонію між тілом і душею, за що й платить сьогодні дуже високу ціну.

На противагу цьому, спокій східних традицій наголошує, що гонитва за успіхом не принесе бажаних результатів, й лише сповільнення та вдумливе споглядання допоможе досягти мети. Що спокійнішою буде людина у своїх діях, думках і бажаннях, тим більшого вона зможе досягти. Якщо каламутити воду у водоймі, не зможеш побачити ні того, що на дні, ні свого власного відображення. Лише у спокійній воді людина може розгледіти себе і все те, що водойму наповнює. Спокій допомагає бачити цінності, спокій відновлює здоров'я, спокій допомагає досягнути себе і світ.

«Ось чому мудра людина так не діє – і вона не зазнає невдач. Вона нічого не має – і тому їй немає чого втрачати. Мудра людина не живе в “земних” пристрастях, не прагне одержати з матеріального те, що вимагає значних зусиль. Вона живе у природній простоті і задовольняється тим, що відхиляють мирські люди» [1]. Даосизм закликає людину зупинитись, утриматись від непотрібних діянь, зазирнути у глибину власної душі, аби збагатитись і пізнати істинний шлях. У слов'янських народів, зокрема й в українців, також сформувалось чимало приказок і народних прислів'їв, які висміювали вищезгаданих «кроликів», які постійно кудись поспішали: «Поспішай повільно», «Не жени поперед батька в пекло», «Тихше їдеш, далі будеш», «Поспішиш, людей насмішиш», «Сім разів відмірай, один раз відріж». Щоправда, сьогодні ці перлини народної мудрості забуваються та відкидаються як застарілі і непотрібні у світі бізнесу і технологій.

Натомість, саме переосмислення людиною своєї темпоральності, гармонійне поєднання швидкості та спокою можуть позитивно вплинути на стан її здоров'я, процес її взаємодії з технологіями та природним середовищем. Останнє на сьогодні є вкрай важливим питанням і в цьому плані слід підкреслити, що коріння сучасного енвайрон-

менталізму можна відшукати у стародавніх даоських практиках єднання фізичного та духовного: зовсім недавно Мартін Палмер висловив переконання, що «літургії космічного оновлення і космологічні моделі даосизму ймовірно можуть запропонувати нам новий спосіб оцінки нашого місця в природі в світлі нинішньої екологічної кризи», а Пітер Маршалл в своїй історії екологічного мислення стверджує, що даосизм «забезпечує філософські основи для справді екологічного суспільства і спосіб вирішення стародавнього антагонізму між людством і природою, який продовжує роздирати світ» [4, с. 82]. Подібне розуміння темпоральності та сповільнений у порівнянні з сучасними швидкостями темп буття людини дає можливість поставити основне питання – питання про сенс життя.

Темпоральність та сенс життя. Темпи глобалізаційних процесів у сучасному світі настільки швидкі та всеохоплюючі, що контраст між культурами розмивається до малопомітних локальних відмінностей. Якщо у попередні століття східний та західний типи світогляду характеризувались кардинальними відмінностями у світогляді та поведінці людини мало не в усіх сферах її життя, то сьогодні їх протистояння є доволі умовним. Світовий плавильний казан, який невинно змішує культурні традиції більш менш відкритих суспільств, щодня доволі тісніше переплітає різні уявлення темпоральності людини та дає їй вибір, а також можливість застосувати переваги обидвох підходів для стабілізації свого життя та отримання максимальної користі. Цікавим у цьому контексті є висловлювання В. Франкла, який вважає «небезпечно оманливим переконання психогігієни в тому, що людина насамперед потребує рівноваги або ж, як це називають у біології, “гомеостазу”, тобто відносно сталого стану. Насправді людина потребує не “відносно сталого стану”, а радше прагнень й боротьби за якусь мету, гідну її. Людині потрібне не зняття напруги за будь-яку ціну, а усвідомлення потенційного сенсу. Людина потребує не гомеостазу, а так званої “ноодинаміки”, тобто духовної рушійної сили в полярному полі напруги, де один полюс – це сенс, який треба наповнити, а другий – це людина, яка здійснює це» [3]. Описана автором ноодинаміка може слугувати прикладом поєднання різних інтерпретацій темпоральності людини, способом, який у вирі повсякденності дасть людині можливість «схопити» своє життя, вичленити сенс та мету свого існування, переорієнтувати свою діяльність та буденне життя таким чином, аби вони не безслідно проминали повз, а дозволяли їй пізнати та реалізувати себе.

Якщо запитати пересічних перехожих, які вічні цінності вони можуть назвати, швидше за все першими у їх відповідях прозвучать здоров'я,

життя, любов, сім'я, самовдосконалення. Відповідь, мабуть, однакова для всіх типів світогляду з їх розумінням особистої темпоральності, однак у повсякденні бачимо як людина нищить своє здоров'я на роботі, яка не приносить їй жодного морального (а часто і матеріального) задоволення і не виправдовує зусиль; не цінує свого життя, витрачаючи відведений їй час на порожні розваги та беззмістовні балачки; перетворює любов у комерцію, вимагаючи у стосунках подарунків, знаків уваги, матеріального «підтвердження» почуттів; самовдосконалення вона уособлює у вигляді солідного банківського рахунку, який повинен свідчити про те, що вона чогось досягла; розуміючи сім'ю як базову одиницю будь-якого суспільного життя, ставиться до неї так само споживацьки, як і до усього іншого. «Екзистенційний вакуум, який є масовим неврозом нашого часу, можна описати як особисту й особистісну форму нігілізму; а нігілізм можна описати як ствердження беззмістовності буття» [3]. Аби впоратись із вивільненим часом, впорядкувати свою буденність та стабілізувати розхитану ціннісну систему людині потрібно поставити перед собою мету, віднайти сенс існування та наповнити своє життя смислами.

Як зазначає В. Франкл, ми не можемо поставити питання про сенс життя загалом, але можемо поставити мету кожній конкретній людині – відповідати за своє життя [3]. Зважаючи на екологічний стан нашої планети, здоров'я мешканців сучасних технологізованих мегаполісів та нігілістичну загрозу, яка нависла над людством, ця проблема набуває нового звучання. Життєва позиція сучасної людини і розуміння нею особистої темпоральності вимагають переосмислення, а її активність слід скорегувати у напрямку згаданої вище ноодинаміки. З цією метою людині слід:

1. Втамувати свої бажання, відмовитись від консюмеризму та бездумного споживацтва, які змушують її накопичувати непотрібні матеріальні блага. «Живи непомітно і в усьому дотримуйся міри», закликають нас епікурейці і Г. Сковорода. Життя і діяльність людини повинні бути творчими, а не руйнівними. Непомірність же бажань людини отруєє її саму, її стосунки, природу навколо неї. «Що потрібніше: життя – чи слава? Що дорожче: життя – чи багатство? Що важче пережити: придбання – чи втрату? Багато збережеш – багато чого і втратишся. Багато накопичиш – багато і втратиш. Знай міру – і уникнеш невдач. Знай межу – і не буде ризику. От і проживеш життя в спокої, без тривоги! Хто знає міру – не зазнаватиме невдач. Вчасно зупинившись – уникнеш лиха» [1].

2. Навчитись отримувати задоволення від спокою та споглядання; переосмислити процес використання смартфонів, комп'ютерів, інтернету та постійної жаги перебувати на зв'язку. Залежність від технологій робить людину пасивною

у творчості, навчанні та самовдосконаленні, тож видозміна процесу їх щоденного використання допоможе покращити здоров'я, стабілізувати психічний стан, стимулювати творчий пошук і креативність. Як зазначає Б. Спарроу, «ми стаємо симбіотичними з нашими комп'ютерними інструментами..., перетворюючись на взаємопов'язані системи, які запам'ятовують не стільки саму інформацію, скільки те, де цю інформацію можна знайти. Це дає нам перевагу в доступі до широкого спектру інформації, й недолік постійного “підключення”... Однак на даний момент, можливо, це не більш ніж ностальгія – бажати, щоб ми були менш залежні від наших гаджетів. Ми стали залежними від них тією ж мірою, якою залежимо від усіх знань, які отримуємо від наших друзів і колег, – і втрачаємо, якщо вони не на зв'язку. Досвід втрати нашого інтернет-з'єднання стає все більш і більш схожим на втрату друга» [9, с. 788]. Попри усі переваги, які дає людині підключення до мережі та смартфон, вона повинна вміти знаходити задоволення у кожній миті, навіть чекаючи на зупинці автобус.

3. Більше часу приділяти собі і розмірковуванню про власну сутність; позбутись страху перед тим, аби залишитись на одинці із собою. Сьогодні часто спостерігаємо ситуації, коли людина не може перебувати у кімнаті без музики, телевізора, інших людей тощо. Індивід постійно оточує себе галасом і активністю через страх опинитись сам на сам із собою. Для того, аби подолати цей страх, людина повинна звернути увагу на свій внутрішній світ, знайти у собі глибини, на яких відкривається гармонія та істина світобудови. У цьому може допомогти медитація та зосередженість на вітальних цінностях. «Сенс життя існує за будь-яких умов, принаймні потенційно. Цей безумовний сенс, однак, існує поряд із безумовною цінністю кожної людини. Саме це гарантує невід'ємність людської гідності. Коли життя залишається потенційно змістовним за будь-яких умов, навіть найжальгідніших, то так само цінність кожної особи залишається з нею, тому що базується на цінностях, котрі він або вона реалізували в минулому, і не залежить від корисності, яку він або вона мають (або й ні) у теперішньому» [3].

4. Перестати метушитись і бігти за часом, якого їй ніколи не наздогнати; комбінувати активні способи роботи / відпочинку із пасивними, спрямованими на віднайдження спокою. Під час відпустки чергувати галасливі курорти з віддаленими мальовничими дикунськими місцями, де можливе єднання з природою. Важливо усвідомити, що мета відпочинку не яскраві фотографії, побутовий комфорт чи насичена програма, а відновлення сил, здоров'я, відстороненість від щоденних справ і проблем.

5. Віднайти глибинний зв'язок із природою, поєднати особисту темпоральність із плином часу природного світу, знайти час розгледіти кожен унікальний прояв його краси та величі. У цьому контексті слід економізувати домашні правила використання води, газу та електроенергії, відпочивати у стилі «зелений туризм», змалку привчати дітей до поважливого ставлення до навколишнього середовища тощо. Важливо змінити споживацьке ставлення до природи на повагу до неї як прояву всесвітньої космічної сили, яка дає життя кожному із нас.

6. Попри ті переваги використання смартфонів під час сімейного відпочинку, які описують автори вже згаданого вище дослідження (смартфони як спосіб досягнення консенсусу, генератори взаємодії, захист від нав'язливої поведінки [10, с. 584–585] тощо), все ж варто популяризувати і підтримувати у родинному колі традиції щирого спілкування і довіри, проведення часу без сторонніх подразників (телевізорів, магнітол, інтернету, телефонів тощо), єднання поколінь під час спільного дозвілля та відпочинку. Якщо спочатку людина відчуватиме певну ніяковість, то продовжуючи практикувати таке спілкування вона зможе пристосуватись до нього і отримувати щире задоволення, адже насправді людині потрібно дуже мало, і якщо вдома її чекають кохані люди, життя набуває зовсім іншого звучання. Принагідно, у стосунках слід замінити матеріальні знаки уваги на турботу, допомогу, підтримку. Важливі не подарунки, а розуміння. Речі псуються, набридають, нищаться, почуття ж є тією цінністю, яка не може бути придбана.

7. Припинити виставляти своє життя на показ і всезагальний осуд. Перетворюючи своє життя на театральну виставу для сторонніх глядачів, людина щодня женеться за тим, аби втамувати їхню цікавість й, таким чином, живе не для себе, а для інших. Такий шлях не може принести спокою та гармонії, адже розпилює внутрішню енергію людини на нікому непотрібну активність.

Висновки. Як зазначає В. Франкл, «європейці вважають важливою ознакою американської культури наказ “бути щасливим”. Але щастя не можна ставити за мету; воно має надходити слідом за чимось. Для щастя потрібна причина. Коли вона знайдена, людина стає щасливою автоматично. Як бачимо, людське буття – не в гонитві за щастям, але радше в пошуку причин для нього, у тому числі (останнє, але не менш важливе) – у реалізації потенційного сенсу, притаманного кожній наявній ситуації» [3]. Для щастя потрібно дуже мало й у більшості випадків у нас воно вже є. Однак, щоб його розгледіти, потрібно навчитись гальмувати у щоденній гонитві

і віднаходити шлях до нього серед непотрібного матеріального мотлоху. «Як і все інше в Дао, щастя приходить зсередини. Та мінімальна підтримка, якої ми потребуємо ззовні – трохи їжі, якийсь притулок – насправді може бути дуже простою і легко доступною. Тим не менш, люди нещасні, тому що вони не знають помірності. ...Тому, щоб бути щасливими, ми повинні контролювати свої бажання» [5, с. 127]. Ноодинаміка сучасної людини та переосмислена разом із цим темпоральність повинні поєднати у собі спокій та активність, навчити людину зупинитись у вирі буденності, бути творчо активною та шукати сенс у кожній миті. Дж. Кларк, наводячи слова М. Кальтенмарка, зазначає, що жити довгоз обов'язковістю означає жити морально [4, с. 101]. Морально по відношенню до інших, до природи, до себе. Саме такий поворот у розумінні особистої темпоральності видається найбільш значущим.

Література

1. Лао-Цзи. Дао-де-цзин / за ред. В. Антонова. 2015. URL: https://web.archive.org/web/20160811065032/http://molnar.info/wp-content/texts/OTHER/Dao_De_Jing/Dao_De_Jing_UKR02_Antonov_v151216_.pdf
2. Марк Аврелій. Наодинці з собою. Роздуми. Львів: Апіорі, 2018. 184 с.
3. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 160 с. URL: <http://flibusta.site/b/476748/read#t11>
4. Clarke J. The Tao of the West. Western Transformations of Taoist Thought. London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2002. 270 p.
5. Deng M.-D. Everyday Tao: living with balance and harmony. HarperOne, 1996. 225 p.
6. Encyclopedia of time: science, philosophy, theology, and culture / H. James Birx, editor. SAGE Publications, Inc. 2009. 1576 p.
7. Horan C. Bored With Time? *Philosophy Now*. 2008. URL: https://philosophynow.org/issues/65/Bored_With_Time
8. Liebherr M., Schubert P., Antons S., Matthias C. Smartphones and attention, curse or blessing? – A review on the effects of smartphone usage on attention, inhibition, and working memory. *Computers in Human Behavior Reports Brand*. Volume 1, January – July 2020. URL: <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S2451958820300051?token=A4AC7F408E4299D841B6C559E11CE6D03A28638FC06AC9E7D63BE4BED193843066EF0676405421F11FA457F0B92D7B44&originRegion=eu-west-1&originCreation=20220428171331>
9. Sparrow B., Liu J., Wegner D. Google Effects on Memory: Cognitive Consequences of Having Information at Our Fingertips. *Science*. 333, 2011. P. 776–778. URL: https://web.archive.org/web/20160409095322/http://scholar.harvard.edu/files/dwegner/files/sparrow_et_al_2011.pdf
10. Yu Xi, Anaya G., Miao Li, Lehto X., Wong A. The Impact of Smartphones on the Family Vacation Experience. *Journal of Travel Research*. 2018. Vol. 57(5). P. 579–596.

Анотація

Лазарева М. Л. Темпоральність у вирі повсякденного буття сучасної людини. – Стаття.

У зв'язку зі згубними процесами руйнування загальнолюдських цінностей і погіршенням стану фізичного та психічного здоров'я мешканців світових мегаполісів проблема темпів життя сучасної людини й витіснення з її буднів розміреності та споглядального спокою набуває усе більшої актуальності. У статті досліджуються різні підходи до розуміння особистісної темпоральності людини та обрані нею у зв'язку із цим життєві позиції. Проаналізовано динамічну західну філософію, яка переважно закликала людину до дій, боротьби і змін, та східну, яка спрямовувала до споглядального спокою та розміреного часобуття. Досліджено швидкісні темпи життя людини у сучасних глобалізованих містах і мегаполісах, де розуміння часу тотально прагматичне.

Наголошено, що час став для сучасного світу ідеєю фікс. Людина, яка живе у сучасному мегаполісі, не може дозволити собі марнувати час, адже, якщо вона не встигне встрибнути у швидкісний потяг, їй більше його не наздогнати. З огляду на це, вона обирає життя у стилі експрес: швидка їжа, швидкісні побачення, швидкісні потяги, швидкісний інтернет, швидкісний туризм тощо. У результаті їй не вистачає часу ні на що. Коли ж доводиться підводити підсумки свого життя, виявляється, що ні здобуте, ні сама ця гонитва не принесли їй ні душевного спокою, ні задоволення, ні почуття виправданості витрачених зусиль.

Протилежно до такого підходу розглянуті традиції, які у той чи інший спосіб закликали людину до безпристрасності та спокою, відмови від надмірних бажань, непотрібних зусиль, боротьби із долею та світом.

У статті темпоральність людини проаналізована у контексті проблеми пошуку нею сенсу життя, з огляду на що запропоновано низку способів, за допомогою яких сучасний представник глобалізованого суспільства може трансформувати стиль свого життя, адаптуватись до новітньої форми активності – ноодинаміки, та наповнити своє існування сенсом.

Ключові слова: темпоральність, експрес-життя, спокій, смартфони, глобалізація, сенс життя, ноодинаміка, нігілізм.

Summary

Lazareva M. L. Temporality in the vortex of everyday life of modern human. – Article.

Due to the harmful processes of destruction of universal values and the deterioration of the physical and mental health of residents of world megacities, the problem of the pace of life of a modern person and the displacement of regularity and contemplative calm from his everyday life is becoming increasingly relevant. The article analyzes various approaches to understanding a person's temporality and chosen life positions in this regard. The dynamic Western philosophy, which mainly called people to action, struggle and change, and the Eastern philosophy, which directed them to contemplative calm and measured time being are examined. The rapid pace of human life in modern globalized megacities, where the understanding of time is totally pragmatic, is analyzed.

It is noted that time has become an idea fix for the modern world. A person who lives in a modern metropolis cannot afford to waste time, because if he does not have time to jump on a high-speed train, he will never catch up with him again. With this in mind, person chooses to live in the express-style: fast food, high-speed dates, high-speed trains, high-speed internet, high-speed tourism, etc. As a result, person does not have enough time for anything. And when you have to take stock of your life, it turns out that neither what you have gained, nor this pursuit itself has brought you neither peace of mind, nor satisfaction, nor a sense of justification for the effort spent.

In contrast to this approach, it is considered traditions that in one way or another called a person to dispassion and calmness, rejection of excessive desires, unnecessary efforts, and struggle with fate and peace.

The article analyzes human temporality in the context of the problem of finding the meaning of life, and it is proposed a number of ways by which a modern representative of a globalized society can transform his lifestyle, adapt to the latest form of activity – noodynamics, and fill his existence with meaning.

Key words: temporality, express-life, peace, smartphones, globalization, meaning of life, noodynamics, nihilism.

УДК 130.2:801.73](430)(092)Дільтей
DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1089>

О. П. Мартиненко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1939-9387>

кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Б. В. Манчул

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6937-1403>

кандидатка філософських наук,
докторантка кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

МІСЦЕ ПОЕТИКИ ТА ГЕРМЕНЕВТИКИ У МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНИХ НАУК В. ДІЛЬТЕЯ

Вступ. Про Вільгельма Дільтея та його філософію написано чимало глибоких і змістовних праць, у тому числі й українськими дослідниками, тому набагато легше й доречніше зосередити увагу на тій чи тій конкретній проблемі, ніж намагатися систематизувати неозорий масив існуючих уже досліджень. Однією з таких актуальних проблем є місце, роль і значення творчості В. Дільтея в процесі становлення новітньої гуманітарно-наукової парадигми.

Історично склалося так, що європейська наука своїм теоретико-методологічним обґрунтуванням обрала позитивістську філософію, що мало свої безумовні наслідки, які прийнято загалом оцінювати добре. Водночас, якщо прослідкувати розвиток цієї традиції, можна переконатись у неспроможності позитивізму сповна задовольняти очікування, покладені на нього – перший позитивізм змінився другим, а другий дійшов до методологічного анархізму, що швидко переріс у масштабну кризу філософії науки, яка триває донині з усіма негативними наслідками для інших галузей знань. У пошуках способу розв’язання цієї кризи вчені зверталися до різних джерел, включаючи ті альтернативи, що існували в часи зародження та розквіту позитивної філософії. Однією з них є наукова розвідка В. Дільтея щодо створення методології гуманітарних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 2011 році кафедра філософії ЧНУ імені Юрія Федьковича, виконуючи науково-дослідну програму «Гуманітарно-наукова парадигма знання в контексті філософсько-методологічного дискурсу», організувала наукову конференцію з публікацією матеріалів [17] та видала колективну монографію [2], присвячену аналізу доробку видатного німецького вченого в розвитку методології гуманітарних наук, авторами якої стали М. Марчук, В. Ярошовець І. Ляшенко, Г. Аляєв, М. Альчук,

Т. Біленко, В. Капітон, М. Скринник, І. Гоян, Б. Починок, І. Чорний.

Незважаючи на ґрунтовний аналіз, зазначена монографія обійшла увагою поетику В. Дільтея та її зв’язок з герменевтикою, що ми спробували компенсувати у цьому дослідженні.

Мета і завдання статті – розкрити специфіку використання В. Дільтеєм поетики та герменевтики в його проекті методології гуманітарних наук. Аналізу має посприяти досягнення таких завдань: а) огляд філософських ідей В. Дільтея, їх оцінки іншими дослідниками; б) аналіз герменевтичного та поетичного концептів; в) теоретична реконструкція «методу Дільтея».

Результати дослідження. *Історичне місце філософії В. Дільтея* було вдало визначене Г.Х. фон Врігтом, який зробив це в контексті реакції на позитивістське розв’язання проблеми співвідношення наук про природу і наук про людину. На думку вченого, ідеалістична модель філософії науки набагато перспективніша. Водночас сам Г.Х. фон Врігт уникає її визначення як ідеалістичного напрямку: «Інколи її характеризують терміном “ідеалізм”, але це справедливо лише для певних сторін цього напрямку. Більш адекватна назва – “герменевтика» [3, с. 44]. До цього напрямку в методології Г.Х. фон Врігт відніс: І. Дройзен, В. Дільтея, Г. Зімеля і М. Вебера, В. Віндельбанда, Г. Рікєрта, Б. Кроче і Р. Колінгвуда [там само]. Отже, маємо задум В. Дільтея, де герменевтика постає кісткою гуманітарної моделі філософії науки і альтернативою позитивному методу.

Зауважимо, що назва «герменевтика» щодо методу В. Дільтея не зовсім коректна. Річ у тім, що його методологія стосується не тільки герменевтики, а й поетики. Суть підходу В. Дільтея полягала як в окремому застосуванні герменевтики/поетики, так і в їхній зв’язці. Є низка свідчень, що друга частина цієї ідеї не була доведена філосо-

фом до логічного завершення, хоча й планувалася ним (див.: «Плани наступних редакцій поетики» [6, с. 433–434]). Але й того, що вдалося, цілком достатньо для того, щоб говорити про «метод Дільтея». Г. Косиков, аналізуючи стан сучасної герменевтики та поетики, пише, що «це по-суті дисципліни із взаємодоповнюючою телеологією» [11, с. 527]. Хоча «метод Дільтея» – не більше ніж проект, його потенційні перспективи виглядають доволі привабливими.

Головною і принциповою настановою на шляху створення гуманітарного наукового методу стала, на думку Г.Х. фон Врігта, відмова від методологічного монізму позитивізму та ідеї, згідно з якою вищим ідеалом раціонального пізнання дійсності вважалося точне природознавство. Відкидаючи позитивістську концепцію пояснення (дескриптивізм), вони спиралися на доволі впливову в той час методологічну дихотомію, котру «першим увів німецький історик і філософ Дройзен. Він називав її дихотомією пояснення та розуміння (Erklären und Verstehen). ... Із системною повнотою ці ідеї були згодом розроблені Вільгельмом Дільтеєм» [3, с. 44]. А. Івін дає таке визначення цієї пари понять: «Розуміння нерозривно пов'язане з цінностями і оцінками, що є їхнім вираженням. Якщо пояснення – це підведення під істину, то розуміння – підведення під цінність. Пояснення передбачає виведення явища з існуючих загальних істин, а розуміння означає підведення явища, що нас зацікавило, під загальну оцінку. Це означає, що пояснення, як і будь-яка дескрипція, це твердження про те, що є, а розуміння, як і будь-яка оцінка, говорить про те, що повинно бути» [10, с. 419]. На герменевтичному рівні В. Дільтей, посиляючись на А. Баумгартена, пояснює «розуміння» так: а) слова – знаки, що слугують збудженню уявлень; б) зв'язок цих уявлень зі словами – їхнє значення; в) збудження уявлення про цілісність виразів та їхнього взаємного зв'язку називається розумінням» [6, с. 195]. Причому В. Дільтей робить важливу ремарку щодо цього тлумачення: «значення слова можуть бути самі по собі різні, а розуміння вислову – одним єдиним» [там само]. Зауважимо, що, як правило, коли ми говоримо про пояснення, то маємо на увазі щось зовнішнє, що має загальне значення, а розуміння – внутрішній акт, орієнтований на особисту роботу свідомості.

Оцінюючи наслідки здійснених В. Дільтеєм висновків, М. Плотніков зазначає: «Дільтей змінює сам смисл проблеми обґрунтування, ставлячи завдання не просто епістемологічної підтримки наукового поступу, але експлікації засад усього культурного досвіду. Вимагаючи від філософії врахування «цілісного, повного, неспотвореного досвіду», він ставить тим самим запитання про первинний спосіб даності світу, ще не розділеного науками на окремі предметні галузі» [13, с. 54].

Поетика. Відомо, що традиційне призначення поетики – забезпечення цілісності форми того чи того твору, будь-то художній, філософський чи архітектурний витвір (вражаюче дослідження поетики архітектурних форм античності здійснив у 2008 році колектив Інститута проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України під проводом А. Пучкова [14]). Нині, зазвичай, поетику вважають частиною «теорії літератури», але таке розумінням – вузьке сприйняття її феномену. У ширшому значенні ця дисципліна – спадкоємниця поетичного способу освоєння світу, що передував філософії. Сам термін поезія (ποίησις) – давньогрецького походження. І. Дворецький на сторінках свого словника вказує на такі його значення: 1) виготовлення, виробництво; 2) будова, побудова; 3) творення, створення; 4) творчість; 5) поетичне мистецтво, поезія, пісні та інші види поетичного мистецтва [8, с. 1336]. Перше, що впадає в око – те, що в етимології власних значень давньогрецького слова «ποίησις» визначення його як «поетичного мистецтва» посідає всього-на-всього 5-те місце, тоді як головними значеннями постають слова, що вказують на його зв'язок з виробництвом і творчістю. І. Дворецький, пояснюючи застосування слова «поезія» як творчості, наводить цитату Платона: «будь-яка причина переходу з небуття в буття це творчість» [там само]. У зв'язку з цим виразом можна також згадати поета-філософа, який увів ці категорії, започаткувавши онтологію, – Парменіда. Його поема «Про природу» – глибокий інтелектуальний твір, значення якого в історії філософії незаперечне.

Не втратила свого онтологічного значення поезія і в наш час. І. Іваньо та А. Колодна, коментуючи науковий спадок О. Потебні, зазначили актуальний зв'язок поезії з наукою та філософією: «Якщо наука дробить світ, щоб укласти його в струнку систему понять, то поезія передбачає недосяжне засобом аналізу знання гармонії світу, вказуючи на них своїми конкретними образами, сила яких у заміні нескінченної множини сприйняття єдністю уявлення... Призначення поезії – не лише підготовка науки, а й тимчасовий облаштунок і завершення зведених нею невисоко від землі споруд. У цьому полягає давно помічена схожість поезії та філософії» [9, с. 15].

Зауважимо, що поетика до XVIII ст. практично не розвивалася. Вона тривалий час існувала у тому вигляді, в якому її залишили Аристотель і Горацій. В. Дільтей охарактеризував цей стан справ як кризовий: «Створена Аристотелем поетика мертва. Її форми і її правила вже перед особистостями прекрасних поетичних монстрів Філдінга і Стерна, Руссо і Дідро стали блідими тінями чогось нереального – шаблонами, знятими з колишніх художніх моделей» [5, с. 136]. На нашу думку, пасаж В. Дільтея – спроба зрушити

пласт знань, який тривалий час перебував у стані спокою. Суть кризи, вважає Г. Косиков, полягала в тім, що «апріоризм, рецептурність і нормативність, що були покладені в основу класичної поетики, виявились історично подоланими» [там само]. Їм на зміну прийшов «принцип дескриптивності», тобто пояснення в дусі позитивізму. В. Дільтей протистояв позитивістській програмі філософії науки, намагаючись створити альтернативну дескриптивізму методологію гуманітарних наук. Тому його слова про «смерть поетики» – на що вказує і Г. Косиков – ймовірно були свідченням запиту на оновлення поетики – не так як в Аристотеля і не так як у позитивістів.

Сучасна поетика, з погляду Г. Косикова, відновилася й розвинулася, зосередившись на структурно-голістичній специфіці художнього твору: «Яким би боком художнього твору не займалася поетика, вона в принципі виходить з уявлення про нього як про телеологічну конструкцію архітектонічного цілого, тобто певним чином організоване повідомлення, призначене для комунікації – передачі певного смислу. Однак сам смисл – який – неспецифічним предметом поетики; її цікавлять ті засоби, за допомогою яких він утілюється, а потім сповіщається аудиторії» [11, с. 528]. Отже, «конструкція», «ціле», «засоби втілення і комунікації» – на ці терміни варто звернути увагу при розрізненні поетики і герменевтики. У такий спосіб методологічну суть поетики також визначає О. Туришева: «Загальна для поетики методологічна настанова орієнтує дослідження на виявлення структури художнього цілого і системи засобів художньої виразності, завдяки яким і створюється той чи той художній ефект» [16, с. 7].

Герменевтика. В. Дільтей пов'язує виникнення європейської герменевтичної традиції у філософії з практикою перекладу античних текстів. Безумовно, така практика була пов'язана не стільки з пошуком слів-відповідників рідної мови щодо іноземної, а й також зі спробою осягнення смислу, прихованого в чужому тексті. Вчений згадує перших герменевтів – Флація, Франца, Гласія, вказуючи час історичного переходу до сучасного типу герменевтики та пов'язуючи його з течіями «соцініан, армініан, пієтистів». Сучасна для вченого герменевтика представлена іменами Х. Вольфа, А. Баумгартена, Ф. Шляєрмахера [6, с. 15–232]. Спадок В. Дільтея у цій галузі настільки значний, що він також став частиною когорти видатних герменевтів. Вчені, що зробили значний внесок у розвиток герменевтики опісля епохи В. Дільтея – Г. Гадамер, П. Рікьор, Е. Бетті, Г. Шпет та інші.

Слово «герменевтика» походить від давньогрецького «ἐρμηνεύω». І. Дворецький дає такий перелік його значень: 1) пояснювати, роз'яснювати, розтлумачувати; 2) тлумачити, коментувати, розбирати; 3) перекладати (на іншу мову);

4) повідомляти [7, с. 664–665]. Що цікаво, І. Дворецький, даючи друге значення, – «тлумачити, коментувати, розбирати», – використовує цитату Платона «тлумачити творіння поетів» [там само, с. 664]. Навіть без звертання до аналізу методу В. Дільтея, – його розуміння як синтетичної зв'язки поетики і герменевтики, – можемо побачити безумовну семантичну пов'язаність слів «ποίησις» і «ἐρμηνεύω». Це виглядає, як акт створення поетом специфічної мовної структури, за допомоги якої інтерпретатор-герменевт здатний знайти смисл. Причому той, який не закладений у саму структуру. Якщо говорити алегоріями, то можемо уявити герменевта рибалкою, що ловить вудкою рибу. У цьому разі поетичний твір буде «вудкою», а смисл – «рибою». Отже, і поетика, і герменевтика можуть разом працювати зі смислом.

Зазначимо, що категорія «смысл» володіє особливою вагою у філософії В. Дільтея зокрема та німецькій філософській традиції загалом. М. Марчук, аналізуючи її, пише: «Філософське значення поняття смислу пов'язане з амбівалентною структурою вищих духовних актів, одним із яких якраз є процес «осмислення» буття. Знання смислу зумовлене ціннісними потенціями свідомості» [12, с. 60–61]. Звернемо увагу, що, наприклад, за Є. Трубецьким, свідомість є певним актом духу, в якому психологічне переживання доповнюється чимось усвідомлюваним [15, с. 7]. Те, що усвідомлюється, є надпсихічним елементом свідомості – «її об'єктивним смыслом, до якого я відношу мої психічні переживання» [там само]. Тлумачачи смисл як істину, Є. Трубецький вказує на те, що всі наші переконання про смисл засновані на антиномії, так як «одну й ту ж саму істину ми уявляємо і як трансцендентну, і як іманентну щодо свідомості» [12, с. 61]. Де ж місце істини щодо смислу? «Істина-смысл дійсна безумовно й, отже, незалежна від моєї, твоєї чи чийсь б то не було психологічної свідомості. Але, з іншого боку, в будь-якому шуканні нашої свідомості, істина-смысл ...передбачається як зміст свідомості, до того ж – зміст загальноозначуєчий» [15, с. 11]. Звідси висновок, що «віра в істину-смысл, яка передбачається кожним нашим судженням і кожним актом нашого усвідомлювання, є насправді вірою в трансуб'єктивний, надпсихологічний зміст свідомості, ...коли ми досліджуємо, відшукуємо якусь ніким досі не відкрити істину, ми шукаємо не якесь незалежне від свідомості «буття», а саме той зміст свідомості (про буття чи про що завгодно), який ми могли б утверджувати як безумовний, загальноозначуєчий і дійсний, незалежно від чийхось психологічних переживань» [там само, с. 12].

Герменевтика, на відміну від поетики, займається не конструкцією, а самим смыслом. В. Дільтей (а до нього – Ф. Шляєрмахер) поставив запитання про смисл як про проблему, а не щось очевидне, що одразу доступне увазі – такий погляд актуальний

донині. Ця проблема (смысл) вимагає «методологічного осмислення і відповідних герменевтичних процедур – розуміння й інтерпретації» [11, с. 528]. Отже, пише Г. Косиков, «завдання герменевтики полягає в тому, щоб зрозуміти той смысл (або смысли), який не входить в безпосереднє комунікативне завдання автора і створеного ним тексту. До такого змісту можна отримати доступ лише за допомогою інтерпретації» [там само].

Аналізуючи «інтерпретацію», вчений вказує на некоректне й, відповідно, коректне її використання щодо герменевтичних настанов пошуку смысла. У першому випадку мова йде про «прочитання з метою переінакшення» – «інтерпретатор прагне не проникнути в глибинні смислові шари твору, а експліцитно деформувати його смысл, в граничних випадках – знищити його і замінити своїм власним» [там само]. Це сильна версія некоректної інтерпретації. В слабкій версії «чужа розумова конструкція не деформується, а переосмислюється з метою побудови своєї нової» – це потрібно як для адекватного розуміння тексту твору, так і для збудження думки самого інтерпретатора [там само]. Слабку версію некоректної інтерпретації Г. Косиков називає «філософською», пов'язуючи її із іменем П. Рікьора та оцінюючи її цілком позитивно.

Коректна інтерпретація, за Г. Косиковим, – це дешифровка тексту: «Інтерпретувати – означає виявляти прихований смысл» (Фрейд. – Г.К.). Ця, справжня герменевтична, інтерпретація передбачає розрізнення в тексті явного (первинного. – Г.К.) смыслу, який не вимагає ні переінакшення, ні знищення, а просто розуміння, і неявного смыслу (вторинного. – Г.К.), який вимагає виявлення, експлікації» [там само, с. 529]. Заслужовує на увагу подвоєння категорії «смысл» П. Рікьором, на що звертає увагу Г. Косиков. Пам'ятаємо, що «смысл» у Є. Трубецького – це вже подвійна категорія, що означає чимось доповнену істину. П. Рікьор, розкриваючи герменевтичний смысл як матрьошку – смысл у смыслі, називає його «символом» [там само]. Отже, якщо починати з першої матрьошки – це буде істина, далі – смысл, а за ним – символ. В алегоричному відображенні рибалка-герменевт ловить не лише саму рибу, а полює за її частинами – ікрою, вмістом шлунку тощо.

Поетика і герменевтика. М. Плотников та В. Бібіхін у передумові до IV тому зібрання творів Вільгельма Дільтея пишуть: «У контексті дискусій німецького ідеалізму і романтизму, вплив яких на становлення теорії Шляєрмахера детально розкриває Дільтей, проблема осягнення творчої індивідуальності набувала вирішального значення. З нею було пов'язано і перенесення в герменевтиці інтересу інтерпретатора з розуміння окремих місць тексту на розуміння цілісного задуму автора. Граматична інтерпретація підпорядковувалася психологічній, що мала доконечно прояснити генезис

авторської ідеї, а в її перспективі детально реконструювати смысл всього твору [1, с. 9]. Отже, з оцінки, здійсненої вченими, випливає, що герменевтика і поетика В. Дільтея конвергентні, виконують одне завдання в співпраці, їхня початкова мета – герменевтичний розбір тексту – пошук смыслу(ів), завершальна мета – реконструкція (операція зібрання частин у ціле), що, в принципі, і є цільовим відображенням методу В. Дільтея. В цьому краса задуму філософа, так як вилов «риби» без «рибалки», або однією лише «вудкою» виглядає трохи дивно – де є аналіз, має бути і синтез.

Висновки. У підсумку здійсненого нами огляду зауважимо, що конвергентна схема взаємодії поетики і герменевтики, намічена В. Дільтеєм, незважаючи на свою методологічну потенцію, нині існує лише у вигляді проекту. Її зовнішня схожість із методом теоретичної реконструкції цілком виправдана, адже вона народилася саме в лоні європейської герменевтичної традиції. Існуюча подібність дала можливість використати методологічну рекурсію – підхід В. Дільтея, відображений цим методом ніби в черзі дзеркал.

Методології В. Дільтея важко знайти аналогії, принаймні в тому вигляді, як ми представили її в дослідженні. Єдиним доречним порівнянням, на нашу думку, буде звернення до феноменології Е. Гусерля – взаємопов'язаності регресивного і прогресивного аналізу, де перший прирівнюється до деструкції (Abbau-Analyse); а другий – до конструкції (Aufbau-Analyse) [4, с. 208]. Відповідником першого можна вважати герменевтику, другого – поетику.

Подальші перспективи і розвідки дослідження полягатимуть у розкритті специфіки поетики та герменевтики В. Дільтея, порівняння її з іншими подібними дослідженнями, наприклад, здійсненими М. Бахтінім і Ю. Кристевою.

Література

1. Библихин В. В. Герменевтика и эстетика в творчестве Дильтея. *Дильтей В. Собрание сочинений в 6 т. / под ред. А. В. Михайлова и Н. С. Плотникова. Москва : Дом интеллектуальной книги, 2001. Т. 4 : Герменевтика и теория литературы. С. 510–525.*
2. Вильгельм Дильтей и философия «духовно-научного» знания : кол. монография / за заг. ред. М. Марчука. Чернівці : Рута, 2011. 231 с.
3. Вригт Г. Х. Фон. Логико-философские исследования: Избранные труды. Москва : Прогресс, 1986. 600 с.
4. Гуссерль Э. Картезианские медитации. Москва : Академический проект, 2010. 229 с.
5. Дильтей В. Введение в науки о духе. Сила поэтического воображения. *Зарубежная эстетика и теория литературы. XIX–XX вв. Трактаты, статьи, эссе / сост., общ. ред. Г. К. Косикова. Москва, 1987. С. 108–143.*
6. Дильтей В. Собрание сочинений в 6 т. / под ред. А. В. Михайлова и Н. С. Плотникова ; пер. с нем. В. С. Малахова. Москва : Дом интеллектуальной книги, 2001. Т. 4: Герменевтика и теория литературы. 530 с.

7. Древнегреческо-русский словарь : в 2-х т. / сост. Дворецкий И. Х. Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. Т. 1 : А–Л. 1043 с.

8. Древнегреческо-русский словарь : в 2-х т. / сост. Дворецкий И. Х. Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. Т. 2: М–Ω. 870 с.

9. Иванько И. В., Колодная А. И. Эстетическая концепция А. Потебни. *Потебня А. А. Эстетика и поэтика* / сост. И. В. Иванько, А. И. Колодная. Москва, Искусство, 1976. С. 9–35.

10. Ивин А. А. Современная философия науки. Москва : Высш. шк., 2005. 592 с.

11. Косиков Г. К. Собрание сочинений в 5 т. / сост., науч. ред. Е. Л. Крепкова Москва : Центр книги Рудомино, 2012. Т. 2 : Теория литературы. Методология гуманитарных наук. 697 с.

12. Марчук М. Г. Аксиологічний потенціал наукового знання: поняття, структура, спосіб актуалізації : дис. ... д-ра філос. Наук : 09.00.09 / Чернівці. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. 2002. 436 с.

13. Плотников Н. С. Жизнь и история. философская программа Вильгельма Дильтея. Москва : Дом интеллектуальной книги, 2000. 232 с.

14. Пучков А. А. Поэтика античной архитектуры. Киев : Феникс, 2008. 992 с.

15. Трубецкой Е. Н. Смысл жизни. Москва : Республика, 1994. 432 с.

16. Турышева О. Н. Теория и методология зарубежного литературоведения : учеб. пособие. Москва : Наука, 2012. 160 с.

17. Філософія гуманітарного знання: після Вільгельма Дільтея : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. 16–17 жовтня 2009 р. / Чернівці. ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці : Рута, 2009. 375 с.

Анотація

Мартиненко О. П., Манчул Б. В. Місце поетики та герменевтики у методології гуманітарних наук В. Дільтея. – Стаття.

Стаття присвячена огляду місця поетики та герменевтики у методології гуманітарних наук В. Дільтея. Первісно європейська наука своїм методологічним обґрунтуванням обрала філософію позитивізму, наслідком чого стала масштабна криза філософії науки, що закономірно переросла у кризу науки загалом. Епоха постсекулярності стала свідченням суттєвого падіння авторитету науки у наш час. У пошуках способу розв'язання цієї кризи вчені звертаються до різних джерел, включаючи ті альтернативи, що існували в часи зародження та розквіту позитивної філософії, передусім до ідей В. Дільтея щодо методології гуманітарних наук. Суть підходу В. Дільтея полягала як в окремому, так і в спільному застосуванні методологічного інструментарію герменевтики і поетики. Цей задум не був доведений філософом до логічного завершення, хоча й планувався ним. Саме тому є резон у теоретичній реконструкції цієї методології, здатній прояснити специфіку дільтеєвського проекту.

Мета дослідження – розкрити специфіку використання В. Дільтеєм поетики та герменевтики в його проекті методології гуманітарних наук.

У дослідженні застосовано історико-філософський метод (теоретична реконструкція проекту гуманітарної методології В. Дільтея), етимологічний та концептуальний аналіз термінів «поетика» і «герменевтика». Також використовуються загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування), порівняльний та структурно-функціональний підходи.

Автори дійшли висновку, що конвергентна схема взаємодії поетики і герменевтики, намічена В. Дільтеєм, незважаючи на свою незавершеність володіє потенціалом, який варто враховувати у будь-яких розвідках, присвячених методології гуманітарних наук. Зауважимо, що поетика та герменевтика як основи гуманітарної методології можуть використовуватися не тільки у теорії літератури. Їх взаємний евристичний потенціал цілком придатний для застосування в самих різних напрямках галузей знань.

Ключові слова: герменевтика, інтерпретація, методологія гуманітарних наук, позитивізм, поетика, смисл, філософія науки.

Summary

Martynenko O. P., Manchul B. V. The Place of Poetics and Hermeneutics in the Methodology of W. Dilthey's humanities. – Article.

The article is devoted to the review of the place of poetics and hermeneutics in W. Dilthey's methodology of the humanities. Initially, European science chose the philosophy of positivism as its methodological justification, which resulted in a large-scale crisis in the philosophy of science. It naturally grew into a crisis in science in general. The era of post-secularism has witnessed a significant decline in the authority of contemporary science. In the search for a way to solve this crisis, scientists turn to various sources, including those that existed at the time of the birth and flowering of positive philosophy, especially W. Dilthey's ideas on the methodology of the humanities. The essence of his approach was both separate and joint application of methodological tools of hermeneutics and poetics. This idea was not brought to a logical conclusion by the philosopher, although he planned it. That is why there is a reason in the theoretical reconstruction of this methodology, which can clarify the specifics of Dilthey's project.

The research aims to analyze the specifics of W. Dilthey's use of poetics and hermeneutics in his project on the methodology of the humanities.

The historical-philosophical method (theoretical reconstruction of W. Dilthey's project of humanitarian methodology), etymological and conceptual analysis of the terms "poetics" and "hermeneutics" were used in the research. General scientific methods (analysis, synthesis, generalization, abstraction), and comparative and structural-functional approaches are also used.

The authors came to the conclusion that the convergent scheme of interaction between poetics and hermeneutics, outlined by W. Dilthey, despite its incompleteness, has the potential to be taken into account in any research on the methodology of the humanities.

Key words: hermeneutics, interpretation, methodology of the humanities, positivism, poetics, meaning, philosophy of science.

УДК 101 (075,8)

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1090>

О. А. Моргун

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7916-7265>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти

Криворізького національного університету

ФІЛОСОФСЬКО-НАУКОВІ ЗАСАДИ НООСФЕРНОГО ПІЗНАННЯ В МЕТОДОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ НООНАУКОВОГО ЗРОСТУ ЗНАНЬ

Постановка проблеми. Проблема ноосферного пізнання і продукування ноо-знання виникає як в разі загального ноосферогенезису природи, людини і суспільства, так і розвитку науки, що стає «сферою розуму» людства і перетворює дійсність в «розумну природу» та саморегульоване соціосферне ноо-буття більш високого онтологічного рівня. В філософсько-науковому відношенні подібний процес потребує розвитку відповідного ноосферного світорозуміння, згідно якому «натуральні сили» природи соціолізуються та «онтологізуються» в духовно-творчі сили людини, а гносеологічно – сенсорно-образне сприйняття світу перетворюється на понятійно-світорозумове, на основі чого розвивається ментальна рефлексія ноосферного типу і постнекласична ноосферна раціональність. З цим особливою **актуальності** набуває ствердження ноосферної парадигми розвитку людства, створення відповідного теоретико-методологічного підходу до вивчення процесів ноосферогенезису та розробки інноваційної методології ноосферного пізнання. Її базисні філософсько-наукові засади – це онтологія, гносеологія та епістемологія науки, котра на ноосферно-пізнавальному підґрунті перетворюється на філософію ноо-науки з ноо-наукою методологією ноосферного пізнання.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Висхідні першоджерела ноосферного розуміння світу і наукового ноо-пізнання розроблялись В.І. Вернадським в його «вченні про ноосферу» та науку як ноосферно-планетарне явище [1, с. 31, 250]. Це також «оболонкова концепція» про ноосферу Е.Леруа, ноосферний «феномен людини» та її ноосферне «понаджиття» і «понадсвідомість» П. Тейяра де Шардена [14, с. 187, 199]. Серед сучасних концепцій можна виділити «теорію ноогенезиса» Н.М. Моїсєєва та розуміння ноосфери як «духовного світу людини» [11, с. 347–348], погляди на синерго-інформаційну природу людського розуму і «свідомості як синергетичної системи» Л.В. Гнатюка [4, с. 216, 280], представлення діяльності людського мозку як «розумної речовини», що здатна до «психічної взаємодії з інформаційним середовищем» В.А. Бузулука [2, с. 309], концепція «самостворящої природи в системі ноосфериз-

ма», входження в «епоху ноосферизма» суспільства, науки та освіти (А.І. Субетто) [13, с. 165, 237, 420]. Сюди відносяться і намагання здійснити перші розробки «методології ноосферного розвитку» людини і суспільства у їх «ноосферному вимірі», представити у цьому вимірі ноосферний розвиток економіки, політики, права, культури та всієї сучасної цивілізації, включаючи «ноосферну футурологію», у вигляді «енциклопедії ноосферних знань» (В.В. Василенко, С.І. Григор'єва та ін.) [16, с. 171, 267, 336]. Однак проблема методології ноосферного пізнання на її власних філософсько-наукових засадах поки що не привернула необхідної уваги дослідників.

Метою статті є показати можливість розробки методології ноосферного пізнання на філософсько-наукових засадах та представити цей процес у відповідній методологічній системі, в котрій ноосферний зріст наукових знань набуває номологічно-законопокладеного характеру.

Виклад основного матеріалу. За авторською тезою в разі ноосферно-креативного синтезу воно перетворюється на ноо-знання, котре лягає в основу онтології і гносеології ноо-науки з утворенням епістемосфери наукової реальності з ноосферним типом саморегуляції і наукової раціональності при здійсненні ноо-пізнання.

До **основних методів** досягнення визначеної мети відносяться як загальні філософсько-наукові методи пізнання, так і ноосферно-гносеометричні методи системного представлення пізнавальних типологій ноосферного мислення, регулятивних номологій розвитку ноопізнавальних процесів, визначення типу наукової раціональності з урахуванням ноосферно-методологічного компонента. Це також методи програмованого управління наукою в контексті ноосферного зросту знань, інноваційного форсайта в пізнанні, ноосферно-креативного синтезу наукових знань, створення методологічних систем та дослідних програм для ноосферно-наукового продукування знань, когнітивного розпізнавання ноо-знань та надання їм ноосферно-технологічної праксіологічності. Методологія ноосферного пізнання (МНП) в разі світорозумово-рефлексивного характеру активізації мислення творчих суб'єктів до рів-

ня здійснення все більш високих «абстрактних переходів», і далі – розвитку здатності до складного «когнітивного розпізнавання» різних аспектів і контекстів знань (за їх родом, видом, типом і науковою класифікацією) відкриває можливість методологічно типологізувати онтично-потенційоване знання в «онтологізоване пізнання» у його спрямованості до генерації онтологічно-дійсного знання. В МНП воно класифікується в якості «онтології пізнання» і створює основу для розробки різних пізнавальних онтологій (в класифікаціях «природознавство», «природознавчі науки») та онтологізованого ноо-знання. На цій основі формується «гносеологічний тип» пізнавально-дослідних процесів і розробляється пізнавальна методологія в її загально-методологічних і праксіологічних значеннях. Вони класифікуються в кластерах пізнавальної номонології, методологічних систем, «наукочення» і дисциплінарних наук, загалом – «гносеології науки» і праксіології пізнання, в процесі якого генерується «гносеологізоване знання» вищих пізнавальних рівнів і ноо-знання з пізнавальною номонологією розвитку науки в класифікації «гносеологія ноо-науки». Вона й утворює основу для розвитку філософсько-ноонаукового пізнання, в котрому відбувається типологізація філософсько-наукового ноо-знання.

Філософсько-наукове пізнання, набувши ознак ноонаукового пізнання за своїм ноосферно-номонологічним характером власної самоорганізації і самоврегульованості, має своїм першим результатом інформаційно-програмовану типологізацію знання. Це можливість переходу від природно-еволюційного до науково-програмованого пізнання в пізнавальних класах інформатики, семантики та семіології, де вони набувають свого розвитку в кластерах інфосфери, логосфери, когнітосфери та епістесфери науки, а потім акумулюються в інформаційних системах управління базами знань (СУБЗ). Ноосферно-наукова типологізація знань в якості відповідної номонології ноо-знань вже безпосередньо зорієнтована на ноосферно-номонологічне пізнання на основі відповідної «регулятивно-методологічної номонології» (РМН) ноосферного пізнання і продукування ноо-знань. Це здійснюється у відповідних кластерах логіко-номонологічної дії та за логономосами пізнавального процесу в методологічній системі філософії ноо-науки [7, с. 480]. Тут представлений вже ноосферний тип світорозумової і наукової раціональності (ноонаукової), котрий приходить на зміну класичної, некласичної і постнекласичної раціональності. В класичній філософії науки (ФН) ставиться за мету встановлення «об'єктивної істини», що онтологічно існує поза суб'єктом і не залежить від його свідомості, волі і пізнавальних зусиль. В некласичній ФН об'єктна істина вже

тісно пов'язана з науково-дослідною діяльністю суб'єкта та науково-технічними приладами, що використовуються дослідниками. В постнекласичній ФН поняття істини взагалі «суб'єктивується» та набуває характеру ціннісно-семантичних і семіотичних смислосзначень, у великій мірі залежить від «раціональної реконструкції» науково-дослідних програм, прогресивно-регресивного «сдвигу проблем» в дослідженні для забезпечення безперервного зросту наукових знань (І. Лакатос) [10, с. 220]. Ноосферний тип філософського-наукової раціональності формується за принципом суб'єкт-об'єктної єдності буття, мислення і пізнання, інтегрованості онто-гносеологічних процесів та їх ноосферно-номонологічної побудови в системно-цілісному і номонологічно-програмованому контенті. Науково-пізнавальні програми конструюються за логікою і логономосами високорівневої свідомості творчих суб'єктів, з номонологічною орієнтацією на багатомірність мислетворчих актів, що набувають нософерно-впорядкованого характеру ціленаправленого впливу на об'єкт. А сукупно – суб'єкт-об'єктного закономірного і регульованого розвитку суцього в разі його ноосферогенезису на основі номонологічної дії «ноосферного фактора». Г. Гегель, розглядаючи ментально-феноменологічні прояви людського духа («феноменологія духа») в його раціоналізованому суб'єкт-об'єктному представленні і з'єднанні («об'єктивний дух»), доводив, що це і є раціонально суб'єктований «науковий дух» як «знання про пізнання» і «знання знання». Вже в новітній філософії Г. Башляр в термінах «нового раціоналізму» визначив «науковий дух» в єдності «реального» і «раціонального» в «науці як продукта людського духа». Але з цим виникає «подвійність наукової думки» і, щоб подібний дуалізм подолати, необхідно утворити єдність «суб'єктивного та об'єктивного», коли досягається з'єднання «реалістичної і раціоналістичної мови» у відповідних наукових поняттях. На цій основі треба розвивати «наукову філософію» пізнавального процесу і наукового пізнання, що не потребує понять (ненаукових) «абсолютного реалізму» та «абсолютного раціоналізму» і для «наукового мислення» відкривається можливість встановлювати наукові «закони світобудови як закони нашого духу» [3, с. 28–29]. Подібне можна здійснити методами «експериментальної трансценденції», коли можлива «об'єктна верифікація мислі» та її перетворення на наукову думку і мислення, а з використання «інструментальних» методів «емпіричної трансценденції» можна перетворити «психологію наукового духа» на відповідну «наукову культуру» в системі філософсько-наукового пізнання [3, с. 166–167]. За нашою концепцією, в такому «синтетичному» суб'єкт-об'єктному пізнанні творчий суб'єкт досягає вищих ступенів

ментальної рефлексії і його психоментальні акти набувають ноосферних ознак, коли він оволодіває ноосферним типом пізнавального мислення і ноосферної раціональності». Психометрично – це розвиток ментальної здібності до «випереджального відображення» (П.К. Анохін), а гносеометрично – «інтенційного висвічування» майбутніх станів дійсної реальності (М. Хайдеггер). Тобто психоментальні і духовно-творчі акти в пізнавальному процесі зі стану внутрішніх «інтенційних напружень» переходять у зовнішні «проективні екстенції» з чим здійснюється *«реальнісний форсайт»* в номонологічних діях творчих суб'єктів («ноосферний фактор»). Вони стають здатними до пізнавального креативно-синергетичного синтезу і періодично-фазового переходу до понадвисокої і понадскладної синергореальності з більш високою вимірністю, що здатна до самоорганізації і самовпорядкування в якості синергосистеми, котра саморегулюється за «принципом максимуму інформації» (Г. Хакен) [15, с. 81]. В сучасній філософії науки вона визначається в якості онтологізованої «наукової реальності» (реалогнозис), що має власну епістесферу знань і гносеосферу пізнавальних процесів, а також відповідну номонологію ментасистемного розвитку на основі програмованих пізнавальних онтологій. Перш за все – у вигляді ноосферної методології наукового пізнання, що має гносеометрику наукової реальності та відповідну до неї методологічну пізнавальну систему. В ній «знання про об'єкт пов'язано з характером засобів та операцій діяльності суб'єкта», його наукова діяльність стає провідною для «об'єктивно-істиннісного опису і роз'яснення світу», особливо при дослідженні релятивних явищ мікросвіту, що потребує переходу від «наївного реалізму» класичної раціональності до неklasичної раціональності і неklasичної пізнавальної методології (Н.В. Даніелян) [5, с. 150]. Надалі наукове пізнання на основі «суб'єктивізації об'єкта» та наукового знання і стає домінуючим типом постнеklasичної наукової раціональності. Вона зводить суб'єкта і об'єкта в «єдиний пізнавальний цикл», в котрому досягається «з'єднання об'єкта і суб'єкта пізнання» в «гуманітарній конструкції» наукової реальності. В ній наукове пізнання «перенацілюється» на «людинорозмірні об'єкти» з людською «буттєвісною проблематикою», що вирішуються тільки через закони розвитку ноосфери і загального ноосферогенезу людства. Головна проблема тут – це «мистецтво управління розвитком ноосфери» у напрямі «оновлення стратегії управління розвитком людства» [5, с. 150–151]. За нашою концепцією в подібних розмислах представлений ноосферний тип наукової раціональності, що покладається в основу філософії ноо-науки, котра може ефективно розвиватись в континуум «філософсько-наукової реальності».

Філософсько-наукову реальність, в котрій започатковується ноосферне пізнання та відбувається первинна акумуляція ноосферних знань можна представити у 3-х основних аспектах: А саме: це (1) онтологічна реальність вже здійсненого, «натуралізованого» і переважно втіленого в певних наукових конструктах і технологіях наукового знання; наприклад, «нової стратегії» з онтологічної «трансформації філософських засад науки в антропометричну «відкриту раціональність» та «онтологію нової раціональності» (В.С. Стьопін) [12, с. 326, 440]. (2) Гносеологічна реальність, в котрій представлено переважно дослідне знання, науково-пізнавальні розробки, процеси наукової діяльності, пізнавальні методології наукових програм, психоментальні процеси інноваційного мислення, в тому числі і в гносеометриці ноосферного пізнання. Подібну гносеосферу науково-пізнавальних процесів можна розглядати як «гносеометричну підсистему науки», в якій безпосередньо розробляється методологія ноосферного пізнання, його логістика і номонологія та здійснюється ноосферно-номонологічне програмування пізнавальних процесів та їх технологічно-конструктивне втілення [7, с. 457, 469]; (3) «Епістемологічна реальність», як наукова реальність верифікованих знань, що мають підтвердження через свою «онтологізацію», наявність власної гносеосфери свого розвитку (наукометричний реалогнозис), мають предметну репрезентацію в якості епістемології науки та епістесфери ноосферно-наукових знань [8, с. 517, 542]. Пізнавальні процеси в цих трьох основних сферах філософсько-наукової реальності здійснюються через відповідний онтологічний «рух знань», що вже набули характеру «онтологічної даності» (дійсного знання), «гносеологічний рух знань», котре тільки переводиться з його онтично-потенційованого стану в дослідне, інноваційне та експериментально підтверджене знання, яке надалі приймає характер «наукового знання» і стає знанням «наукових фактів», «фактологічним знанням» при здійсненні «епістемологічного руху знань» – світоглядного, філософсько-наукового і науково-класифікаційного. В сукупності та синтезисі всіх цих 3-х «рухів знань» і формується ноосферне знання в разі налагодження процесів ноосферного пізнання з наданням йому «ноопізнавальної наукометричності» при з'єднанні «суб'єктометрики» та «об'єктометрики» в єдиній «S-O матриці» ноо-координатної системи. З цим утворюється єдина ноосферно-пізнавальна ноо-реальність з суб'єкт-об'єктним сіторозумовим досягненням креативно-синергетичного континууму як метасистемного ноо-простору, де можливий «ноосферний синтез» знань від його «згорнутих» сущих початків і сутностей до «реальнісної розгортки» (через онтосферу, гносеосферу та епістесферу) у всесвітній метакоординатній вимір» «єдиної

реальності» завдяки «ноосферного руху» знань в пізнавальних процесах їх виявлення та «сушної дійсної реалізації». На рівні нашого 3-х вимірного фізичного світу – це морфопредметна «об'єктива пізнання», що при суб'єкт-об'єктному з'єднанні мислення і буття в ноосферному пізнанні може набувати реально вищевимірного характеру ($R = 4-5$) П.В. Копнін вважав, що подібну функцію розширення онтогносеологічних можливостей в пізнанні виконує наука і наукове пізнання, коли воно «переходить межі в пізнанні» та досягає «категоріальний характер знання» на рівнях і вимірах, що «раніше вважались недосяжними» [9, с. 237]. Подібне перш за все відображено в самій структурі науки: (1) основи науки, (2) закони, (3) основні поняття, (4) теорії, (5) наукові ідеї подальшого зросту знань [9, с. 497]. Головна системна якість, що забезпечується подібною структурною організацією науки з позицій творчої здатності суб'єкта пізнання (тобто суб'єктометрично) – це здібність до «наукового синтезу», що в ноо-науці приймає характер ноосферно-креативного, креативно-синергетичного синтезу нових наукових знань. А суб'єкт-об'єктометрично (при переході від одиничного до загального) – це перехід до системної діяльності з «виробництва знання», що в перспективі розвитку науки зобумовлює розвиток «наукового виробництва» з продукування знань на методологічних засадах організації безперервного процесу наукового пізнання. За методологією ноосферного пізнання це буде «ноосферне виробництво», що вибудовується на механізмах креативно-синергетичного синтезу ноо-знань з їх опередмеченням в ноосферних технологіях [6, с. 389, 391]. А за нашою концепцією, – приведення до певної регулятивної номонології у створенні «метатеорій» та їх втілення у відповідні ноосферно-технологічні «метапраксіси» науки. У Т. Куна це вирішується шляхом «наукових революцій» і ствердження принципово нових «наукових парадигм», що означає «перервний» розвиток науки і наукового пізнання. У К. Поппера – це концепція «безперервного» розвитку науки на основі неперервного зросту знань і нерозривності пізнавального процесу. У І. Лакатоса подібне здійснюється шляхом розробки дослідних програм наукового розвитку («метатеорій»), «конкуренції дослідних програм» на порівняльній основі «бінарно-ціннісних опозицій», «позитивної і негативної евристики», «прогресу-регресу» наукових знань [10, с. 76–77]. Тому до структурної організації сучасної науки у напрямі її розвитку до ноо-науки і ноосферного пізнання треба додати принаймні ще 4 складові в якості «методологічно регулюючих компонентів». А саме: (1) регулятивна номонологія розвитку науки (з її внутрішньо детермінацією), котре реалізує ноосферно-пізнавальні процеси у напрямі номонологічно-спрямованого становлення ноо-

науки; (2) ноосферно-методологічний компонент розвитку науки, та його представлення в аспекті логіки зросту наукових знань і управління знаннями як науковими інноваціями [8, с. 718–719]; (3) програмоване управління наукою на основі науково-дослідних програм («метатеорій») та епістемологічного конструктивізму їх втілення в «метапраксісах» ноосферних технологій; подібне здійснюється за методологією «метасистемного переходу» до «універсального мислення» та створення штучних «інтелектуальних суперсистем» [16, с. 450, 455]; (4) ноосферно-наукова самоорганізація на основі створення «епістемологічних банків знань» і ноо-знань, інноваційних науково-дослідних програм (самореферентивних) і номонологічної ноонаукової методології ноосферного пізнання [8, с. 719, 721]. На цьому методологічному підґрунті формуються передумови створення єдиної ноосферно-методологічної системи наукового пізнання та використання ноосферних знань в якості суспільних сил загального ноосферогенезису соціуму та його прогресу у всіх сферах суспільної життєдіяльності.

Подібна методологічна система ноосферного пізнання будується на основі представлення в якості системи самого наукового пізнання. До неї входять наступні основні складові: суб'єкт та об'єкт пізнання, метод і науково-пізнавальна методологія, науково-дослідна діяльність, структура наукового знання, наукові результати пізнавального процесу, теорія і логіка пізнання, наукові інновації [8, с. 555–556]. Останній компонент включає і ноосферно-наукові інновації пізнавального процесу. В тому числі методологічні інновації, котрі набувають відповідного системного вираження [8, с. 716–719]. Вони додаються до структурних складових «традиційної» методологічної системи і перетворюють її на інноваційну методологічну систему. Це такі системно-методологічні означення науки, що утворюють її «тверде ядро» (І. Лакатос), а саме: мета та основні задачі наукового пізнання, наукова новизна, практичне втілення результатів, постійне оновлення наукових засобів пізнання (методів і форм), механізм розширеного відтворення наукових знань, таксонологія і розрізнення нового знання та їх науково-методологічна класифікація. До ноосферної методології як системи наукового пізнання, де ставиться за головну мету отримання ноосферних знань в процесі ноо-пізнання, треба долучити ті компоненти, що є невід'ємними в ноосферно-пізнавальному процесі і котрі були вище репрезентовані. Серед них: (1) онтологічна типологізація ноосферно-наукового пізнання (на основі суб'єкт-об'єктної єдності мислення і буття в пізнавальному процесі); (2) його приведення до ноосферно-номонологічного типу наукової раціональності; (3) світорозумова рефлексивність ноосферно-методологічних

засад наукового пізнання (методологічна рефлексивність ноосферного пізнання); (4) регулятивно-номонологічні механізми здійснення ноосферного пізнання; (5) програмоване управління ноо-пізнавальним процесом; (6) його самоорганізація на основі науково-дослідних програм, що мають ноосферно-самореферентивний характер; (7) номонологічна зорієнтованість на отримання ноо-знань з «управління реальністю» способами регульованих ноосферно-креативних синтезів.

Виходячи з подібних методологічно-пізнавальних положень можна зафіксувати наступні **основні результати** проведеного дослідження. А саме: а) ноосферне «розширення» внутрішнього і зовнішнього «пізнавального континіума» науки, підвищення гносеологічної рівності та онтологічної вимірності наукових знань в разі здійснення ноосферного пізнання; б) створення філософсько-наукових засад методологічної системи ноосферного пізнання та виявлення її основних структурних компонентів; в) приведення ноопізнавальних процесів до ноосферно-номонологічного типу наукової раціональності, що дозволяє надати їм регулятивно-методологічного характеру ноосферної номонології з «управління знаннями» та забезпечити їх номонологічно-законопокладений зріст в процесі ноосферного пізнання.

Висновки. Методологія ноосферного пізнання, що розробляється на філософсько-наукових засадах безперервного зросту знань в пізнавальному процесі, не потребує створення окремих «ноосферних парадигм» в пізнання, а базується на єдності та наслідуванні наукових знань. Ноосферне пізнання здійснюється на вищих рівнях розвитку науки та утвореній науковій реальності, в котрій ноо-пізнання відбувається в разі онтогносеологічного та епістемологічного руху знань. Це потребує відповідного світорозумового осягнення світу як вищевимірної реальності, що розвивається за ноосферною номонологією суб'єкт-об'єктної єдності мислення і буття в пізнавальному процесі. Ноосферний тип наукової раціональності дозволяє подібне представити на ноонаукових засадах здійснення ноосферного пізнання у відповідній методологічній системі, в котрій розроблені метатеорії набувають конструктивного вигляду технологічних праксисів. Обговорення показало, що в цьому відношенні здійсненні розробки потребують свого використання як в подальшому розвитку «наукового виробництва» знань і технологій для суспільного прогресу, так і практичного застосування ноосферно-методологічних засад сучасної науки в освітньому процесі. Перш за все, – в оновленні системи вищої освіти та її системної модернізації на основі методів ноосферного пізнання та впровадження ноо-знань у напрямі професійної підготовки молодих фахівців вищої культури і кваліфікації.

Література

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление. Москва : Наука, 1991. 271 с.
2. Базалук О. А. Разумное вещество. Киев : Наукова думка, 2000. 367 с.
3. Башляр Г. Новый рационализм. Москва : Прогресс, 1987. 376 с.
4. Гнатюк Л. В. Сознание как энергетическая система. Сумы : Университетская книга, 1999. 400 с.
5. Даниелян Н. В. Философские основы научной рациональности. Москва : Моск. гос. университет электронной техники, 2002. 164 с.
6. Ильин В. В. Философия. Москва : Акад. проект, 1999. 592 с.
7. Капіца В. Ф. Філософія і методологія ноо-науки: дослідні програми з ноосферних технологій та їх НТ-праксиси в проектних ноо-інноваціях. Кн. 4. Кривий Ріг : Видавничий центр, 2019. 939 с.
8. Капіца В. Ф. Філософія науки: інноваційна методологія та епістемологія ноосферного зросту знань. Кн. 3. Кривий Ріг : Видавничий центр, 2018. 731 с.
9. Копнин П. В. Гносеологические и логические основания науки. Москва : Мысль, 1974. 587 с.
10. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции. Структура и развитие науки. Из Бостонских исследований науки. Москва : Прогресс, 1978. С. 203–235.
11. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. Москва : Наука, 1990. 351 с.
12. Степин В. С. Теоретическое знание, Москва : Наука, 1999. 502 с.
13. Субетто А. И. Ноосферизм. Т. 1, СПб. : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2001. 591 с.
14. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва : Наука, 1987. 240 с.
15. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Москва : Мир, 1991. 240 с.
16. Человек и общество: ноосферное развитие. Энциклопедия ноосферных знаний / под ред. В. Н. Василенко, С. И. Григорьева и др. Москва ; Белгород : Белгородская.обласная тепография, 2011. 485 с.

Анотація

Моргун О. А. Філософсько-наукові засади ноосферного пізнання в методологічній системі ноонаукового зросту знань. – Стаття.

Розглядається проблема розробки філософсько-наукових засад ноосферного пізнання, створення методологічного підґрунтя для розвитку ноосферного світорозуміння, ноосферного типу наукової раціональності та з'єднання онтології, гносеології в епістемології науки в єдину науково-пізнавальну реальність. Філософсько-наукова реальність, в котрій започатковується ноосферне пізнання та відбувається первинна акумуляція ноосферних знань представлена у трьох основних аспектах. Розкривається сутність ноосферно-наукової типологізації знань в різних пізнавальних номонологіях, характер регулятивно-методологічної та логіко-номонологічної дії наукових закономірностей в безперервному зрості знань, показується реальна можливість управління знаннями в ноосферно-пізнавальному процесі на основі суб'єкт-об'єктної єдності

буття і мислення. Виявленні головні складові ноосферного пізнання: інноваційність та аферентивно-випереджаючий характер, методологічна системність і номонологічність, здійснення онтологічного, гносеологічного та епістемологічного «руху знань», здатність до креативно-синергетичного синтезу і продукування ноо-знання у відповідних ноосферно-наукових системах. Обґрунтовано, що ноосферне пізнання здійснюється на вищих рівнях розвитку науки та утворенні науковій реальності, в котрій ноо-пізнання відбувається в разі онтогносеологічного та епістемологічного руху знань. В цьому аспекті представлені якісні характеристики методологічної системи ноосферного пізнання, до яких входять регулятивно-номонологічні механізми ноосферно-пізнавального процесу, необхідність складання науково-дослідних програм та інформаційного програмування розвитку знань, їх пізнавальний та «ноосферно-реальнісний форсайт» на перспективу, розробка і втілення ноосферних технологій з опрідметченням процесів «управління знаннями» на ноо-технології «управління реальністю». Стверджується, що програмовано-методологічне управління ноосферно-номонологічними системами ноо-пізнання дозволить забезпечити цілеспрямований ноосферогенезис всіх сфер суспільної життєдіяльності, насамперед, в ноосферно-науковому виробництві знань та освітньому процесі підготовки молодих фахівців.

Ключові слова: ноосферне пізнання, філософсько-наукове мислення, номонологія пізнання, дослідна програма, методологічна система, ноосферні інновації, креативний синтез, ноо-наука.

Summary

Morhun O. A. Philosophical-scientific bases of noospheric cognition are in the methodological system of nooscientific growth of knowledges. – Article.

The problem of developing philosophical and scientific foundations of noosphere knowledge, creating a methodological basis for the development of noosphere worldview, noosphere type of scientific rationality and the connection of ontology, epistemology in the

epistemology of science into a single scientific and cognitive reality. The philosophical and scientific reality in which noosphere cognition begins and the primary accumulation of noosphere knowledge takes place is presented in three main aspects. The essence of noosphere-scientific typology of knowledge in different cognitive nomonologies is revealed, the nature of regulatory-methodological and logical-nomonological action of scientific laws in the continuous growth of knowledge, shows the real possibility of knowledge management in the noosphere-cognitive process based on the subject-object unity of being and thinking. Identifying the main components of noosphere knowledge: innovation and affective-advanced nature, methodological system and nomonology, implementation of ontological, epistemological and epistemological "movement of knowledge", ability to creative-synergetic synthesis and production of noo-knowledge in noosphere-scientific systems. It is substantiated that noosphere cognition is carried out at the highest levels of development of science and the formed scientific reality, in which noosphere cognition occurs in the case of ontognoseological and epistemological movement of knowledge. In this aspect, the qualitative characteristics of the methodological system of noosphere cognition are presented, which include regulatory-nomonological mechanisms of the noosphere-cognitive process, the need to compile research programs and information programming of knowledge development, their cognitive and "noosphere-reality foresight" in the future, development and implementation of noosphere technologies with the objectification of "knowledge management" processes on noo-technologies "reality management". It is claimed that the programmed-methodological management of noosphere-nomonological systems of noo-cognition will provide a purposeful noospherogenesis of all spheres of social life, first of all, in the noosphere-scientific production of knowledge and the educational process of training young professionals.

Key words: noosphere cognition, philosophical-scientific thinking, nomonology of cognition, research program, methodological system, noosphere innovations, creative synthesis, noo-science.

УДК 13.131

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1091>

А. Д. Павлишин

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4316-3144>

аспірант кафедри теорії та історії культури

Львівського національного університету

імені Івана Франка

МУЗА ЯК КАТЕГОРІЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ФІЛОСОФІЇ СТЕПАНА ЯРМУСЯ

Постановка проблеми. Сучасна українська філософія ХХІ ст. стикається із новими викликами які іменуються «буттям у кризі». Як наслідок духовного зубожіння народу, українці отримують молодь, яка не здатна керуватись світоглядними принципами гуманізму, та не відчуває потреби у збереженні культурних надбань свого народу. На початку незалежності України гостро постало питання чіткого розмежування культури трьох слов'янських народів: українців, білорусів, росіян. Їх культурні надбання знаходять своє втілення у музичному фольклорі, національних традиціях, а отже є виразниками «віковичної Музи». У попередніх наукових дослідженнях доволі фрагментарно було висвітлено роль Музи у сучасну епоху, тому даною роботою прагнемо доповнити дослідження Степана Ярмуса на тлі подій сьогодення.

У світі останньої політичної ситуації, коли Україна веде війну з росією, важливим завданням нашого народу є недопущення втрати своєї ідентичності, збереження почуття національної гідності та самобутності. Свідомість українців повинна керуватися духовними орієнтирами, які стануть провідниками до виходу з «кризи буття». Муза українського народу є саме та категорія духовності, яка дозволить зберегти свою етнічну приналежність в глобалізованому світі, де нівелюються кордони між національними культурами.

Звернення до категорій духовності вимагає особливого методологічного підходу. У даній роботі був використаний філософський метод герменевтики для трактування першоджерел а також семіотичний, що допоміг відчитати закодовані символи, існуючі в минулому народу, та їх трансформування у смисли майбутнього. Це надзвичайно актуально в сучасних історичних та політичних реаліях нашого народу, під час повного переоцінення пріоритетів культурної парадигми, пошуку нових самобутніх проявів національної свідомості. Актуальність даного дослідження має практичне та теоретичне застосування. Теоретична значущість полягає у розкритті категорії Музи у трактуванні її за юнгіанським аналізом. Практична – у обґрунтуванні можливих виходів з кризового періоду духовності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників, які останні роки займаються даним питанням, слід виокремити: Загребельну Ніну з роботою «Українська пісня – духовне надбання народу» [4], Ковальчук Наталію та Овсянкіну Людмилу та їх спільну працю «Українська національна ідея на вирішальних етапах розвитку українського суспільства» [5], Ганну Сало з її «Аксіологічними орієнтирами у творчій спадщині мислителів української діаспори» [12] а також Віктора Мішина з роботою «Вчення про музичний етос в класичну епоху» [7].

Мета статті: виявити вплив Музи на сучасний стан духовної культури українців ґрунтуючись на праці Степана Ярмуса.

Виклад основного матеріалу. Швейцарський філософ культури Карл Юнг досліджував групу перманентних елементів існування – «архетипів», які є сталим набором образів несвідомого. Вчений стверджував, що вони є джерелом головних образів, які побутують в традиціях різних народів. Дослідник аналізував ці архетипи як культурні феномени. Він доводив, що колективне несвідоме відтворюється в них першообразами, які трансформуючись, збереглися й до сьогодні. Головний вимір існування даних конструкцій – мистецтво. Воно є виразником вищої форми естетичної свідомості, адже не лише відтворює дійсність, а й розгортає перед нами світ чисельних художніх образів.

За К. Юнгом, одним із рівнів буття суспільства є пам'ять, яка несе в собі соціальні зміни. Вона зберігає генетичну інформацію про практичні навички та духовні цінності наших предків. Колективна пам'ять містять в собі знання та досвід цілого народу. Цей рівень буття дає можливість уникнути помилок в майбутньому. Муза як категорія духовності вміщає в собі елементи духовної пам'яті, ментальні риси українців, втілені в культурних архетипах, які проходять соціальну трансформацію але зберігають свою автентичність.

Одним із існуючих архетипів за К. Юнгом «Самість» [16], як поєднання свідомої та несвідомої частини психіки, що спрямована на гармонію та цілісність зі світом. Даний архетип проявляється у феномені існування колективної Музи спільноти як творця мистецтва та фольклору. Архетип

«Тіні» являє собою імпульсивність народного мистецтва, яка не піддається класичному обрамленню.

Муза народу криється в таємниці «колективно-несвідомого». Відповідно до юнгіанського аналізу, ми успадковуємо від наших предків певні творчі нахили, а також страхи і переживання. Ці нахили відображаються в біо-психо-духовній конструкції. Подібні думки висвітлює і філософ з української діаспори Канади, отець Степан Ярмусь. Він пише про те, що: «Усі люди співають, проте українська Муза Співу розкривається в певний особливий спосіб, якій передбачає збудження емоційних, духовних та навіть фізичних сил...» [15, с. 125]. Так в колективному несвідомому мисленні виражаються неписані історії буття народу.

Зазначимо, що слово муза є грецького походження, яке позначає богиню співу та мистецтв. В українській культурі (ґрунтуючись на творчості Тараса Шевченка) «Музою» вважають символ поетичного натхнення, віру поетів у надприродні явища в творчості. У академічному словнику української мови знаходимо визначення Музи як творчого натхнення і його джерело [1, с. 822].

У філософії Степана Ярмуса Муза співставляється із етосом народу як чуттєвість, творче обдарування, настроєвість, певний дар Божий, який тією чи іншою мірою проявляється у свідомості різних народів та вирізняє їх один від одного. Муза – це своєрідний феномен, який визначає та відтворює найглибші духовні переживання кожного народу [15, с. 118]. Філософ розглядає Музу як феномен психологічно-богословського характеру. Це поняття він наділяє силою, яка спонукає особу до певного наслідування заданого настрою у свій унікальний спосіб [15, с. 115].

Степан Ярмусь вважає, що: «Муза є категорією божественно-антропологічною. Людина створена Богом, відповідно їй уся творчість у неї також божественного походження» [15, с. 119]. Змінити чи відмовитись від свого обдарування індивіду неможливо настільки, наскільки неможливо вирости, адже ріст – це чисто фізіологічна прерогатива природи, а наша мелодійність, Муза є частиною нашої духовної сутності.

Дослідник трактує Музу як талант людини. Божественне обдарування отримало назву фольклору, або усної народної творчості. Згодом спостерігаємо поступове усунення Бога-творця із свідомості людей, його абстрагування. Натомість народ отримав нового духовного творця – себе самого. В історії українців це сталося під впливом розвитку такого явища, як «народництва». На думку Степана Ярмуса, творцем народної творчості є Бог, а обдаровані творчістю люди – це рідкісні одиниці. Народ, відповідно до цього, живе та трансформує творчість конкретних індивідів у загальну, масову традицію. Важливим елементом цього перетворення є подача ідей геніїв за свої, так звані складники

«спільної Музи» [15, с. 120]. Творче обдарування Генія у цьому випадку виступає Музою та структурою його етнічної особливості.

Відмітимо, що поняття Музи не є універсальним для автора. С. Ярмусь трактує природу музи не метафізично, а реально. Муза проявляється в усіх духовних і культурних традиціях народу, «Вона – істота божественна, вкрай необхідна для народу», стверджує С. Ярмусь [15, с. 120]. Відповідно до народної традиції, у повсякденному житті людей нічого не відбувається без пісні, яка і є душею українського народу.

Тезу про Музу як категорію духовності підтверджують праці українського філософа з діаспори Миколи Шлемкевича. Він переконаний що: «Ядро нашого духовного існування – українська душа, – уособлює характерні риси народу, відтворює їх ще з прадавніх часів» [14, с. 44]. Якщо наводити приклади «індійської душі», то ми неодмінно згадаємо брахманізм, Упанішади, Араньяки чи Махатму Ганді. «Китайська душа» у нас асоціюватиметься із Конфуцієм та його вченням, з Інь та Янь. «Романська душа» – із епосом «Піснею про Роланда», романом «Айвенго». Що ж стосується української душі, то дослідники сходяться в одному: вона проявляється в пісні, як ніжній елегійності народу.

Продовжуючи порівняння між культурами різних народів, варто зазначити, що ядром грецької душі є нескінченні пошуки досконалої пластичної форми в такому виді мистецтва як скульптура. Найдосконалішим прикладом такого мистецького пошуку є «Венера Мілоська», втілення довершеності, краси та грації. Грецький епос наповнений фантазмагоричними сказаннями. На противагу цьому, український оспівує не уявний, а реальний хіт подій в історичному контексті. Як приклад, навімо «Слово про Ігорів похід» та процитуємо його у перекладі Максима Рильського:

Були віки Троянові,
Минулися літа Ярославів,
Одгули війни Олегові,
Олега Святославовича.
Той бо Олег мечем незгоду кував,
Стріли розсівав по землі.
Як ступав він в золоте стремено
У Тмутаракані, –
Дзвін той чув син Ярославів,
Великий Всеволод [11, с. 5].

Аналізуючи морфологію Музи, Степан Ярмусь так визначав її структуру: «За своєю побудовою вона є вільна, як природна форма» [15, с. 122]. Структурно-етнічна притаманність людської Музи висвітлює емоційний стан людини, яка її творить. Прикладом слугують монофонічні речитативні думи, у яких закодовано відголосок нашої «правічної давності».

Згадуючи історичні події XIX ст. – «ходіння в народ» та збирання народної мудрості, С. Ярмусь зазначає, що вони мали позитивні наслідки – збереження творчої спадщини народу. Але і негативні також – не було зроблено головних висновків: народне мистецтво практично не формувалося самим народом, а відображало талант геніїв, «пророків» з народу. Музикологи та народознавці, збираючи фольклор, цікавились більше його обробкою і збереженням, ніж заглибленням в саме розумінні «ядра Музи». Цитуючи Миколу Шлемкевича, який замість слова «Муза» використовує слово «настрєвисть» стверджує, що: «Настрєва писемність боїться твердої, ясної форми. Форма вбиває настрій» [14, с. 52]. Цей автор вимагає зрівняння патосу (почуття пристрасного запалу, піднесення, натхнення) «музичної вченості» із «патосом степу» та «патосом інтелекту» українця. Філософ висловлює антагоністичну думку проти вченої нормативної музики.

Муза – виразник духовності народу, тому заклик зі словами «Нумо, заспіваймо!» характеризує українську вдачу. Степан Ярмусь вважає, що як немає єдиної універсальної мови, так і не може існувати універсальної Музи [15, с. 127]. Вона у своїй формі може бути лише національною. Тому наша Муза є виключно національним феноменом, адже виражає наші духовні переживання та нашу вдачу. Вона, як правило, є незрозумілою для інших народів. Муза, за переконанням С. Ярмуса, є дар Божий [15, с. 134]. Відтак, Муза нашого народу здавна виражена не тільки в піснях, а й у танцях, у художньому мистецтві, у стилі нашого національного одягу. Українська Муза втілена у нашому світогляді, у національному характері, у відображенні стосунків з батьками, з ближніми, з природою та з Богом.

У цьому контексті варто згадати поняття «національний характер». Богдан Цимбалістий трактує цей термін так: «Окремий спосіб мислення, відчуття і поведінки, що відрізняє членів однієї суспільної спільноти від іншої. Це певний краєвид, в ньому є різні об'єкти, попри те є певна єдність» [13, с. 29]. На думку філософа, не в кожному члені етнічної групи можуть віддзеркалюватися риси національного характеру: в одних більше, в других менше, а в третіх – взагалі можуть бути відсутні. Це характерно для більшості народів.

Муза підносить гідність людини на високий рівень, адже вона є частиною людської історії. Музика з часів античності була важливою складовою розвитку людини-громадянина. Її знання та розуміння облагороджувало кожного. Її гармонія могла мати відгомін на зміни у Космосі, адже давні греки вважали мікрокосмос частиною людської істоти.

У статті «Вчення про музичний етос в класичну епоху» Віктор Мішин проводить дослідження,

яке дозволяє йому стверджувати, що музичний етос був важливою концепцією в Західній філософії. Для підтвердження своїх міркувань автор наводить приклад діалогу Платона «Кріон» [10, с. 50]. У ньому філософ звертається до законів Афін, де музика та гімнастика повинні бути основними дисциплінами для виховання достойних громадян полісу.

У трактаті «Про душу» Арістотель формує поняття душі з трьох ознак: рух, відчуття та безтілесність. Душа – це те, що приводить тіло в рух [3, с. 2]. Платон у діалозі «Федр» виводить таке поняття: «Душа – це саморухлива сутність, вона є безсмертною. Смерть – це є переривання руху, а те, що здатне рухати само себе, не здатне зупинитися ніколи» [8, с. 245 с-е]. Підсумовуючи ці дві концепції доходимо до висновку, що душа – це основний принцип саморуху, коли вона одухотворюється в тілі, то стає головним об'єктом впорядкованої системи всіх фізичних рухів. Отож, душа – це об'єкт, носій певного етосу.

Музика підсвідомо впливає на наші душі, адже їй притаманний рух, який проявляється у ритмі, мелодії, коливанні струн, настроєвості. «Звук – це певний поштовх повітря, який проходить від вдиху через мозок у кров і дістається самої душі...» [7, с. 2], – ось модуль фізичного розуміння давньогрецької музики.

Саме Платон, один з перших відомих нам філософів, пов'язує музичний лад з певним етосом. Він визначає сім ладів: лідійський, іонічний, міксолідійський, строгий лідійський, іонічний, дорійський, фригійський, – та приписує кожному із них характерні ознаки музики його народу. Наприклад: у ладі міксолідійському присутні мелодії традиційних голосінь, у іонійському та лідійському – звучать мотиви застілних пісень цих народів. Лад мужніх людей, що борються із незгодами, які спіткають їхній народ, – це дорійський. А лад «добровільний», народ якого діє розсудливо та помірковано, на думку Платона, – це фригійський [9, с. 197].

Своєрідною здається нам ідея Платона залишити у грецькій музиці лише дорійський та фригійський лади, адже на його думку саме вони сприяють вихованню гідного етосу. Усі інші, в його утопії, потрібно заборонити [9, с. 197–198]. Ця концепція Платона безпосередньо вплинула на філософську рефлексію С. Ярмуса про зв'язки Музи із народом.

Також С. Ярмусь як приклад, наводить філософію Псевдо-Діонісія Ареопагіта, який увів поняття божественної гармонії в християнство ще у V–VI столітті. Подібну теорію розвинув уже в XX ст. Тейяр де Шарден. За нею все, що існує у Всесвіті, збуджує в людині особливу властивість – космічність. С. Ярмусь говорить про це, як про потяг до естетичного розташування у свідомості власної Музи. Тому під час споглядання

нічного зоряного неба, людина завмирає від захоплення, милуючись красою Всесвіту, а під час прогулянки до лісу, гір – майже всім підсвідомо хочеться співати [15, с. 131]. Це так званий «космічний стан душі» – умиротворення, гармонія Людини та Космосу.

Функція Музи за С. Ярмусем – рух для реалізації життєвого потенціалу людини. Муза виконує кумулятивну функцію – накопичення життєво необхідного досвіду та його реалізація. Характерною рисою Музи є її зміна, еволюція в історії та в своїй суті, а у вираженні часових змін: стилів музики, танцю, моди, світогляду людини.

Муза є «безсловесною мовою душі» [15, с. 134]. Те, що людину турбує, впливає на її психічний стан душі, вона виспівує назовні мелодією. Муза чужого народу не завжди стає зрозумілою для нас, вона часто буває немилосливою. Європейська, азіатська, африканська музики мають різні форми вияву, різні втілення у формах світогляду. Муза кожного народу є для нього найвищою цінністю.

Муза є безпосереднім виразником характеру спільноти. Через це деякі народи намагаються приписати собі здобутки, скарби інших. Для підтвердження нашої думки приведемо історичний факт 1654 року, коли українська демократична військова держава Запорізька Січ була підкорена Московією, та відповідно московський народ після цього присвоїв собі здобутки Київської Русі. Це є політичний злочин, адже Московія, яку Петро I охрестив по-грецьки росією, аж ніяк не успадкувала духовності Київської Русі [15, с. 133]. Росіяни мають свою духовність, яка сформувалась чужими нам по духу угро-фініськими племенами. Властиво, духовність Русі успадкували саме українці в культурі та традиціях.

Вираження музики в українському мистецтві віднаходимо ще в трипільський час. Різні геометричні форми та лінії, направлені на добробут роду, його здорове продовження. С. Ярмусь закликає не відшукувати глибоких філософських підтекстів чи тягу «до космосу» в давньому мистецтві, адже воно було натхненне зовсім не науковими ідеями, а інтуїцією. Трипільці віднаходили душевну Музу в природному ладі та гармонії. Мистецтво творилося з ідеалів Добра, Ладу в контексті Вічності [15, с. 140]. Це були вияви дохристиянської духовності українців.

Висновки. Отож Степан Ярмусь був переконаний, що Муза – вагома частина духовності українського народу, запорука його єдності. Він стверджував, що Муза вимагає інтелектуальної активності від кожної особи, постійної творчої напруги. Як церковний діяч та богослов він вбачав її провідне значення у допомозі людині в пошуку Бога. Філософ один із перших концептуалізував саме поняття Музи, проаналізував її морфологію, функції та практичне втілення в культурі. Степан Онисимович довів, що Муза є виразником ха-

рактеру народу, наголосивши на важливості розрізнення української, російської та білоруської культур, а передовсім Музи як осердя їх втілення. Дослідник обґрунтував Музу з позиції кордоцентризму, наголошуючи що усвідомити її силу можна лише «звернувшись до глибин свого серця».

На мою думку ідеї Степана Ярмуса є актуальними сьогодні, адже українська пісня, як продукт Музи, є орієнтиром у пошуку українців своєї ідентичності. За різних історичних та політичних візій, саме вона, як національне підґрунтя, стане рушійною силою для збереження наших традицій. Довгий час ми спостерігали феномен «загубленої української людини», тому сьогодні вкрай важливо «будувати необхідний фундамент» для нових досліджень у сфері духовності. Залучати різноманітні фінансові можливості (гранти та стипендії) для розвитку наукових філософських та культурологічних розвідок.

Для об'єднання українців в межах країни та в діаспорах, збереження здорового генофонду нації, актуальним є звернення до Музи задля нашого національного самоствердження. Муза має здатність об'єднувати та гуртувати людей особливо у переломних моментах історії. Нещодавно це було доведено подіями на Майдані Незалежності у Києві під час Помаранчевої Революції та Революції Гідності. Сьогодні Муза є духовним провідником українських військових під час війни із російськими загарбниками, а пісня «Ой у лузі червона калина» стала символом нашого єднання. Підтримую ідею Степана Ярмуса про те, що саме Муза стане запорукою нового українського ренесансу постмодерної доби.

Література

1. Академічний тлумачний словник української мови. Том 4. URL: <http://sum.in.ua/p/4/822/1> (дата звернення: 15.06.2021).
2. Альчук М. Духовність человека в межкультурном взаимодействи. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/156632/1/18-21.pdf> (дата звернення: 05.04.2022).
3. Аристотель О душе. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=159356&p=2> (дата звернення: 25.11.2021).
4. Загребельна Н. Українська пісня – духовне надбання народу. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/81/2072/4522-1> (дата звернення: 27.11.2021).
5. Ковальчук Н., Овсянкіна Л. Українська національна ідея на вирішальних етапах розвитку українського суспільства. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34331/Kovalchuk_Ovsiankina.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 27.11.2021).
6. Кошиць О. Про українську пісню й музику. Київ: Музична Україна, 1993. 49 с.
7. Мішин В. Вчення про музичний етос у класичну епоху. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_2\(2\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_2(2)_25) (дата звернення: 05.04.2022).

8. Платон Федр. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/21fedr.htm> (дата звернення: 03.06.2021).
9. Платон. Собрание сочинений в 4 т. Т. 3. URL: http://plato2005.platoakademeia.ru/TEXTS/PLATO/new/Platon3_1.pdf (дата звернення: 29.11.2021).
10. Платон. Критон. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/02krito.htm> (дата звернення: 25.11.2021).
11. Рильський М. Слово про Ігорів похід. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=18042&page=5> (дата звернення: 26.06.2021).
12. Сало Г. Аксиологічні орієнтири у творчій спадщині мислителів української діаспори. URL: http://www.apfs.nuoua.od.ua/archive/9_2016/31.pdf (дата звернення: 26.06.2021).
13. Цимбалістий Б. Родина і душа народу. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/6487—yarmus—s—o—duhovist—ukrayinskogo—narodu/> (дата звернення: 05.04.2022).
14. Шлемкевич М. Душа і пісня. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1579/file.pdf> (дата звернення: 15.06.2021).
15. Ярмусь С. Духовність українського народу: короткий орієнтаційний нарис. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/6487—yarmus—s—o—duhovist—ukrayinskogo—narodu/> (дата звернення: 05.04.2022).
16. Юнг К. Психологические типы. Глава X. Общее описание типов. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4132/4145> (дата звернення: 25.11.2021).

Анотація

Павлишин А. Д. Муза як категорія духовності українського народу в філософії Степана Ярмуса. – Стаття.

У статті розкрито особливості Музи українського народу на основі праць українсько-канадського філософа-богослова – отця Степана Ярмуса «Духовність українського народу», «Релігії світу, культура та християнське православ'я» та «Дещо з нашого історичного досвіду». Звернено увагу на Музу народу в контексті «колективного несвідомого» за класифікацією архетипів Карла Юнга. Висвітлено роль Музи народу в теорії «колективного несвідомого», як творчого спадку наших предків, а також набутих страхів та переживань.

Висвітлено розуміння Музи як психологічно-богословського феномену. Осмислено морфологію та функції Музи. Досліджено дар Музи як природного таланту людини від Бога. Наголошено, що Муза є найважливішою категорією духовності українського народу. З'ясовано важливість існування Музи у формуванні світогляду людини та її відображення у творчості народу. Виявлено вплив Музи на різні види мистецтва. Стверджено, що саме Муза об'єднує український народ. Своє дослідження підкріплено цитатами відомих українських науковців та філософів: Олександра Кошиця, Миколи Шлемкевича та Панфіла Юркевича. Розглянуто приклади з національної філософської думки, зокрема у працях «Душа і пісня» та «Про українську пісню» [6, 14].

Досліджено глибинне трактування Музи, починаючи з Античних часів, зокрема у трактатах Платона та Арістотеля [3, 9, 10] і завершуючи філософськими роботами сучасних авторів – Загребельної Ніни, Ко-

вальчук Наталії, Овсянкіної Людмили, Ганни Сало та Вітора Мішина [4, 5, 12, 7]. Зокрема проаналізовано розуміння Музи та гармонії у творі Платона «Держава» як важливої складової розвитку людини-громадянина; визначена мета її існування у Космосі.

Доведено, що Муза є виразником характеру конкретного народу. Подано характеристику поняття «національний характер» як окремого способу мислення, відчуття і поведінки, що відрізняє членів однієї суспільної спільноти від іншої. Проаналізовано поняття української душі як уособлення характерних рис народу успадкованих від предків з давніх часів.

Розглянуто питання «музичного етосу» українця та розкрито зв'язок між ними. Проведена компаративістика Музи українського народу з іншими та проілюстровано прикладом з «Слова про Ігорів похід» у перекладі Максима Рильського.

Стверджено важливість української пісні як «продукту Музи», що є важливою силою для збереження духовної традиції. Зпрогнозовано, що саме пісня стане запорукою українського відродження.

Ключові слова: Муза, особливості духовності, філософія Степана Ярмуса, музичний етос, національний характер, колективне несвідоме, творчість геніїв.

Summary

Pavlyshyn A. D. Muse as a category of the spirituality of the Ukrainian people in the philosophy of Stepan Yarmus. – Article.

The article reveals the features of the Muse of the Ukrainian people based on the works of Ukrainian-Canadian philosopher-theologian – Stepan Yarmus «Spirituality of the Ukrainian people», «Religions of the world, culture and Christian Orthodoxy» and «Some of our historical experience». Attention is drawn to the Muse of the People in the context of the «collective unconscious» according to the classification of archetypes by Carl Jung. The role of the Muse of the People in the theory of «collective unconscious» as a creative heritage of our ancestors, as well as acquired fears and experiences, is highlighted.

The knowledge of «Muse» as a psychological and theological phenomenon is highlighted. The morphology and functions of the Muse are researched. The gift of the Muse as a natural talent of man from God is studied. It is emphasized that the Muse is the most important category of the spirituality of the Ukrainian people. The importance of the existence of the Muse in the formation of human worldview and its reflection in the work of the people is clarified. The influence of the Muse on various types of art is revealed. It is claimed that it is the Muse that unites the Ukrainian people. His research is supported by quotations from famous Ukrainian scientists and philosophers: Oleksandr Koshyts, Mykola Shlemkevych, and Panfil Yurkevych. Examples from national philosophical thought are considered, in particular in the works «Soul and Song» and «On Ukrainian Song» [6, 14].

An in-depth interpretation of the Muse has been studied, starting from ancient times, in particular in the treatises of Plato and Aristotle [3, 9, 10] and ending with philosophical works of modern authors – Zagrebelska Nina, Kovalchuk Natalia, Ovsyankina Lyudmila, Anna

Salo and Vitor Mishin [4, 5, 12, 7]. In particular, the understanding of the Muse and harmony in Plato's work «State» as an important component of human development is analyzed; the purpose of its existence in space is defined.

It is proved that the Muse is an expression of the character of a particular people. The characteristic of the concept of «national character» as a separate way of thinking, feeling, and behavior that distinguishes members of one social community from another is given. The concept of the Ukrainian soul as an embodiment of the characteristic features of the people inherited from ancestors from ancient times is analyzed.

The issue of the «musical ethos» of Ukrainians is considered and the connection between them is revealed. The comparative studies of the Muse of the Ukrainian people with others are carried out and illustrated with an example from «Words about Igor's campaign» translated by Maksym Rylsky.

The importance of the Ukrainian song as a «product of the Muse» was confirmed, which is an important force for the preservation of spiritual tradition. It is predicted that the song will be the key to the Ukrainian revival.

Key words: Muse, peculiarities of spirituality, philosophy of S. Yarmus, musical ethos, national character, collective unconscious, the creativity of geniuses.

УДК 001.89:17

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1092>**Н. К. Петрук**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6085-9034>*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького національного університету***О. В. Гапченко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4899-5110>*кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького національного університету*

ЕТИЧНІ ВИМІРИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку сучасної науки, розширення її впливу на різні сфери людського життя необхідним стає кардинальний перегляд всіх аспектів наукової діяльності, розуміння її природи й соціокультурної обумовленості. Дослідження змісту і характеру наукової діяльності повинно відбуватися в різних контекстах – пізнавальному, етичному, аксіологічному, культурологічному. Істотним з погляду осмислення наслідків наукової діяльності для сучасної людини є нове розуміння наукового знання в культурі, в системі моральних норм і принципів. Вплив науки на різні сфери діяльності сучасної людини стимулює її переосмислити своє місце в світі та усвідомити моральну відповідальність за результати своєї активності. Внаслідок застосування потужних технологій третього тисячоліття – нанотехнологій, молекулярно-біологічних, наногеномних, наномедичних, інформаційних, технологій нейрочипів, віртуальної реальності, штучного інтелекту – активно формується новий науковий світогляд, який може змінювати як реальність, так і саму людину.

Актуальність дослідження визначається необхідністю здійснювати наукову діяльність з дотриманням універсальних етичних норм, із врахуванням тих коректив у системі морально-ціннісних орієнтацій наукової спільноти, які обумовлюються потребами порозуміння й співробітництва у вирішенні важливих наукових проблем. Нового трактування потребує також проблема осмислення значимості комунікацій в науковій діяльності, особливо тоді, коли руйнуються усталені раціоналістичні світоглядні системи й загальноприйняті з часів класичної філософії етичні норми.

Аналіз досліджень і публікацій. З усвідомленням необхідності морально-ціннісних переорієнтацій наукової діяльності пов'язаний дослідницький інтерес до проблем обґрунтування моральних норм та етичних принципів, що здійснюється в комунікативній філософії і знаходить вираз в етиці

відповідальності чи дискурсивній етиці. Це є свідченням суттєвих парадигмальних змін у сучасній філософії. Етичні виміри людської діяльності та норми етики відповідальності у зв'язку з соціальним світом людини та її діяльністю вивчаються такими видатними філософами, як К.-О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьолер, В. Гьосле. До проблеми дискурсивного обґрунтування принципів моралі звертається також А. Єрмоленко.

Мета статті полягає в раціональному обґрунтуванні етичних норм і принципів наукової діяльності на основі використання методології комунікативної філософії, ідей етики відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Потужним чинником цивілізаційного розвитку в ХХІ столітті виступає наука. Вона суттєво розширює свої впливи на різні сфери життя людини, займає важливе місце в системі духовних і моральних цінностей. У розпорядженні людини науки сьогодні з'явилися засоби, настільки потужні, щоб по-новому розглядати й осмислювати вічні питання про буття, про походження життя на Землі, про людину та її призначення в цьому світі, про планетарний соціум.

Безпосереднім наслідком глобальних революційних змін у сучасній науці є формування нового стилю мислення, нових світоглядних зразків, використання особливого типу аргументації та обґрунтування знань, орієнтація на нові норми та ідеали наукового знання. Наука – це передусім сфера людської діяльності. Як специфічний феномен наукова діяльність є формовиявом людської культури. І як така вона зосереджує в собі потужні механізми впливу на особистість, на формування її духовних цінностей, переконань та ідеалів.

Кардинальні зміни в науці приводять до того, що в сучасному світі по-новому постає проблема окреслення етичних вимірів наукової діяльності, потреба з'ясування ролі моральних норм і принципів, які впливають на комунікації в науці. Освоєння навколоземного космічного простору, поширення біотехнологій, створення інформаційної спільноти

й велетенських інформаційних мереж, «цифрового суспільства» потребує зовсім іншого рівня етичного обґрунтування наукової діяльності. По-іншому окреслюються її етичні виміри у зв'язку зі зміною стратегій наукової діяльності на сучасному етапі розвитку суспільства. Зростає роль наукової спільноти у вирішенні наукових проблем і суперечок, посилюється роль взаємодії та співробітництва між ученими в науці тощо. Характер наукової діяльності, ефективність та перспективність наукових досліджень значною мірою залежать від комунікацій в науці, а сама комунікація стає універсальною реальністю існування наукового товариства. Загалом через активну взаємодію науки і культури оцінюються перспективи людського життя та людської діяльності.

Надаючи визначального значення етичному універсалізму, до встановлення й обґрунтування універсалістських норм етики як вирішального фактору людської діяльності апелює комунікативна філософія. Завдання такої філософії – знайти у всіх виявах людського життя дещо загальне і спільне, що дозволило б визначити універсально прийнятні цілі, цінності та моральні принципи.

Парадигма комунікативної філософії містить у собі не лише найважливіші методологічні засади аналізу соціальної реальності, але й розуміння значимості моральних норм і цінностей в будь-яких виявах людського життя. Метою цієї філософії є встановлення універсальних умов можливого порозуміння, аналіз змісту етичних норм та цінностей, обґрунтування моральної відповідальності людської спільноти за свої дії.

Визнаючи комунікацію універсальною реальністю й виразом здатності суспільної людини до співіснування, комунікативна філософія наголошує на тому, що діючи комунікативно, індивіди мають змогу спільно обговорювати та обґрунтовувати дії, етичні норми та цінності. Реальністю особливого типу, медіумом необмеженого розуміння, своєрідним «метаінститутом» виступає мова [7, с. 205–208]. Комунікація не мислиться без людської спільноти, яка й уможливорює її. Конкретизацією універсальної комунікації виступають поняття «необмеженої комунікативної спільноти» або «мовленнєво-комунікативної інтерсуб'єктивності» [7, с. 210]. Комунікація передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині суверенної особистості, повагу до неї та її внутрішнього світу. Лише в межах спільноти, в межах мовленнєво-комунікативної взаємодії можуть бути досягнуті порозуміння, згода і можуть бути вироблені морально-практичні норми співжиття.

Один з найвидатніших представників комунікативної філософії Ю. Габермас вважає, що ідеальна комунікація створює однакові (симетричні) умови вибору і здійснення мовленнєво-комуні-

кативних дій для всіх учасників і тим самим виключає будь-який примус або панування в цьому процесі [9, с. 28–30]. Принципи ідеальної комунікативної спільноти постають особливо важливими, коли йдеться про можливості життя людини в суспільстві, про значущість людських контактів і взаємодій у будь-яких сферах діяльності, зокрема, науковій, про збереження норм співтовариства, прав та гідності людини. З таким аспектом комунікації Ю. Габермас пов'язує поняття комунікативної раціональності, розуміючи її як процес утворення культурних смислів у єдності когнітивних та етичних смислів. Суттєве значення в комунікативній теорії має етична проблематика. Розум вже не вважається єдиною авторитетною інстанцією в пошуку загальних моральних норм і цінностей. На думку К.-О. Апеля, мусить бути створена нова етика, яка бере на себе відповідальність за людську діяльність та її наслідки. Така етика вимагає спільної солідаристської відповідальності людей за свої дії і розв'язання проблем шляхом досягнення взаєморозуміння та інтерсуб'єктивного узгодження вихідних етичних норм і принципів, також рівноправності всіх членів комунікативної спільноти [8, с. 359–361]. За умов, коли розум не є достатньою гарантією дотримання моральних норм, ідеалів і цінностей людського життя, необхідно «задати й обґрунтувати вихідну етичну норму, яка виконувала б функцію належного щодо кожного індивіда і на основі якої можна було б досягти обов'язкового взаєморозуміння з усіма іншими людьми, принципово, у всіх практичних питаннях і в підсумку дотримуватись встановленої згоди», – наголошує філософ [8, с. 347]. Одна з головних настанов комунікативної філософії полягає в тому, що будь-які дії людини повинні бути дискурсивно обґрунтованими шляхом досягнення консенсусу в процесі обговорення або через дискурс. Дискурс постає засобом обґрунтування норм і цінностей, які стали проблематичними. На думку Ю. Габермаса, саме обґрунтування орієнтоване не на досягнення результату, а на досягнення порозуміння. Дискурс – це форма аргументації, в якій зводяться протилежні претензії на істинність [9, с. 39]. Дискурс створює однакові умови вибору та здійснення дій для всіх учасників того чи іншого процесу і тим самим виключає примус, диктат однієї думки чи позицію. Через дискурс відбувається усвідомлення спільної відповідальності людей за свою діяльність та її наслідки.

Істотним для розуміння змісту наукової діяльності є те, що у фундаментальній вимозі дискурсивної етики, вимозі дискурсивно організованої відповідальності за свої колективні дії вже міститься постулат гуманізації відносин між людьми. При цьому дискурс передбачає об'єктивність, правомірність особистої, власної позиції.

Дискурс не заперечує автономності окремої особистості, однак вона повинна вміти слухати інших і прагнути зрозуміти усі аргументи інших. Особистість завжди неодмінно належить до реальної і водночас до ідеальної комунікативної спільноти як рівноправний і в принципі відповідальний член цієї спільноти – наголошує К.-О. Апель [1, с. 401].

Дискурс не виходить з вимог категоричності мислення та мови, нормативності вчинків, однозначності дій, він є результатом дій і вчинків, зорієнтованих на порозуміння. Норми ідеального дискурсу задають спрямованість реальних відносин у науковій спільноті. Втілення в науковій діяльності принципу дискурсу створює умови для утвердження цінності особистості, для самовизначення людини в складних ситуаціях. У дискурсі фіксується автономія індивіда і водночас належність його до тих форм життя, які інтерсуб'єктивно визнаються ним. Цінність індивіда, його інтереси, повага до його життя доповнюються усвідомленням значущості його спільної діяльності з іншими, утвердженням мережі відносин взаємного визнання.

Враховуючи специфіку комунікації і переваг «комунікативного розуму», з'являються підстави для того, щоб відійти від розуміння однозначності детермінації наукової діяльності соціальними, практичними факторами тощо. Комунікативний розум використовує силу переконання власних аргументів у відкритій дискусії, а відкриті дискурси людей мають велике значення у науковій діяльності. Отже, різнобічність комунікації відкриває великі можливості для діяльності людини в науці.

Наукова спільнота мусить створити такі форми інституціональної легітимації етичних норм та цінностей, які одночасно будуть виступати головними умовами морального вдосконалення людини. Як пише К.-О. Апель, аналізуючи стан сучасної людини в світі, «уперше за всю історію людства є очевидною ситуація, в якій люди саме через спільну небезпеку змушені взяти на себе спільну відповідальність» [2, с. 231]. Тому лише етичний розум може відповісти на виклик ситуації, яку спричинила діяльність людини. Складність ситуації, яку переживає людство, значною мірою зумовлене бурхливим розвитком науки і техніки, домінуванням технократичного мислення над моральністю, бюрократичних структур над індивідуальністю. Технократизм ігнорує не лише людину, а й її культурні особливості. Людські взаємовідносини в сучасній ситуації стають непроглядними, анонімними, незбагненими, що складає велику небезпеку для самої особистості.

Тому цілком обґрунтованим є розуміння наукової діяльності не лише як процесу одержання знань, але й як інституту розвитку людини, забезпечення її зв'язку зі світом, усвідомлення відпо-

відальності за свої дії, виховання тих моральних якостей, які виступають універсальним способом існування культурної людини. При цьому важливо усвідомити, що суб'єктом такої відповідальності стає не окремий індивід, а наукова спільнота. Її діяльність здійснюється на засадах дотримання загальновизнаних норм і правил, спільних цінностей і єдиного стилю мислення.

Етика відповідальності, принципи якої повинні реалізовуватися в науковій діяльності, орієнтує вченого на дотримання моральних норм і гуманістичних цінностей у межах наукової спільноти. Ю. Габермас цілком обґрунтовано твердить: «Ми мусимо вчитись розуміти, що в ім'я морального універсалізму не можна виключати іншого, хто залишається чужим для інших, зраджує саму ідею універсалізму. Тільки надавши радикальну свободу розвитку індивідуальних життєвих дій і окремих життєвих форм, можна відстояти універсалізм однакової поваги до кожного і солідарності зі всіма, хто має людське обличчя» [5, с. 25]. Неприпустимим у науковій діяльності є нівелювання значення тих життєвих форм, що втілюють цінності порозуміння, при цьому моральні регулятиви в науковій діяльності не повинні підмінятися суто раціональною доцільністю. Дотримання моральних імперативів є необхідною умовою формування простору взаємодії та співробітництва, який необхідний для розкриття сутнісних сил та інтелектуальних потенцій людини в науці.

В межах старої парадигми наукової діяльності, на жаль, спостерігається певний «дефіцит» порозуміння. Ця обставина посилювалася обмеженістю умов і каналів для безперешкодного спілкування, обміну і співробітництва між вченими. Наукова діяльність буде найбільш ефективною, коли повною мірою використовуються можливості міжособистісного спілкування, неформальної комунікації, дотримується рівноправність партнерів у розкритті своїх творчих можливостей, культивується взаємна повага, визнається автономність кожної особистості. Цінність таких факторів для функціонування наукового товариства полягає в тому, що вони сприяють прогресу наукових досліджень, зростанню наукових знань. Велика роль комунікацій в науковій діяльності проявляється в тому, що це сприяє формулюванню (народженню) нових гіпотез, висуванню альтернативних інтерпретацій даних, яких потребують дослідження, що зрештою призводить до появи нових дослідницьких проєктів і нових напрямів наукової діяльності.

Норми етики відповідальності формують принципово нові виміри наукової діяльності, зорієнтованої не на монологічне протистояння окремих позицій, поглядів, підходів, а на діалог, на всебічне обговорення наукової проблеми. Навпаки, порозуміння, вільне спілкування виступають досить

ефективними механізмами трансляції знань і духовних цінностей у науковому товаристві, за собом вирішення складних наукових проблем, способом здійснення морального вибору і відповідальних рішень.

Вільна комунікація, яка супроводжує наукову діяльність, ґрунтується на взаємності, відкритості відносин, переважно глибоко особистісних, на протизапереченні анонімним або суто функціональним. Завдяки перевагам, що демонструє міжособистісна комунікація, стає можливим творення єдиного простору дії життєздатних цінностей, дотримання універсальних моральних норм, реалізації спільних цілей в процесі наукової діяльності. Здійснюючи її, дослідник має значно більше можливостей для самореалізації, для розкриття своїх творчих можливостей, талантів і здібностей. Це надзвичайно суттєво для самоствердження, самовизначення людини в сучасному технократичному світі. Принципово важливим сьогодні є не розчинитися в масі, в натовпі, не жити в «схематизмі» суспільства, а формувати простір співжиття і порозуміння, здійснювати свій моральний вибір.

Через дотримання норм етики відповідальності чи дискурсивної етики нового значення в науковій діяльності набувають такі класичні моральні категорії, як «відповідальність», «справедливість», «суверенність особистості», «обов'язок», «сумління». Звісно, парадигма комунікативної філософії, як і будь-яка інша філософсько-методологічна парадигма, не в змозі вичерпати весь зміст проблем, що стоять перед сучасною наукою. Однак не враховувати її ідей в обґрунтуванні норм наукової діяльності було б помилковим.

Завдання, які сьогодні виконує наука, є надзвичайно важливими для людини і світу. Про них слід говорити у зв'язку з небезпекою існування людини і життя на Землі. Раціонально організована наукова діяльність передбачає неминучу орієнтацію на моральні норми і загальнолюдські цінності. Лише в такий спосіб наука може запропонувати більш-менш переконливий і реальний вихід з кризових ситуацій, які склалися сьогодні. Тому незважаючи на різні шляхи і вектори розвитку сучасного світу, все ж можна говорити про інтегративну роль науки, взаємозалежність науки та загальнолюдської моралі, наукової діяльності та моральної свідомості.

Актуальними й своєчасними для сучасної науки постають ті універсально прийняті цілі, цінності та моральні принципи, які регулюють наукову діяльність і наукові дослідження. Моральні норми і моральні принципи мають, безперечно, універсалістський характер й існують як антитеза «класової моралі», «корпоративної моралі», «групової моралі» тощо. На нашу думку, свої дії науковець чи дослідник повинен узгоджувати з моральним законом, тобто тим законом, який

притаманний тільки людині. Цей закон не може визначати однозначні правила для всіх суб'єктів наукової діяльності, але передбачає у людини здатність робити вчинки, що ґрунтуються на свободі вибору.

В аналізі наукової діяльності слід брати до уваги продуктивну силу комунікації. Потреба в комунікації у науковому світі є настільки суттєвою, що стає закономірною і нагальною потребою людської діяльності. Комунікація сприяє встановленню нормальних з погляду досягнення цілей наукової діяльності відносин, примушує рахуватися з позицією, думкою, правами кожного суб'єкта наукової діяльності. В комунікації проявляється сила моральних норм і закладені потужні можливості розвитку гуманістичних цінностей. Цілком природно, що потреба обґрунтування моральних норм і принципів наукової діяльності співзвучна завданням, які стоять перед сучасною наукою. Будь-яке штучне проектування чи прогнозування розвитку науки при ігноруванні культурних традицій, специфіки духовних і моральних основ життя людини і людської спільноти приводить в кінцевому рахунку до дегуманістичних наслідків. Загроза екологічної, антропологічної катастрофи породжена не тільки невірними шляхами, способами, методами наукових досліджень, але й суттєвими помилками наукової спільноти у виборі моральних принципів і ціннісних орієнтирів наукової діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження етичних вимірів наукової діяльності набуває особливого значення на сучасному етапі цивілізаційного розвитку, особливо у зв'язку з пошуками людством шляхів виходу з глобальних криз, із переосмисленням ролі порозуміння і морально-ціннісних норм у науці. Особливої гостроти цій проблемі надає факт існування завищених оцінок можливостей науки, інформаційних технологій тощо без врахування значимості моральної сторони наукової діяльності. Належно оцінюючи досягнення науки, її великі можливості у трансформаціях суспільного та людського життя, слід передбачувати (і попереджати) антигуманні, антиморальні наслідки домінування науково-технічної цивілізації сьогодні.

Крім того, мораль повинна бути авторитетною інстанцією дотримання загальних норм і цінностей в процесі наукової діяльності, порозуміння, міжособистісної взаємодії в науці. Формування і поширення морально-ціннісних імперативів у науковій діяльності є виразом глибини й гостроти усвідомлення моральної відповідальності вченого за свої дії. Керуючись у науковій діяльності почуттям відповідальності, ми усвідомлюємо моральну залежність від іншого, один від одного, від людства загалом.

Література

1. Апелъ К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу. *Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 1999. С. 395–413.
2. Апелъ К.-О. Ситуація людини як етична проблема. *Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 1999. С. 231–255.
3. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. Київ : Лібра, 2003. 248 с.
4. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.
5. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб. : Наука, 2001. 401 с.
6. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Київ : Лібра, 1999. 487 с.
7. Apel K.-O. Transformation der Philosophie. Bd. 1. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft. Frankfurt a. M., 1971. 379 s.
8. Apel K.-O. Transformation der Philosophie. Bd. 2. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft und Grundlagen der Ethik. – Frankfurt a. M., 1971. 447 s.
9. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. Bd. 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt a. M., 1981. 533 s.

Анотація

Петрук Н. К., Галченко О. В. Етичні виміри наукової діяльності. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу проблеми формування етичних вимірів наукової діяльності. Зазначено, що завдання, які стоять перед сучасною наукою і науковою спільнотою, узгоджуються з потребами окреслення етичних вимірів наукової діяльності, з необхідністю розуміння місця наукового знання в системі моральних норм і принципів. Методологічною основою аналізу наукової діяльності як простору реалізації моральних норм і цінностей виступають ідеї комунікативної філософії та етики відповідальності. З'ясовано, що норми етики відповідальності є необхідною умовою для встановлення порозуміння і різних форм комунікацій в науці. Комунікативна філософія апелює до встановлення і обґрунтування універсальних норм етики як важливого фактору людської діяльності. В межах етики відповідальності чи дискурсивної етики розум не визнається єдиним способом утвердження загальних моральних норм і цінностей. Важливою характеристикою наукової діяльності повинна бути відповідальність. Істотним при цьому є те, що у вимозі дискурсивно організованої відповідальності за свої дії міститься ідея порозуміння й людської солідарності. Обґрунтовано, що в науковій діяльності не лише реалізується механізм одержання знань, але й відбувається усвідомлення моральної відповідальності за свої дії, здійснюється виховання тих моральних якостей, які є універсальним способом існування культурної людини. Наголошується, що етичні характеристики наукової діяльності проявляються

в процесі комунікації. Комунікація сприяє висуненню нових гіпотез та ідей, формулюванню альтернатив у науковому дослідженні, створює життєздатний простір порозуміння. Саме порозуміння і вільне спілкування допомагають ефективному трансляванню знань і моральної свідомості в науковому товаристві, є засобом безконфліктного вирішення складних наукових проблем, основою для здійснення суб'єктами наукової діяльності морального вибору.

Ключові слова: наукова діяльність, наука, етика відповідальності, комунікація, моральні норми, порозуміння.

Summary

Petruk N. K., Galchenko O. V. Ethical dimensions of scientific activity. – Article.

The article is devoted to the analysis of the problem of formation of ethical dimensions of scientific activity. It is noted that the tasks facing modern science and the scientific community are consistent with the needs of outlining the ethical dimensions of scientific activity, with the need to understand the place of scientific knowledge in the system of moral norms and principles. The methodological basis for the analysis of scientific activity as a space for the implementation of moral norms and values are the ideas of communicative philosophy and ethics of responsibility. It has been found that the ethics of responsibility is a necessary condition for establishing understanding and various forms of communication in science. Communicative philosophy appeals to the establishment and justification of universal norms of ethics as an important factor in human activity. Within the ethics of responsibility or discursive ethics, reason is not recognized as the only way to establish common moral norms and values. An important characteristic of scientific activity should be responsibility. It is important that the requirement of discursively organized responsibility for their actions contains the idea of understanding and human solidarity. It is substantiated that in scientific activity not only the mechanism of acquiring knowledge is realized, but also there is an awareness of moral responsibility for the actions, education of those moral qualities which are a universal way of existence of the cultural person is carried out. It is emphasized that the ethical characteristics of scientific activity are manifested in the process of communication. Communication promotes new hypotheses and ideas, formulates alternatives in research, creates a viable space for understanding. It is understanding and free communication that help to effectively transmit knowledge and moral consciousness in the scientific community, is a means of conflict-free solution of complex scientific problems, the basis for the implementation of moral choices by subjects of scientific activity.

Key words: scientific activity, science, ethics of responsibility, communication, moral norms, understanding.

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1093>**Б. В. Сковронський**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5413-6630>доцент кафедри дизайну та реклами
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ДО ПИТАННЯ СПЕЦИФІКИ СЕМІОЗУ В АРТ-ПРАКТИКАХ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття характеризується радикальним переосмисленням принципів комунікації в людському соціумі як на особистісному, так і на міжособистісному рівнях. Людина межі тисячоліть – це людина медіа, людина інтеракції, підвищеної комунікації, людина, що стає актором багатьох комунікативних процесів у мережі інтернет, активним споживачем і активним продуцентом інформації. Зокрема новітню ситуацію комунікації характеризує такий феномен як артизація, що є проникненням арт-практик у ті сфери життєдіяльності людини, які раніше належали до компетенції ремесла, науки або просто були повсякденними практиками. Мистецтво стає сучасним гармонізуючим принципом, який допомагає визначити культурні виміри людського буття, оскільки людина сьогодення – це людина новітньої культурної ситуації, новітньої культурної медіа-генерації, яка потребує самогармонізації, що вимагає переосмислення таких фундаментальних категорій мистецтва, як ритм, метр, композиція, гармонія, мімезис, катарсис та інших. В даному контексті феномен артизації масової культури потребує визначення його соціоопрагматики, що в свою чергу, актуалізує семіотичні складові образної експлікації інформації. Особливо це стосується новітніх видів мистецтва, музики, літератури та феноменів зображувальної культури, таких як сучасна архітектура, дизайн та реклама, які знаходячись за своєю суттю на межі мистецтва, активно втручаються в простір повсякденності, виступаючи в тому числі і засобами комунікації, використовують образні засоби донесення інформації до свідомості людини.

Метою дослідження є розкрити особливості здійснення комунікації в арт-просторі культури та визначити образно-семіотичну специфіку художнього повідомлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття семіотичної системи було сформульовано в семіології Ф. де Соссюра, а також, у семіотиці Ч. Пірса та Ч. Морріса, Р. Якобсона. Розуміння культури як тексту було визначено в філософській рефлексії французького постструктуралізму, у працях Р. Барта, Ю. Крістєвої, Ж. Дерріда, У. Еко, а також у середовищі тартусько-московської школи: у роботах Ю. Лотмана,

М. Мамардашвілі, О. П'ятигорського, С. Раппопорта. У сучасній американській школі семіотики існує власне розуміння тексту, сформульоване в роботах Дж. Ділі [1–8]. Спільною рисою всіх названих теорій, можна назвати розуміння тексту як певного генеративного механізму, принципу генерування змісту.

Виклад основного матеріалу. Існування людини у світі передбачає дві найзагальніші сфери – внутрішню, якою є свідомість людини і зовнішню, якою є дійсність. Для здійснення взаємодії між цими сферами, тобто для освоєння навколишньої дійсності людство виробило різноманітні форми, однією із яких є мистецтво яке, в свою чергу, використовує знаки в якості опосередковуючого чинника, тобто для відображення оточуючої людини дійсності у її свідомості. Специфіка функціонування знаку полягає в тому, що останній заміщує для свідомості явище дійсності, яке він позначає, а тим самим, набуває якості самостійного явища, тобто стає самодостатньою реальністю, відповідність якої дійсності, використовуючи термін феноменології «береться в дужки». В даному відношенні, за словами В. Кебуладзе, «світ» постає «в інтенційних актах його конституювання» [3, с. 28], як певна «картина», яка є умовною по відношенню до реальності, але реальною для свідомості. У американській школі семіотики така фактична картина дійсності отримала назву інтерпретанта, тобто продукту інтерпретації явищ зовнішнього світу.

Якщо говорити про мистецтво, то фактична картина дійсності представлена перед свідомістю реципієнта певним матеріальним об'єктом – субститутом. Р. Інгарден, відповідно до термінології феноменологічної школи використовує для такого субституту поняття «вид», тобто «образ» зображеного, а М. Мерло-Понті у роботі «Око і дух» говорить про те, що образ стає тими «очима», якими ми дивимося на реальність [2; 6]. Так, зокрема сама етимологія поняття «зображення» містить вказівку на трансформацію: «з-ображення» є не що інше як перетворення чого – приведення реальної речі до образу, її перетворення на образ. З очевидністю, до цього принципу застосовується і зворотня дія: образ, тобто те, що з-ображується, сприймається як сама річ.

Питання, яке виникає в ході таких міркувань є наступним: яким є критерій художності образу? А якщо точніше, що особливого у перетворенні реальної речі на образ, адже зображення може бути лише копіюванням дійсності, тобто одним із способів повідомлення про неї. Якщо це так, то в даному випадку має місце звичайна комунікація, а відповідно відбувається процес позначення – семіоз. Для того щоб відповісти на поставлене питання, необхідно з'ясувати, в чому специфіка комунікації та семіозу саме як художніх феноменів, і чи можна говорити про різницю між художнім і нехудожнім повідомленням в принципі.

З точки зору взаємодії людини і дійсності, про семіоз можна говорити як про один із способів здійснення такої взаємодії, але це буде тільки зовнішнім аспектом останньої. Для того щоб проявити суть даного процесу і подивитися на дану взаємодію «із середини», необхідно змінити підхід і розглянути її як спосіб буття людини, тобто як екзистенціал. В даному сенсі заміщення реальної речі знаком виступає одним із маркерів того способу, у який дійсність показує себе перед людиною, а отже маркером переживання самого процесу комунікації і сигніфікації як його складової. Саму ситуацію, в якій відбувається заміщення, слід охарактеризувати як презентацію, оскільки образ презентує, тобто показує зображений предмет через його субститут – «вид». Презентація в свою чергу, здійснюється через артикуляцію, оскільки для того щоб показати що небудь, потрібно пов'язати зміст, тобто об'єкт або денотат із сигніфікатом, яким є матеріальний елемент. Ключовий момент, – пов'язування, – здійснюється при цьому як артикулювання, тобто комбінування матеріальних елементів, саме комбінація яких утворює зміст, необхідний для означування явища дійсності.

Виходячи зі сказаного, про презентацію можна говорити у двох відношеннях: як зміст, який власне презентується перед свідомістю, тобто образ або «вид» реальної речі, і як процес артикуляції даного змісту, у якому і полягає трансформація реальної речі на образ – «з-ображення» як феномен семіозу.

У першому відношенні ключовим є той момент, що існує різниця між реальною річчю і баченням її образу. Якщо відтворюваний в зображенні предмет – денотат – є відомим заздалегідь, то його бачення не є відомим, його необхідно розробити, а точніше кажучи, *спроєктувати*. «Вид» зображеного предмету, з даної точки зору, це *проект* бачення в зображенні. Проект, у свою чергу, завжди є презентацією можливого – можливої будівлі, можливою виробу, можливою розвитку подій, можливою вигляду і т.п. Те, наскільки це «можливе» відображує денотат – для проекту не є важливим. Важливою є лише реалізація

бачення зображуваного предмету, тобто сигніфікат як такий. Якщо розглядати повідомлення з точки зору комунікації, тобто взаємодії між відправником та отримувачем, то проект буде повідомленням, адресованим в першу чергу самому відправнику, для якого важлива не вихідна інформація, – про неї не потрібно повідомляти, оскільки вона є заздалегідь відомою адресату. Відправник прагне побачити не початкову інформацію, а її зміну, тобто можливу реалізацію своєї власної ідеї – її реалізоване бачення.

В другому відношенні ключовою обставиною є те, що зміст художнього повідомлення обумовлюється способом артикуляції цього змісту. В цьому відмінність від нехудожнього повідомлення. Іншими словами, те яким буде «вид» зображуваного предмету буде залежати від того, яким чином цей вид подати реципієнту, тобто *яким чином* артикулювати повідомлення. Для художнього повідомлення ключового значення набуває спосіб передачі змісту, на відміну від нехудожнього, для якого важлива лише сама інформація, тобто сам зміст, тоді як його артикуляція є справою другою.

Спосіб передачі або артикуляції змісту в художньому повідомленні, можна пояснити за допомогою поняття яке В. Шкловський характеризує як «прийом». На думку В. Шкловського, форма художнього повідомлення є способом навмисного *утруднення сприйняття*. Останнє стає причиною збільшення зусиль та збільшення тривалості даного процесу, в результаті чого процес сприйняття твору мистецтва стає самодостатнім актом творчості, аналогічним створенню. Прийом, за В. Шкловським, є саме тим засобом, за допомогою якого збільшується зусилля і тривалість сприйняття, тобто є ознакою «зробленості», «побудованості» форми твору мистецтва, оскільки «процес сприйняття в мистецтві є самодостатній, і повинен бути якомога більш тривалим; мистецтво є спосіб пережити роблення речі, зроблене в мистецтві неважливо» [8, с. 13]. Для нашого міркування про специфіку семіозу в мистецтві із сказаного можна зробити важливий висновок про перетворення реальної речі на образ: *зображена річ не копіюється, а твориться заново*. Це відбувається внаслідок того, що зміст, який презентується образом (а саме, презентований ним «вид») виникає безпосередньо у процесі артикуляції і *не існує поза нею*. Сказане дозволяє також говорити про те, що художня специфіка семіозу характеризується навмисним утрудненням передачі змісту, що можна побачити у створенні перешкод для його однозначного розуміння.

Дійсно, чи не кожен вдалий твір мистецтва (якщо його дійсно можна вважати таким) характеризується неоднозначністю розуміння. В якості прикладу можна навести творчість Д. Селінджера. Так, його

«Дев'ять розповідей» можуть стати яскравою ілюстрацією сказаного вище. Кожна з цих розповідей без сумніву наділена усіма ознаками повідомлення: в них є сюжет, є події відображені через нього, є послідовність подій, вибудована у наратив. Але про що говорить таке повідомлення, і в чому полягає той зміст, який повинен отримати адресат? Дискусії на цю тему тривають з моменту виходу у світ самих розповідей. Так, зокрема говорять про наявність у творах Селінджера певного «прихованого» або «сугестивного» змісту, який виявляється безпосередньо під час читання тексту розповіді. В даному контексті існує також думка про те, що така розповідь несе в собі не стільки зміст, скільки настрій, який кожен читач може сформувати для себе лише в індивідуальному порядку, під час самого процесу читання [7]. Аналогічні міркування можна застосувати до більшості творів сучасного мистецтва, наприклад до творчості Девіда Лінча, щодо змісту фільмів якого існує безліч трактувань, більшість яких можуть в однаковій мірі бути вірними, оскільки є за своєю суттю враженнями від стану глядача у процесі перегляду фільму, тобто трактуваннями власного настрою, а не змісту фільму як повідомлення.

Проте справедливо буде сказати і про те, що залишається також той безпосередній зміст який закріплений сюжетом (адже саме останній виступає в якості відправної точки для всіх інтерпретацій і без нього не можна говорити про сам факт існування твору). Тим самим повідомлення продовжує функціонувати як комунікат у вигляді тексту, як «відділене, замкнуте в собі семіотичне утворення, яке має цілісне, нерозчленоване значення і нерозчленовану функцію», за словами Ю. Лотмана [4, с. 62]. І цією функцією залишається передача змісту від адресанта до адресата.

Очевидним є той факт, що художнє повідомлення будується до певної міри як ребус – загадка, яка повинна спонукати до пошуку розгадки, безвідносно до того існує остання чи ні. При цьому із очевидністю можна говорити про створення навмисних перешкод для однозначного розуміння повідомлення, а отже створення семантичної неоднозначності. Тобто з семіотичної точки зору складається ситуація коли є пряме відношення між денотатом та сигніфікатом, що закріплюється в тексті повідомлення, а відповідно існує відношення між адресантом та адресатом, тобто відправником і отримувачем повідомлення. Проте разом з тим, у різний спосіб відбувається заплутування адресата і порушення прямої комунікації.

Виходячи із наведених міркувань можна зробити наступні висновки. Вище йшла мова про те, що відношення між реальною річчю та її образом опосередковується баченням з одного боку і процесом артикуляції з іншого. Якщо перше актуалізує значення напряму комунікації як спрямованої

на суб'єкта (якщо сприйняття твору в мистецтві є аналогічним створенню – безвідносно, автор це чи реципієнт), то друге актуалізує значення процесу комунікації і його мети як тривалості перебування у стані наділення змістом «означальних тексту», за виразом Р. Барта. Тобто якщо для нехудожнього повідомлення комунікація є засобом передавання змісту, що спрямований в одному напрямку – на отримання його адресатом, і розуміння якого, з цієї причини, повинно бути якомога більш однозначним, то для художнього повідомлення комунікація, а саме, її процес – стає метою, а зміст, що передається – засобом. Виходячи із логіки даного міркування, повідомлення, в даному випадку, повинно десемантизуватися, адже для того, щоб «перемкнути» комунікацію на процес, потрібно редукувати зміст, взяти його у «дужки». Саме цим і пояснюється описане вище навмисно створюване в мистецтві «утруднення» комунікації і заплутування адресата. Зміст повідомлення в якості прямого відношення між денотатом та сигніфікатом, продовжує функціонувати, але у редукованому вигляді. У зв'язку з цим виникає питання: яку функцію виконує в даній ситуації зміст?

В даному відношенні Ю. Лотман говорить про «два можливих напрямки передачі повідомлення». Першим є напрямок «Я» – «Інший», «у якому «Я» – це суб'єкт передачі, власник інформації, а «Він» – об'єкт, адресат. В даному випадку передбачається, що до акту комунікації певне повідомлення відомо «мені» і невідомо «йому»». Другим є «напрямок в передачі комунікації, який можна охарактеризувати як напрям «Я» – «Я». Випадок, коли суб'єкт передає повідомлення самому собі» [4, с. 24]. Ключовим, у даному відношенні, стає той чинник, що повідомлення є апіорі відомим адресату. Функція комунікативного акту, при цьому докорінно змінюється. «Якщо комунікативна система «Я – Інший» забезпечує лише передачу певного константного об'єму інформації, – пише Ю. Лотман, – то в каналі «Я – Я» відбувається її якісна трансформація, яка призводить до зміни самого цього «Я»» [4, с. 26]. Відповідно до сказаного, комунікативний акт починає працювати на переосмислення змісту повідомлення: «... текст в каналі «Я – Я» має тенденцію набувати індивідуальних значень і отримує функцію організатора невпорядкованих асоціацій, що накопичуються у свідомості особистості. Він перебудовує ту особистість, яка включена у процес автокомунікації» [4, с. 35].

Отже, виходячи зі сказаного можна говорити про два виміри комунікації, один із яких працює на передавання змісту, а тим самим є екстенсивним, забезпечуючи кількість інформації та її незмінність. Другий вимір пов'язаний із якістю змісту, а отже його можна охарактеризувати як

інтенсивний. Ю. Лотман називає такий вимір «автокомунікацією», або «автокомунікативною системою» [4, с. 30].

Для нашого міркування є важливим те, що інтенсивний вимір комунікації пов'язаний із тривалістю, оскільки остання, за словами В.Шкловського, пов'язана із «переживанням роблення речі» в мистецтві, в чому можна побачити ключовий момент семіозу як презентації знаком зображуваної речі, про що можна говорити як про перебування у певному стані свідомості. Автокомунікація, з огляду на сказане вище, є тим особливим видом комунікації, який обумовлює трансформацію свідомості, «перемикаючи» її в режим самонавіювання, коли артикулювання тексту, його наділення змістом починає змінювати саму сприймаючу свідомість.

В даному відношенні М. Мамардашвілі та О. П'ятигорський говорять про те, що: «текст – це певна тривалість змісту, орієнтована на певний стан свідомості» [5, с. 67], а «свідомість є такий текст, який виникає актом читання цього тексту» [5, с. 77]. Отже, мова йде про перебування у певному стані, в «акті читання тексту». Можна побачити, що тривалість, на думку авторів, є умовою, необхідною для формування даного стану, – в даному випадку, як про це йшлося вище, – стану артикулювання повідомлення, тобто його означування або наділення змістом. Кожне нове сприйняття твору мистецтва, з даних позицій, є новим процесом означування. Звичайно, що сам твір, в основі якого, як про це теж було сказано вище, покладено певне повідомлення із константним змістом, – не змінюється. Змінюється стан свідомості реципієнта. Останній є кожного разу новим станом, який потрібно із необхідністю пережити в акті сприйняття твору мистецтва.

Більше того, в останньому можна побачити умову існування твору мистецтва як феномену: якщо текст не «прочитаний», тобто якщо не відбулося акту автокомунікації, а отже наділення змістом через артикуляцію означування цього тексту, – він не буде сприйнятий як художній твір, а залишиться на рівні екстенсивного виміру комунікації, як звичайне повідомлення про «щось», дуже часто незрозуміле і заплутане. Саме про це свідчить несприйняття багатьох творів мистецтва непідготованими реципієнтами, без попередніх «роз'яснень» які зводяться до пояснення того, «що той чи інший елемент означає».

В останньому полягає суттєва різниця між двома вимірами комунікації, описаними вище – екстенсивним та інтенсивним. Суть даної різниці полягає в тому, що зміст комунікується, тобто передається як повідомлення від адресанта до адресата, тоді як стан свідомості – *не комунікується, а виникає*. М. Мамардашвілі та О. П'ятигорський в даному сенсі говорять про те, що свідомість

неможливо описати позитивно, вона не може мати постійної структури, можна лише сказати, «що свідомість пішла із деякої структури <...> і, можливо, ми цю свідомість зафіксуємо потім у деякій іншій структурі» [5, с. 78]. «Свідомість повинна постійно виникати», пишуть автори [5, с. 67]. Структура, виходячи зі сказаного, може бути лише структурою певного змісту, втіленого через посередництво матеріального носія – тексту, але актуалізуватися цей зміст може лише у процесі сприйняття тексту, як про це йшлося вище. Тобто свідомість, сприймаючи текст, постійно оновлюється, на відміну від змісту, який передається в незмінному вигляді. Кожний образ (навіть один і той же), таким чином, працює як постійне оновлення свідомості.

Саме в цьому полягає феномен «катарсису», який є відомим з часів Аристотеля і являє собою оновлення стану свідомості. З даної точки зору можна розглядати також один із ключових феноменів артизації сучасної культури, а саме, «рекреацію». Рекреація є не що інше як «перестворення», тобто створення чого в новому вигляді, оновлення. Саме такого оновлення прагне сучасний споживач культурних цінностей, занурючись, наприклад, у світ видовищ – телевізійних шоу. Яскравим прикладом такої рекреації є шоу на кшталт «Шукачів неприємностей», коли людина ніби потрапляє у тропічні джунглі або пустелю, де вимушена існувати на межі виживання. Той факт, що героїв програми постійно супроводжує знімальна група із усім забезпеченням – не береться до уваги, він просто редукується. Тобто за суттю – це вистава, яка розігрується перед глядачем, але таким чином, що глядач не просто спостерігає, а відчуває себе у одному просторі із дійовою особою.

Аналогічну мету – рекреацію свідомості – переслідує ленд-арт, але йде до неї іншим способом: твори цього напрямку покликані змінювати простір навколо людини. Такими є, наприклад роботи Христо Янчева, який обгортає тканиною природні об'єкти, створюючи з них арт-об'єкти, або роботи Роберта Смітсона, зокрема його «Спиральна пристань». Аналогічну функцію виконують також об'єкти «стріт-арту» – «мурали», «граффіті» тощо. Такі різновиди дизайну, як ландшафтний дизайн і дизайн інтер'єру теж змінюють навколишній простір, оновлюючи його сприйняття.

Висновки. Сучасне мистецтво, як це стає зрозуміло виходячи із здійснених міркувань, спілкується посередництвом зображення чи інших матеріальних носіїв, що комунікують зміст через презентацію певного «виду», але робить це не стільки для того, щоб презентувати цей «вид», скільки для того, щоб створити саму презентацію, тобто викликати у свідомості дещо незмістове – те, що не комунікується, а лише виникає – враження, настрій. Текст, в даному відношенні, стає «дзеркалом»

свідомості, символом, який може бути наповнений будь-яким змістом. Свідомість може входити в одну й ту ж змістову структуру повідомлення, але для мистецтва, при цьому, важливим є не стільки ця структура, скільки процес структурування свідомості, який оновлює останню.

Література

1. Ділі Дж. Основи семіотики / Дж. Ділі. Львів : Арсенал. 232 с.
2. Ингарден Р. О структуре картины. Р. Ингарден. Исследования по эстетике. М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. 452 с.
3. Кебуладзе В. Феноменология досвіду / Вахтанг Кебуладзе ; відп. ред. А. Лой. К. : Дух і літера, 2011. 280 с.
4. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. М. : Языки русской культуры, 1996. 464 с.
5. Мамардашвили М. К. Символ и сознание / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. М. : Языки русской культуры, 1997. 217 с.
6. Мерло-Понти М. Око и дух. М. : Искусство, 1992. 63 с.
7. Сэлинджер «Девять рассказов» (livejournal.com) [электронный ресурс] : [интернет портал]. Режим доступа: Сэлинджер «Девять рассказов» – jonny_begood – ЖЖ (livejournal.com)
8. Шкловский В. Искусство как прием. Виктор Шкловский. О теории прозы. М. : Изд-во «Федерация», 1929. 266 с.

Анотація

Сковронський Б. В. До питання специфіки семіозу в арт-практиках сучасної культури. – Стаття.

У статті досліджується специфіка мистецтва як комунікативного феномену з точки зору виявлення специфіки взаємодії людини із середовищем її існування, через освоєння навколишнього світу за посередництвом образів. В даному контексті семіоз як процес означування розглядається у його екзистенційному вимірі як презентація, тобто показ образу дійсності через знаковий субститут. Презентація розглядається у двох аспектах: як зміст, який власне презентується перед свідомістю, тобто образ або «вид» реальної речі, і як процес артикуляції даного змісту, у якому полягає трансформація – «з-ображення», тобто перетворення реальної речі на образ.

У першому відношенні ключовим є той момент, що існує різниця між реальною річчю і баченням її образу. Образ не є копією денотату, а опосередковується баченням останнього. В другому відношенні ключовою обставиною є те, що бачення обумовлюється способом артикуляції образу, а отже, зміст, який презентується образом (а саме, презентований ним «вид») виникає безпосередньо у процесі артикуляції і не існує поза нею.

Виходячи зі сказаного можна говорити про два виміри комунікації, один із яких працює на передавання змісту, а тим самим є екстенсивним, забезпечуючи кількість інформації та її незмінність. Другий вимір пов'язаний із якістю змісту, а отже його можна охарактеризувати як інтенсивний. Ю. Лотман називає такий вимір «авто-

комунікацією», або «автокомунікативною системою». Саме інтенсивний вимір є визначальним для художнього повідомлення та формування образності, оскільки пов'язаний із тривалістю сприйняття, що обумовлює перебування в стані артикулювання повідомлення, тобто його означування і наділення змістом. В останньому полягає суттєва різниця між двома вимірами комунікації, описаними вище – екстенсивним та інтенсивним. Суть даної різниці полягає в тому, що зміст комунікується, тобто передається як повідомлення від адресанта до адресата, тоді як свідомість – не комунікується, а виникає. Кожна артикуляція твору мистецтва є, в даному сенсі, оновленням свідомості сприймаючого реципієнта.

Ключові слова: артизація, комунікація, повідомлення, семіоз, презентація, бачення, вид, образ, зміст.

Summary

Skovronskyi B. V. To the question of the specifics of semiosis in the art practices of modern culture. – Article.

The article explores the specifics of art as a communicative phenomenon in terms of identifying the specifics of human interaction with its environment, through the development of the surrounding world through images. In this context, semiosis as a process of signification is considered in its existential dimension as a presentation, that is, the display of the image of reality through an iconic substitut. The presentation is considered in two aspects: as a content that is actually presented to consciousness, that is, the image or "appearance" of a real thing, and as a process of articulation of this content, in which there is a transformation – "turning-to-an image", that is, the transformation of the real thing into an image.

In the first respect, the key is that there is a difference between the real thing and the vision of its image. The image is not a copy of its denotate, but is mediated by the vision of the latter. In the second respect, the key circumstance is that the vision is determined by the way of articulation of the image, and therefore, the meaning presented by the image (namely, the "view" presented by it) arises directly in the process of articulation and does not exist outside it. Based on this, we can talk about two dimensions of communication, one of which works on the transmission of content, and thus is extensive, ensuring the amount of information and its immutability. The second dimension is related to the quality of the content, and therefore it can be described as intensive. Y. Lotman calls such a measurement "autocommunication", or "autocommunicative system". It is the intensive dimension that is decisive for the artistic message and the formation of imagery, since it is associated with the duration of perception, which determines the stay in a state of articulation of the message, that is, its definition and filling with a meaning. In the latter, there is a significant difference between the two dimensions of communication described above – extensive and intensive. The essence of this difference is that the content is communicated, that is, transmitted as a message from the addressee to the addressee, while consciousness does not communicate, but arises. Each articulation of a work of art is, in this sense, the appearing of some new consciousness.

Key words: artization, communication, messages, semiosis, presentation, vision, type, image, content.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 37.048.45

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1094>**О. В. Бутурліна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9603-4752>

кандидат філософських наук, доцент,

завідувач кафедри управління інформаційно-освітніми проектами

Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»

Дніпропетровської обласної ради

Т. В. ЛисоколенкоORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1545-8682>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»

Дніпропетровської обласної ради

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ
В ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ**

Постановка проблеми. Сьогодні технології змінили спосіб навчання і роботи людей. У цифровому світі деякі професії застарівають, в той час як з'являються нові професії, а також альтернативні або нетипові форми зайнятості. Модернізація системи освіти і впровадження інноваційних моделей навчання є необхідною передумовою успішного економічного розвитку України та її регіонів. У даних умовах виникає необхідність у пошуку нових більш ефективних моделей профорієнтації, які б базувалися на соціальному партнерстві, неперервності навчання та практикоорієнтованих моделях навчання. Саме такий підхід дозволить підготувати молодих людей до майбутнього ринку праці та зробити правильний вибір майбутньої професії.

У сучасній Україні перешкодою для успішного розвитку професійної орієнтації є те, що вона, як правило, розрахована на деякого середнього учня; відсутній індивідуальний, диференційований підхід до особистості школяра. Профорієнтаційна робота має переважно декларативний характер, не надаючи можливості кожному спробувати себе в різних видах практичної діяльності. Переважають пасивні форми роботи.

Складність і комплексність проблеми профорієнтації обтяжується відсутністю сучасних знань у викладачів і батьків про стан структури економіки, попит на ринку праці і навіть існуючі професії та робочі місця. З іншого боку – відсутня зацікавленість і недостатня участь роботодавців у функціонуванні системи освіти, а також у формуванні уявлень про економіку регіону. Молодь, яка закінчує навчальні заклади переважно має теоретичні знання, тоді як практичний досвід і можливості застосовувати свої знання на практиці, відсутні. З огляду на актуальність, складність та важливість вирішити проблеми профорієнтаційного супроводу у 2021 році кафедрою управління інформаційно-освітніми проектами Комунального закладу вищої освіти

«Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради» (далі: КЗВО «ДАНО»ДОР») розпочато дослідно-експериментальну роботу: «Створення регіональної моделі інноваційної профорієнтації на засадах соціального партнерства (Школа-економіка)» [5]. У межах дослідно-експериментальної роботи важливим є проведення моніторингових досліджень, як індикаторів вимірювання змін, визначення успішності / неуспішності стратегії реалізації мети дослідження. Відповідно, протягом 21.01.–21.02.2022 р. співробітники КЗВО «ДАНО»ДОР проводили опитування «Стан готовності закладів загальної середньої освіти до впровадження експерименту «Створення регіональної моделі інноваційної профорієнтації на засадах соціального партнерства (Школа-економіка)».

Аналіз останніх досліджень. Враховуючи практикоорієнтовний характер представлених матеріалів, варто зазначити, що дослідження з тематики профорієнтації варто умовно поєднати у кілька груп, перша – це ґрунтовні теоретичні розробки українських науковців [2; 6; 7; 8; 9; 10] та емпіричні дослідження з профорієнтаційної тематики [1; 3; 4; 11; 12]. На особливу увагу заслуговує збірка матеріалів Всеукраїнських психолого-педагогічних читань: «Профорієнтація: стан і перспективи розвитку» [6], де профорієнтація аналізується як комплексне ґрунтовне явище, до реалізації якого долучено значне коло фахівців. Українські дослідники Бойчук В., Коношевський Л. та Сагадіна О. у роботі «Професійна орієнтація учнів у закладах загальної середньої освіти» висвітлюють поради щодо оптимального професійного самовизначення учнів у сучасному закладі загальної середньої освіти [2]. Українські дослідники Шпак О., Булаченко С., Примаченко Н. обґрунтовують необхідність свідомого вибору професії у шкільні роки, докладно розглядають підходи до профорієнтаційної роботи у закладах загальної середньої

освіти та їх вплив на соціалізацію учнів [9]. В аспекті останніх моніторингових досліджень, присвячених тематиці профорієнтації у середовищі учнівської молоді, варто виділити ґрунтовне дослідження: «Базове моніторингове дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах ЗСО» [1] та наприклад, наукову статтю Максимович О. «Професійні орієнтації підліткової молоді Прикарпатського регіону (за результатами опитування учнів закладів загальної середньої освіти м. Івано-Франківськ)» [3], у якій представлено дані опитування щодо професійної орієнтації учнів випускних класів м. Івано-Франківськ, її чинників та структури. Відповідно, з тематики профорієнтаційної роботи наявні ґрунтовні дослідження, однак, враховуючи регіональні особливості, обумовлені різними економічними складниками, швидкі зміни попиту на ринку праці України, треба зазначити, що дослідження, присвячені висвітленню різноманітних складників проведення профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю, не втрачають актуальності.

Мета. Представити результати проведеного опитування в аспекті особливостей здійснення профорієнтаційної роботи в межах експериментальних закладів Дніпропетровщини.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося методом он-лайн – опитування за допомогою сервісу google – форми. До участі в опитуванні залучалися педагогічні працівники 30 експериментальних закладів загальної середньої освіти Дніпропетровщини. Зокрема це: 10 представників від кожного експериментального закладу освіти, серед яких: 2 керівники (директори, заступники), 2 вчителі початкових класів, 6 осіб з числа вчителів-предметників (визначалися координатором експерименту з числа членів творчої групи). Кількість респондентів – 263. Вибірка репрезентувала опитаних за наступними параметрами: стать, місце роботи, посада. Запитання в анкеті: закриті безальтернативні, альтернативні, відкриті запитання.

Портрет респондента. За займаною посадою: 54% – вчителі-предметники, 17,5% – вчителі почат-

кових класів, 14,1% – заступники директорів, 8,7% – директори, 5,7% – категорія інше, куди найчастіше відносяться психологи та соціальні педагоги закладу освіти. 91,3% опитаних – жінки.

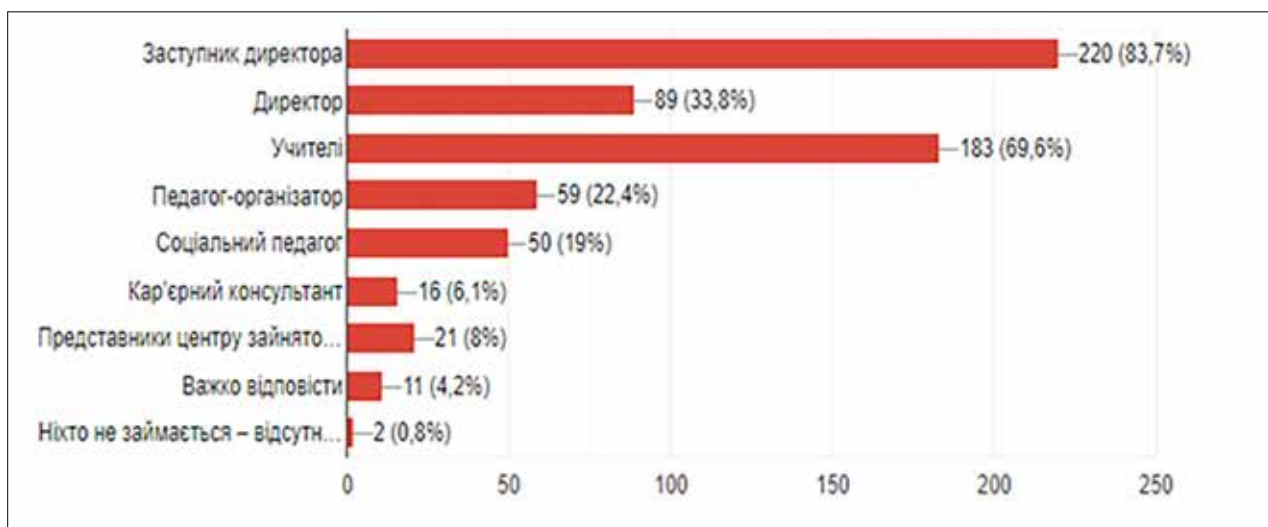
89% опитаних освітян вказали на те, що у їх навчальному закладі організовано профорієнтаційну роботу, втім 10,3% – зазначили, що їм важко відповісти на це запитання. 0,8% респондентів зазначили, що така робота не організована.

83,7% респондентів вказали, на те що у закладі освіти профорієнтаційною роботою займається заступник директора; 69,6% – вчителі; 33,8% – директор; 22,4% – педагог-організатор; 19% – соціальний педагог; 8% – представники центру зайнятості; 6,1% – кар'єрний консультант; 4,2% респондентів обрали варіант «важко відповісти», 0,8% респондентів вказали на те, що профорієнтаційною роботою не займається ніхто. Аналіз відкритого запитання дозволяє вказати на наступне. Серед причин відсутності профорієнтаційної роботи респонденти вказують на: «Відсутність кваліфікованої допомоги» та «Потребу в окремій посаді та ставці у закладі освіти» (Графік № 1).

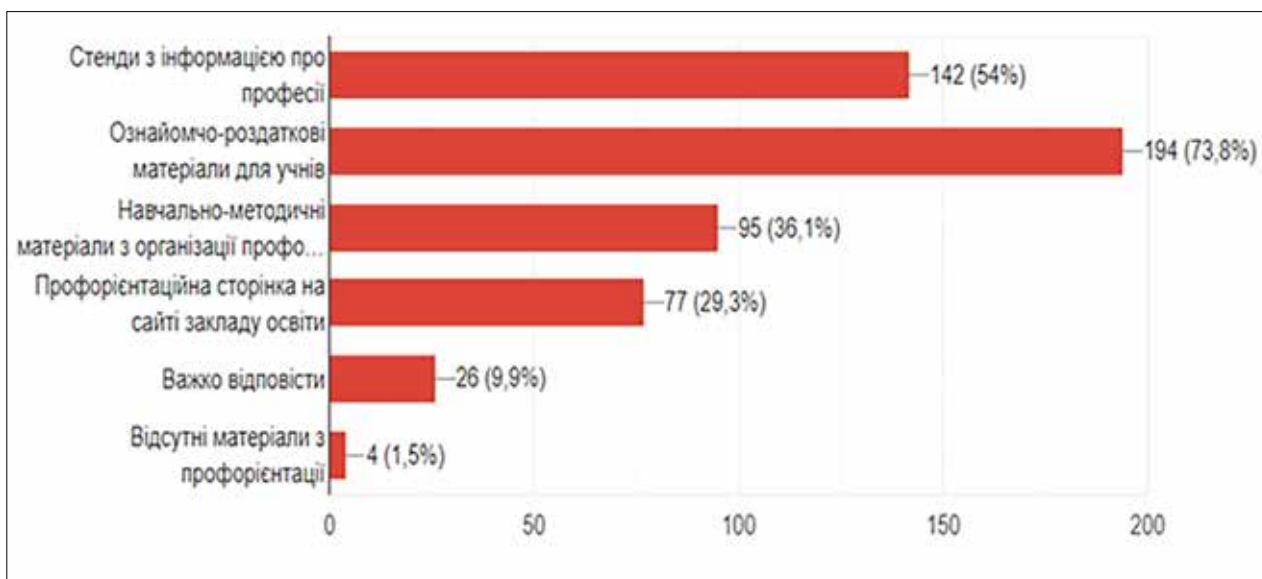
Відповіді респондентів на запитання про те, які навчально-методичні матеріали з профорієнтаційної тематики наявні у вашому закладі освіти розподілилися таким чином:

- Ознайомчо-роздаткові матеріали для учнів – 73,8%.
 - Стенди з інформацією про професії – 54%.
 - Навчально-методичні матеріали з організації профорієнтаційної роботи для вчителів – 36,1%.
 - Профорієнтаційна сторінка на сайті закладу освіти – 29,3%.
 - Важко відповісти – 9,9%.
 - Відсутні матеріали з профорієнтації – 1,5%.
- (Графічне представлення на Графіку № 2).

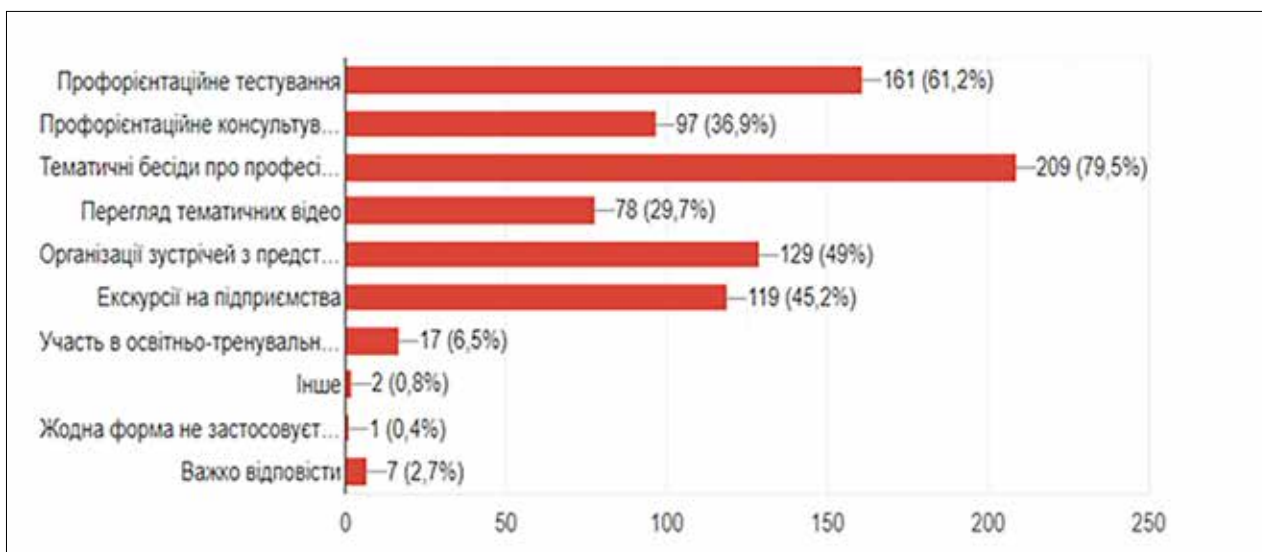
79,5% респондентів вказали на те, що у їх закладі освіти застосовується така форма профорієнтаційної роботи як «тематичні бесіди про професії на класних годинах»; 61,2% – «Профорієнтаційне тестування»; 45,2% – «Екскурсії на підприємства»; 36,9% – «Про-

Графік № 1. Відповіді на запитання:
«Хто у вашому закладі освіти займається профорієнтаційною роботою?»

Графік № 2. Відповіді на запитання:
«Які наочні/навчально-методичні матеріали з профорієнтаційної тематики наявні у вашому закладі освіти?»

Графік № 3. Відповіді на запитання:
«Які форми профорієнтаційної роботи застосовуються у вашому закладі освіти?»

форієнтаційне консультування»; 29,7% – «Перегляд тематичних відео»; 6,5% респондентів вказали на участь в освітньо-тренувальних програмах. (Графічне представлення на Графіку № 3).

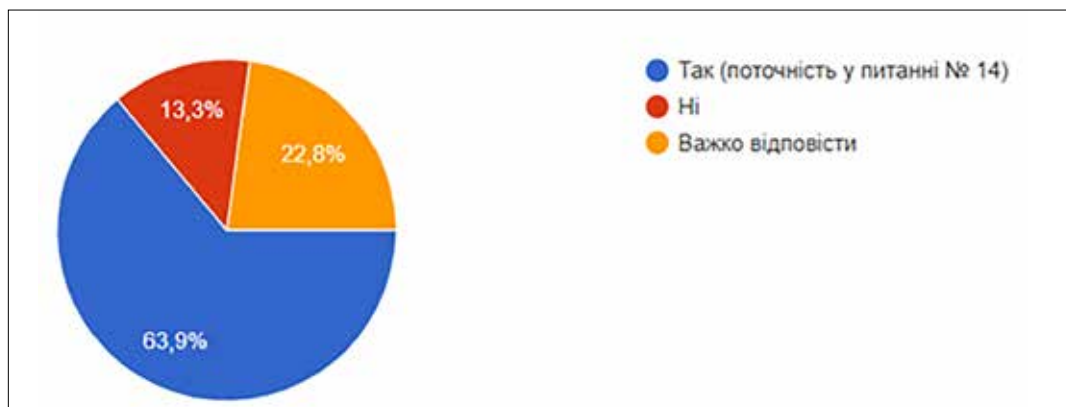
Залученість батьків до профорієнтаційної роботи представлена на графіку № 4.

Особливості залучення батьків до профорієнтаційної роботи виглядає наступним чином: «Батьки допомагають в організації й проведенні різноманітних екскурсій» – 69,8% відповідей респондентів; «Батьки приймають участь у тематичних профорієнтаційних тижнях / заходах» – 43,3%; «Батьки допомагають в оформленні профорієнтаційних стендів» – 9,3%. Про інші форми залучення батьків зазначили 11,6% рес-

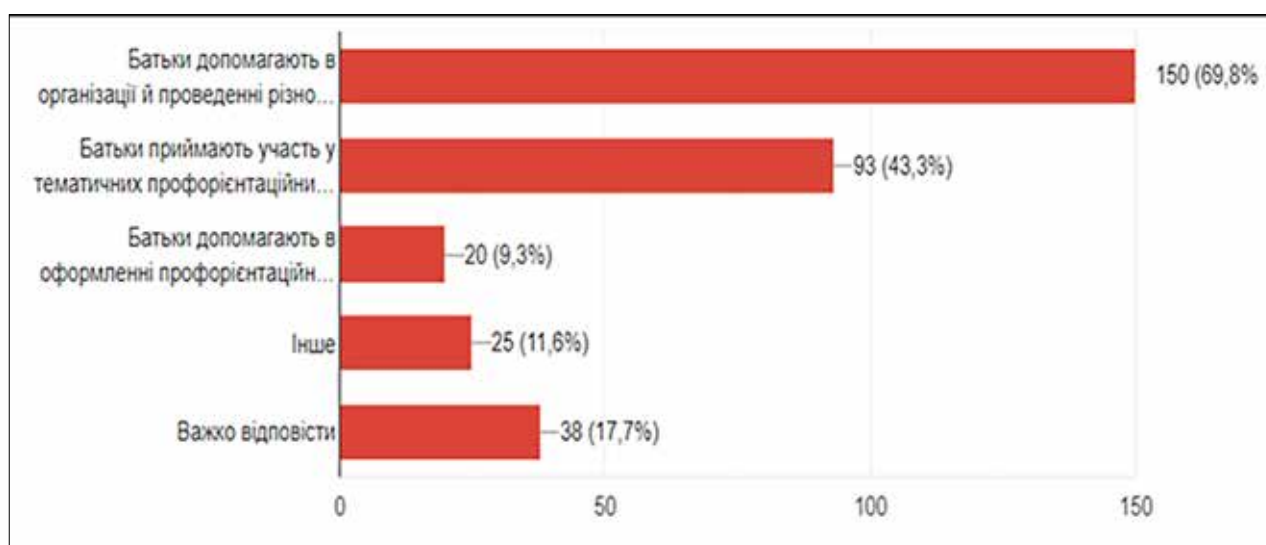
пондентів. Не визначилися з відповіддю на це запитання 17,7% опитаних освітян. (Графік № 5).

58,2% респондентів стверджують, що є можливість здійснювати профорієнтацію при вивченні окремих тем з курсу, що викладається учням; частково згодні з цим твердженням – 30,4% опитаних; 5,7% респондентів відзначили, що профорієнтація має проводитись в межах окремого курсу. Не визначилися з відповіддю на це запитання – 3,8% респондентів. Про інші позиції заявили 0,8% респондентів. (Графік № 6).

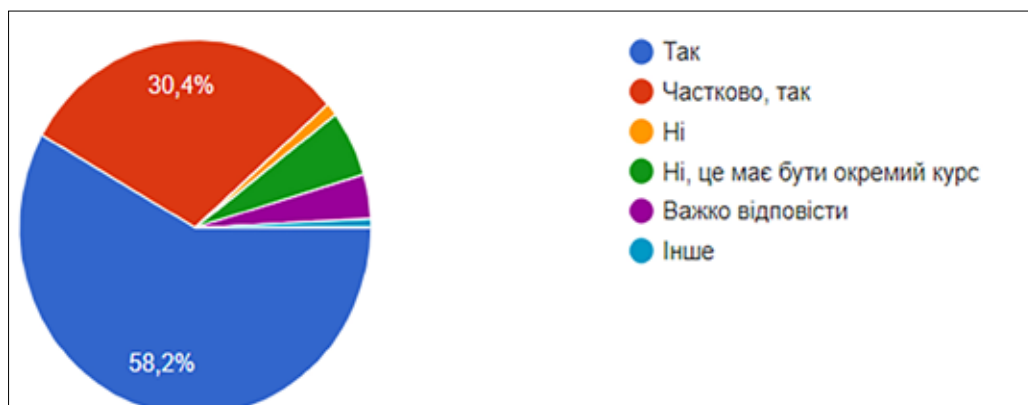
Для ефективної організації та проведення профорієнтаційної роботи у закладі освіти респонденти потребують: – Ознайомлення з міжнародним досвідом організації профорієнтаційної роботи зі школярами – 43,7%.

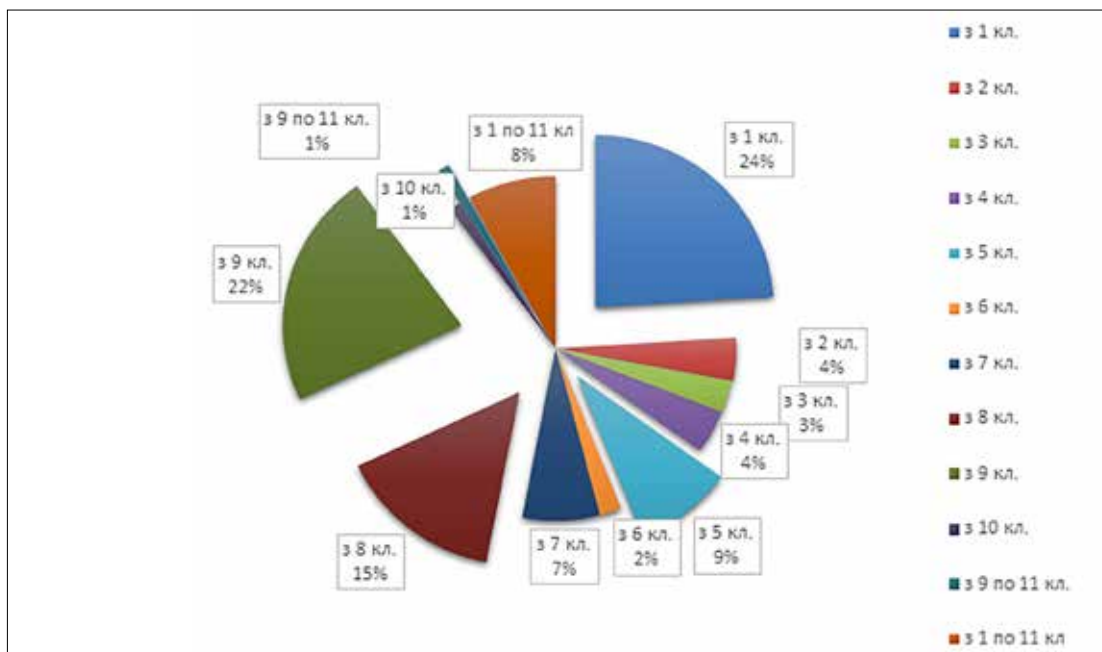
Графік № 4. Відповіді на запитання: «Чи залучені батьки до профорієнтаційної роботи?»

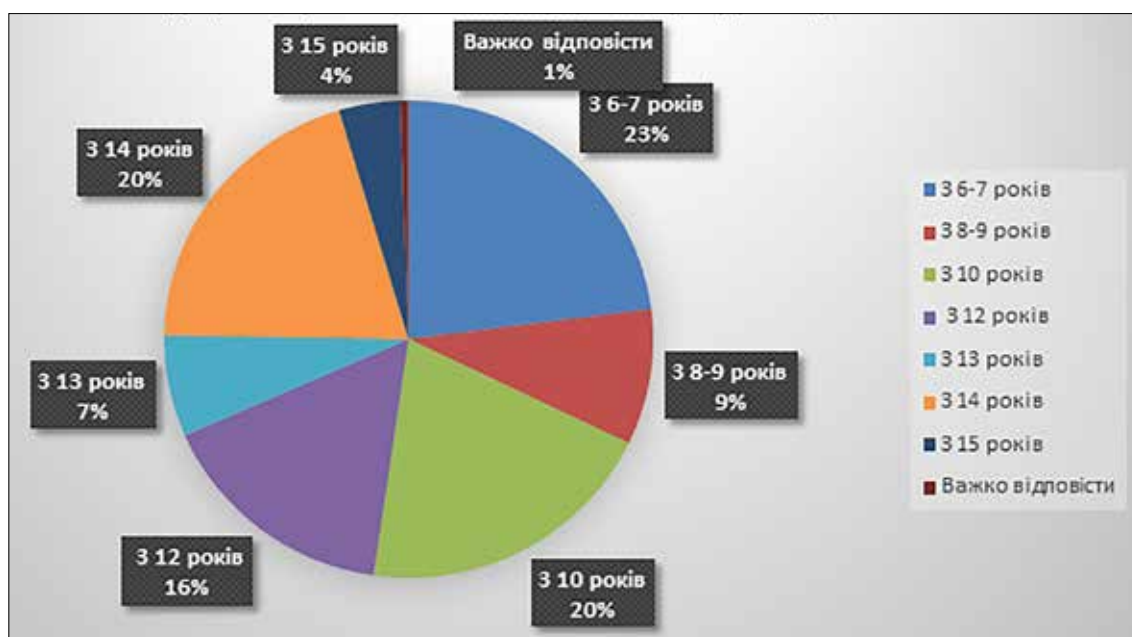
Графік № 5. Відповіді на запитання:
«Яку саме участь беруть батьки в організації профорієнтації у закладі освіти?»

Графік № 6. Відповіді на запитання: «Як Ви вважаєте, чи є можливість здійснювати профорієнтацію при вивченні окремих тем з Вашого предмету/курсу?»

**Графік № 7. Відповіді респондентів на запитання:
«З якого класу розпочинається профорієнтаційна робота у вашому закладі освіти?»**

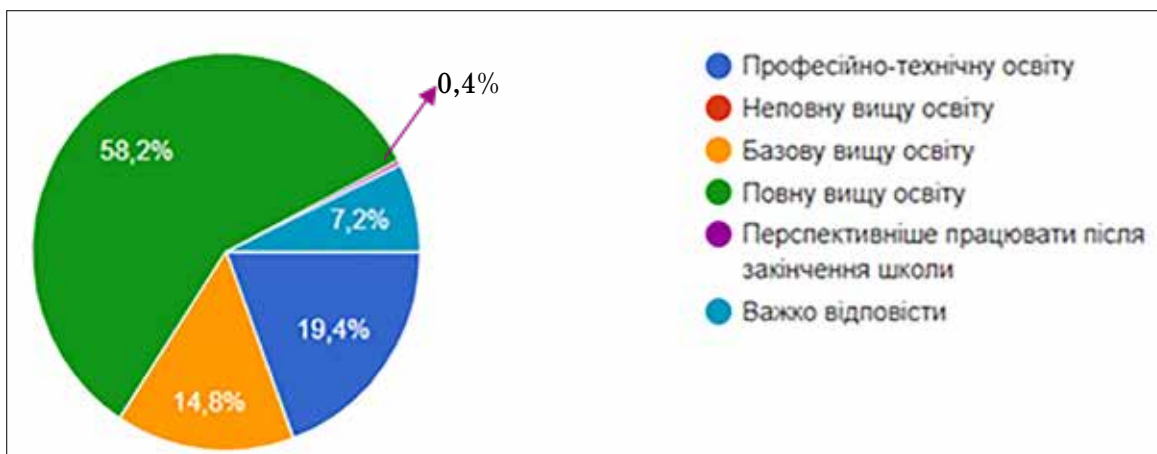

**Графік № 8. Відповіді на запитання:
«З якого віку, на Вашу думку, доцільно розпочинати профорієнтаційну роботу?»**

- Тематичних тренінгів – 39,9% .
- Якісних методичних матеріалів – 37,3% .
- Ознайомлення з роботою представників різних професій на підприємствах (екскурсій) – 35,7% .
- Допомоги кар'єрного консультанта – 25,9% .
- Комп'ютерних програм – 17,5% .
- Підвищення кваліфікації у режимі онлайн – 17,5% .
- Дидактичних матеріалів – 15,6% .
- Підвищення кваліфікації у режимі офлайн – 8,7% .
- Все перераховане вище – 17,1% .

- Організації тематичної самопідготовки для вчителів у закладі освіти – 2,7% .
- Важко відповісти – 2,3% .
- Не потребує допомоги – 0,4% .
- Думки респондентів щодо класу, з якого розпочинається профорієнтаційна робота представлені на графіку № 7.

Думки респондентів щодо віку, з якого доцільно розпочинати профорієнтацію представлені на графіку № 8.

Графік № 9. Відповіді на запитання:
«Як Ви вважаєте, яку освіту найперспективніше отримувати молоді після закінчення школи?»

Перелік найперспективніших професій на думку респондентів виглядає наступним чином:

- Професії, що пов'язані з ІТ сферою (комп'ютерні технології, аналітики ІТ, фахівці у сфері робототехніки, програмісти) – 54%.
- Медичні працівники різних ланок – 15%.
- Робітничі спеціальності (різні за змістом) – 15%.
- Фахівці у галузі юриспруденції – 10%.
- Вчителі – 9%.
- Інженери (різні галузі) – 9%.
- Економіст / фінансист – 8%.
- Менеджер – 7%.
- Будівельники – 7%.
- Психологи – 6%.
- Фахівці у сфері екології – 5%.

Респонденти також виділили – дизайнер, журналіст, перекладач, фахівець з логістики, фахівець з аграрного сектору, військовий, перукар, фізик, металеург тощо.

На графіку № 9 представлені відповіді респондентів на запитання про те, яку саме освіту найперспективніше отримувати.

Висновки. Система профорієнтаційної роботи в експериментальних закладах освіти наявна, про це свідчать наступні положення: 89% опитаних освітян вказали на те, що у їх навчальному закладі організовано профорієнтаційну роботу; профорієнтаційною роботою займаються заступник директора (83,7%), вчителі (69,6%); 6,1% респондентів вказали, що профорієнтаційною роботою займається кар'єрний консультант. Втім 10,3% – зазначили, що їм важко відповісти на запитання про те, хто займається профорієнтаційною роботою, 0,8% респондентів вказали на те, що така робота у закладі освіти не ведеться. Серед причин відсутності профорієнтаційної роботи респонденти вказують на: «Відсутність кваліфікованої допомоги» та «Потребу в окремій посаді/ставці у закладі освіти».

Для проведення профорієнтаційної роботи в експериментальних закладах освіти найчастіше використовують:

- Ознайомчо-роздаткові матеріали для учнів (73,8%)
- Стенди з інформацією про професії (54%)
- Навчально-методичні матеріали з організації профорієнтаційної роботи для вчителів (36,1%).

До найпоширеніших форм профорієнтаційної роботи в експериментальних закладах освіти респонденти віднесли:

- Тематичні бесіди про професії на класних годинах (79,5%);
- Профорієнтаційне тестування (61,2%);
- Профорієнтаційне консультування (36,9%);
- Екскурсії на підприємства (45,2%).

Окрім цього, 58,2% респондентів стверджують, що є можливість здійснювати профорієнтацію при вивченні окремих тем з курсу, що викладається учням; Частково згодні з цим твердженням – 30,4% опитаних.

63,9% респондентів заявили про залученість батьків до профорієнтаційної роботи, що в переважній більшості реалізується шляхом:

- Допомоги батьків в організації й проведенні різноманітних екскурсій» (69,8%);
- Залученості батьків до участі у тематичних профорієнтаційних тижнях / заходах (43,3%).

Для ефективної організації та проведення профорієнтаційної роботи у закладі освіти респонденти в найбільшій мірі потребують:

- Ознайомлення з міжнародним досвідом організації профорієнтаційної роботи зі школярами (43,7%)
- Тематичних тренінгів (39,9%)
- Якісних методичних матеріалів (37,3%)
- Ознайомлення з роботою представників різних професій на підприємствах (екскурсії) (35,7%).

Думки респондентів з приводу того, коли доцільно розпочинати профорієнтаційну роботу не мають домінант, рясніючи різноманітністю обраних позицій з певним превалювання наступних показників: з 6–7 р. (23%), з 14 р. (20%), з 10 р. (20%), з 12 р. (16%).

Найперспективнішими професіями, на думку респондентів є ІТ галузь (54%), треба відзначити, що більше подібної сталості у визначенні перспективних професій, у відповідях респондентів, не спостерігається.

Рекомендації з практичного використання отриманих результатів. Враховуючи практичну спрямованість проведеного дослідження, варто окреслити можливі подальші кроки освітянської спільноти з удосконалення організаційної системи та механізмів здійснення профорієнтації у загальноосвітніх закладах.

Необхідно розробити систему роботи з учителями експериментальних закладів освіти, яка буде спрямована на ознайомлення з новими підходами по здійсненню профорієнтаційної роботи та апробування їх в межах закладів освіти.

Педагоги потребують спеціальної підготовки профорієнтаційного спрямування: організації тематичних курсів та тренінгів, якісних методичних матеріалів тощо.

Необхідно допомогти освітянам розробити нові механізми залучення до профорієнтаційної роботи батьків та представників бізнесу.

Профорієнтація в освітньому середовищі сьогодні постає як комплексне явище, яким займаються різні фахівці. Форми роботи, які є домінуючими в експериментальних навчальних закладах дають змогу припустити, що можливості інформаційних технологій використовуються не в повній мірі, домінують традиційні форми роботи. Що може свідчити про системне відставання профорієнтації учнів від запитів сучасних здобувачів освіти та потреб ринку праці. Рекомендувати закладам освіти розширити форми профорієнтаційної роботи, осучаснивши їх.

Щодо забезпечення кар'єрного супроводу школярів. На думку респондентів професійну орієнтацію треба починати у різних вікових групах. Тут ненабагато переважає молодший шкільний вік, що дозволяє говорити про можливу потребу ранньої профорієнтації та констатувати, що сучасна профорієнтаційна робота виступає як процес. Рекомендувати спланувати профорієнтаційну роботу з різними класами учнів, яка мала б вигляд щорічного напашарування знань.

Література

1. Базове моніторингове дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах ЗСО. Інформаційні матеріали. МОН України, ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2020. 57с.
2. Бойчук В. М. Коношевський Л. Л., Сагадіна О. Ю. Професійна орієнтація учнів у закладах загальної середньої освіти. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych*. Warszawa, 2018. С. 39–45.
3. Максимович О. В. Професійні орієнтації підліткової молоді Прикарпатського регіону (за результатами опитування учнів закладів загальної середньої освіти м. Івано-Франківськ). *Young*. 2018. Т. 60. №. 8.
4. Молодь України 2021. Звіт за результатами репрезентативного соціологічного дослідження. 2021. URL: <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/baza-doslidzen/sociologichni-doslidzhennya>
5. Про організацію дослідно-експериментальної роботи за темою «Створення регіональної моделі інноваційної профорієнтації на засадах соціального партнерства на 2021-2024 роки». Наказ Департаменту освіти і науки Дніпропетровської обласної державної адміністрації № 491/0/212-21.
6. Профорієнтація: стан і перспективи розвитку : зб. мат. Х ювілейних Всеукраїнських психолого-педагогічних читань. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2020. 147 с.
7. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. *CEDOS*. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonomfakty-ta-stereotypy>
8. Тілікіна Н. В. Проблеми профорієнтації в Україні як передумова зростання освітньої та трудової міграції молоді. *ДУ Державний інститут сімейної та молодіжної політики*, 2019. URL: <https://dismp.gov.ua/problemu-proforientatsii-v-ukraini-ia-k-peredumova-zrostan-nia-osvitnoi-ta-trudovoi-mihratsii-molodi/>
9. Шпак О., Булаченко С., Примаченко Н. Профорієнтаційна робота в закладах загальної середньої освіти як основа соціалізації школярів. *Молодь і ринок*. 2019. №. 11(178). URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.191567>
10. Щербак О. В. Профільне навчання закладів загальної середньої освіти: теоретичний аспект. *Нова українська школа в умовах викликів сучасності* : зб. тез доповідей. 2019. С. 46–48.
11. Global Education Digest 2006: Comparing Education Statistics Across the World. UNESCO Institute for Statistics. Montreal, 2006. 132 p. URL: www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/ged/2006/GED2006.pdf
12. Global Education Digest 2011: Comparing Education Statistics Across the World. UNESCO Institute for Statistics. Montreal, 2011. 312 p. URL: www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/ged/2006/GED2011.pdf

Анотація

Бутурліна О. В., Лисоколенко Т. В. Особливості організації профорієнтаційної роботи в експериментальних закладах освіти Дніпропетровщини. – Стаття.

У статті представлені результати проведеного соціологічного дослідження «Стан готовності закладів загальної середньої освіти до впровадження експерименту «Створення регіональної моделі інноваційної профорієнтації на засадах соціального партнерства (Школа-економіка)» в аспекті особливостей здійснення профорієнтаційної роботи в межах експериментальних закладів Дніпропетровщини. Увага акцентується на тому, що модернізація системи освіти і впровадження інноваційних моделей навчання є необхідною передумовою успішного економічного розвитку України та її регіонів, що підсилює необхідність пошуку нових більш ефективних моделей профорієнтації, яка б базувалася на основі соціального партнерства, неперервності навчання та практико орієнтованих моделей навчання. Традиційні підходи до проведення профорієнтаційної роботи в переважній більшості мають декларативний характер, не надаючи можливості кожному спробувати себе в різних видах практичної діяльності. Логіка викладу дослідницького матеріалу відбувається крізь представлення відповідей респондентів – освітян на питання, що пов'язані з розкриттям підходів до організації профорієнтаційної роботи в експериментальних закладах загальної середньої освіти та розкриття прийомів профорієнтаційної роботи, що застосовуються. Враховуючи практичну спрямованість проведеного дослідження, автори окреслюють можливі подальші кроки освітянської спільноти з удосконалення організаційної системи та механізмів здійснення профорієнтації у загальноосвітніх закладах. Отже, необхідно розробити систему роботи з учителями експериментальних закладів освіти, яка буде спрямована на ознайомлення з новими підходами по здійсненню профорієнтаційної роботи та апробування їх в межах закладів

освіти. Педагоги потребують спеціальної підготовки профорієнтаційного спрямування: організації тематичних курсів та тренінгів, якісних методичних матеріалів тощо. Рекомендувати закладам освіти розширити форми профорієнтаційної роботи, осучаснивши їх. Рекомендувати спланувати профорієнтаційну роботу з різними класами учнів, яка мала б вигляд щорічного нашарування знань.

Ключові слова: соціологічне дослідження, профорієнтаційна робота, форми організації профорієнтаційної роботи, майбутня професія.

Summary

Buturlina O. V., Lysokolenko T. V. Features of the organization of career guidance work in experimental educational institutions of Dnipropetrovsk region. – Article.

The article presents the results of a sociological study «The state of readiness of general secondary education institutions to implement the experiment «Creating a regional model of innovative career guidance based on social partnership (School-Economics)» in terms of career guidance within experimental institutions in Dnipropetrovsk region. Emphasis is placed on the fact that modernization of the education system and introduction of innovative learning models is a necessary prerequisite for successful economic development of Ukraine and its regions, which increases the need to find new more effective models of career guidance based

on social partnership, continuity of learning and practice-oriented learning models. The vast majority of traditional approaches to career guidance work are declarative in nature and do not give everyone the opportunity to try themselves in different types of practical activities. The logic of the presentation of research material is organized through the presentation of the answers of respondents – educators to questions related to the disclosure of approaches to the organization of career guidance work in experimental institutions of general secondary education and disclosure of career guidance techniques used. Given the practical orientation of the study, the authors outline possible further steps of the educational community to improve the organizational system and mechanisms for career guidance in secondary schools. Therefore, it is necessary to develop a system of work with teachers of experimental educational institutions, which will be aimed at getting acquainted with new approaches to the implementation of career guidance work and testing them within educational institutions. Teachers need special training in career guidance: organization of thematic courses and trainings, quality teaching materials, etc. To recommend educational institutions to expand the forms of career guidance work by modernizing them. To recommend career guidance work with different classes of students, which would look like an annual layering of knowledge.

Key words: sociological research, career guidance work, forms of organization of career guidance work, future profession.

УДК 316.614-053.5

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1095>**О. О. Каретна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7408-7546>кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРУДНОЩІ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Вивчення даної проблеми зумовлене сучасними тенденціями соціокультурної ситуації в суспільстві і визначається зростаючим становленням суспільства, ускладненням довкілля, великою кількістю суперечливої інформації, що надходить в маси, зміною характеру взаємодії суб'єктів освіти, зниженням виховного потенціалу сім'ї. В останні роки відбулися значні зміни в освітній сфері. До учасників освітнього процесу стали застосовуватися високі вимоги, що не завжди створює позитивну динаміку. При цьому підвищується рівень відповідальності не тільки учнів, а й оточуючих його учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми соціалізації особистості розглядаються і вивчаються представниками різних соціально – гуманітарних наук, таких як соціальна психологія, соціологія, антропологія. Соціологи розглядають вплив соціалізації на соціальну структуру суспільства, систему суспільних відносин і підкреслюють, що за допомогою соціалізації індивід отримує можливість участі в соціальному житті (А.І. Кравченко, Г.В. Осипов, Н. Дж. Смелзер).

Вивчення проблем молодшого шкільного віку представлені в роботах: Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова, Л.І. Айдарова, Ю.А. Полуянова і ін. Дана вікова група не до кінця досліджена і привертає пильну увагу вчених, оскільки історично була виділена зовсім недавно.

Аналіз наукових праць, звернених до проблеми ігрової діяльності, дає нам розуміння про те, що гра це дієвий спосіб соціалізації дітей, і є інструментом виховання, придбання соціальних навичок і умінь, що відкриваються для творчості соціальних відносин (Л.С. Виготський; С.Т. Шацький, Д.Б. Ельконін).

Мета статті – розглянути з якими труднощами в процесі соціалізації стикаються діти в молодшому шкільному віці, як соціум впливає на процесі соціалізації дитини молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Соціалізацію прийнято розглядати як інтерактивний процес спілкування, що включає не тільки особистісний розвиток, а й індивідуальний розвиток, особисте усвідомлення і трактування соціальної інформації, динаміку соціальних впливів. Необхід-

но підкреслити, що соціалізація – це непростий процес, в основі якого лежить теорія суспільного навчання, що є базовим механізмом засвоєння суспільного досвіду. Зберігаючи певну автономність, людина і суспільство утворюють єдність, а суспільство породжується відносинами між його членами. Термін «соціалізація» виражається в літературі через соціальне навчання, в першу чергу через культуру. Щоб процес соціалізації довів свою ефективність, він повинен розвинути у людини здатність до самоосвіти, вміння розрізняти негативні і позитивні установки суспільства. Глибокі зміни, що відбуваються в суспільстві, позначаються на всіх сферах його життя, в тому числі на системі освіти і виховання.

Як зазначає А.В. Попова, та С.М. Шадріна: «соціалізація дітей в сучасних умовах стає ще більшою проблемою, оскільки Інтернет почав надавати істотну роль в цьому процесі. Сучасна дитина стає користувачем Інтернету ще в дошкільному віці, а всесвітня глобальна мережа – це джерело інформації, який таїть в собі не тільки благо, але і несе певну небезпеку. Поступово відбувається не тільки відчуження дітей від батьків, а й дітей один від одного, оскільки через вторгнення соціальних мереж починається спотворення процесу соціалізації за рахунок підміни реальних відносин соціалізації – віртуальними» [8, с. 187–189].

Як зазначають А. Кройтор, Д. Яковлев, К. Алексєнцев-Тімченко «враховуючи розповсюдженість інформаційних технологій та активне використання учнями матеріалів із мережі Інтернет, на заваді індоктринації може стати впровадження аргументованих дискусій між учнями з метою формування критичного мислення та раціональної оцінки альтернативних джерел інформації. Інакше, версія історичних подій, пов'язаних із релігійним вибором, закладена в підручнику, сприймається учнями як єдиний можливий підхід [6, с. 45–46].

У сучасному суспільстві проблема соціалізації дитини молодшого шкільного віку поступово виходить на перший план. Це пов'язано з безліччю факторів: змінною соціальною ситуацією розвитку дитини, сучасною реформою освіти, збільшенням соціально-педагогічних проблем дітей. Відбувається процес реформування суспільства змінюються

роль і функції освіти: вони зміщуються з обслуговування інтересів держави на задоволення потреб особистості, суспільства і соціальних груп. Метою освіти відповідно до нових підходів стає розвиток особистості.

В оцінці ролі та місця виховання в соціалізації особистості зазначимо: виховання відіграє важливу роль у процесі набуття особистістю соціальних уявлень, навичок, соціального досвіду, водночас воно є лише частиною процесу соціалізації. Виховання передбачає систему цілеспрямованих, формуючих соціальних впливів, взаємодій і взаємовідносин, за допомогою яких в індивіда формуються соціально бажані риси та властивості. Соціалізація ж виявляється процесом більш широким, який включає й організовані, і спонтанні, випадкові впливи всієї сукупності факторів суспільного буття, завдяки яким індивід долучається до культури й стає повноцінним членом того або іншого суспільства. Таким чином, можна погодитись з А.В. Поповой, та С.М. Шадріною що соціалізація обіймає всю чисельність впливів соціального середовища на особистість, однак вона передбачає й реакції самої особистості на ці впливи.

А.В. Мудрик визначає, що: «в процесі соціалізації школа виконує певні функції: залучення людини до культури суспільства; створення умов для індивідуального розвитку і духовно ціннісної орієнтації; автономізація підростаючих поколінь від дорослих; диференціація виховуваних відповідно до їх особистісних ресурсів стосовно реальної соціально-професійну структуру суспільства» [3, с. 45].

Початковий етап навчання, пов'язаний з віковими особливостями молодшого школяра, зміною провідної діяльності ігрова форма розвитку замінюється на більш складну і відповідальну форму навчання. Л.С. Виготський вважає, що: «для розумового розвитку дітей шкільного віку основне значення має навчання, тобто навчальна діяльність дітей є провідною в цей період» [2]. Дитина яка вступила до школи автоматично займає абсолютно нове місце в системі відносин людей, у нього з'являються постійні обов'язки, пов'язані з навчальною діяльністю. Процес засвоєння соціального досвіду дитиною шкільного віку в значній мірі обумовлена роллю учня, фактом перебування в школі і навчальною діяльністю. Міжособистісні відносини які складаються в школі під час навчання є важливим чинником соціалізації дитини. Взаємодія дитини з однокласниками і вчителем в момент перебування в початковій школі має певну динаміку і свої закономірності. Великий вплив роблять і різні стихійні, спонтанні процеси, що відбуваються в його оточенні.

Дитина вперше отримує можливість порівняти свої знання і вміння з діяльністю своїх однокласників, через певні ігри, завдання і заохочення за це від учителів, самосвідомість і самооцінка дитини

отримують жорсткі критерії його розвитку, успіхи в навчанні та поведінці. Відповідно учень пізнає себе лише в цих напрямках і на цих же підставах буде свою самооцінку. Відповідно підвищується залежність від оцінок дорослих, зокрема від вчителів.

У процесі навчання дитина дисциплінується, формується наполегливість, здатність контролювати свою поведінку, увага дитини стає довільною.

Л.І. Божович вважає, що: «молодший шкільний вік є періодом народження соціального «Я» дитини, де ключовим моментом стає розвиток соціальної позиції школяра з провідною навчальною діяльністю. У молодшому шкільному віці у дітей зростає інтерес до соціальної тематики, що дуже важливо враховувати при побудові програми соціалізації» [1, с. 78–79].

До труднощів, з якими стикається дитина молодшого шкільного віку, відносять, як говорилося раніше це знаходження в школі, далі це зміна звичного графіка, що не маловажно для процесу соціалізації на даному етапі. Найбільш гостро цей процес протікає у дітей, які не відвідували дошкільні заклади і не звикли до певних норм дисципліни. У такої категорії дітей складніше проходить процес адаптації в колективі, знаходження в незнайомому колективі тягне за собою певну психологічну травму для дитини.

Як зазначає І.С. Кон, важливим етапом в шкільної соціалізації є процес звикання при якому значну роль відіграє професіоналізм вчителя, його допомога для адаптації дитини до нового колективу однокласників. Зароджуються особистісні та ділові відносини з учителем. Зазнає змін соціальна позиція в сім'ї дитини – йому, як правило, відводять окреме місце для зберігання шкільної форми, шкільного приладдя, для підготовки уроків; ставлення членів сім'ї до нього змінюється.

Батьки починають контролювати його: цікавляться оцінками і висловлюють свою думку з приводу них, перевіряють домашні завдання, складають режим дня. Дитині починає здаватися, що батьки стали любити його менше, тому що тепер їх найбільше цікавлять оцінки. Це покладає на нього нову відповідальність, йому доводиться контролювати свої ситуативні імпульси, організувати своє життя.

В результаті дитина починає відчувати почуття самотності і відчуження від близьких людей. У дитини змінюється емоційний стан, підвищується психічна напруженість, це відбивається як на фізичному здоров'ї, так і на поведінці. Характер адаптації дитини до нових умов життя і ставлення до нього з боку рідних сприяють розвитку почуття особистості. Таким чином, молодший шкільний вік характеризується тим, що у дитини з'являється новий статус: він учень і відповідальна людина

При здоровій атмосфері в новому колективі у учня досить швидко проявляється бажання

включитися в спільну діяльність і в спілкування зі своїми однолітками. В цей період діяльність і спілкування регулюються педагогом. Саме під керівництвом вчителя учні отримують досвід роботи в колективі, які мають суспільну спрямованість. Не завжди в стосунках з однолітками діти знаходять спільну мову.

Існує ризик виникнення конфліктних ситуацій, в яких дитина часом не може розібратися самотійно і прибігає до допомоги вчителя, який повинен допомогти розібратися у суперечливій ситуації і допомогти знайти шляхи виходу з неї.

Для соціалізації молодших школярів в сучасній школі потрібно забезпечити реалізацію педагогічного супроводу, допомагати школярам протягом навчання, за допомогою якого вони будуть проходити процес соціалізації, залучати школярів до спільних видів діяльності, і намагатися працювати з ними індивідуально. У процесі навчання в початковій школі потрібно вміти використовувати велику різноманітність методів і прийомів, які забезпечують соціалізацію молодших школярів.

З огляду на той факт, що діти молодшого шкільного віку свої страхи, почуття приховують від батьків і вчителів, в даній ситуації від дорослих, потрібно інтуїтивне втручання в емоційне життя дитини, так як діти, з одного боку, до кінця не усвідомлюють свої переживання, з іншого – не можуть про них так як діти, з одного боку, до кінця не усвідомлюють свої переживання, з іншого – не можуть про них розповісти, побоюючись здатися в очах старшого покоління слабкими. Дуже важливо обговорювати переживання дитини, висловлювати і проявляти йому своє розуміння і занепокоєння, обговорювати можливі кроки з подолання страхів. Дорослим треба показувати приклад як вони самі знаходять вихід в тих ситуаціях, які турбують дитину.

При дослідженні проблеми соціалізації дітей молодшого шкільного віку та виявлення труднощів даного процесу слід відзначити погляд А. Богуш, Л. Варяниці, Н. Гавриш, С. Курінна, І. Печенко які у своїй роботі «Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного віку та молодшого шкільного віку», зазначають, що «взаємодія дитини із «зовнішнім» світом відбувається через діяльність, оволодіння способами та засобами дій, відбитих у сукупному людському досвіді, культурі. Засвоєння дитиною соціального досвіду, що трансформується із зовнішнього у внутрішній план психічної діяльності, визначає її розвиток як суб'єкта предметної діяльності. Інтеріоризовані способи дій, включені в індивідуальну предметну діяльність, екстеріоризуються, а в подальшому відбувається накопичення індивідуального досвіду суб'єктом, вироблення нових способів та прийомів діяльності на ґрунті засвоєних. Численні наукові факти засвідчують, що, якщо інтелектуальні чи емоційні якості особис-

тості за різних причин не здобувають необхідного розвитку в дошкільному дитинстві, то пізніше подолання таких недоліків утруднюється, а в інших випадках й унеможлиблюється» [7, с. 218].

У дітей семирічного віку інтенсивно розвиваються потреби: змінюється їх тенденція, потреби стають найбільш усвідомленими і керованими. З'являються всі види самооцінок адекватна врівноважена, завищена врівноважена і не врівноважена (завищена або занижена). В даному віці самооцінка формується під впливом оцінки дорослих. Між дітьми і дорослими спостерігається тісний контакт.

Розширюючи та устанавлюючи соціальні зв'язки, шести-семирічна дитина починає освоювати власний психологічний простір та можливість життя в цьому просторі.

Також А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, С. Курінна, І. Печенко підкреслюють що: «величезне значення формування й забезпечення емоційно-позитивного ставлення до себе, що лежить в основі структури самосвідомості кожної нормально розвиненої дитини, та підкреслюють необхідність педагогічної підтримки позитивної самореалізації та коригування соціально засуджуваних і небезпечних її напрямів» [7, с. 221].

Буває, що «педагоги не надають належного значення тому як сприймаються їх оцінки, як дивляться на себе і один одного школярі. А сам процес сприйняття оцінки і перехід в самооцінку може або активізувати позитивний розвиток, або посилювати зародження негативізму; звикаючи чути одну і ту ж характеристику їхньої поведінки. Негативні властивості виникають так само на основі неправильного ставлення до діяльності» [6, с. 150–151].

Таким чином, з викладеного вище можна зазначити, що школа є одним з головних чинників соціалізації. Головним завданням якої є виховання, соціально-психологічна підтримка, збагачення та передача досвіду соціальної взаємодії дітей і дорослих, а також становлення та розвиток високоморальної, відповідальної, особистості, саме ці цілі спрямовані на соціалізацію молодших школярів, які будуть соціалізуватися протягом усього життя.

Література

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. Москва ; Воронеж : Ин-т практической психологии, 1995. 375 с.
2. Выготский Л. С., Давыдов В. В. Педагогическая психология. М. : Педагогика, 1991. 568 с.
3. Мудрик А. В. Социальная педагогика. М. : Издательский центр «Литкон», 1999. 156 с.
4. Каретна О. О. Проблеми соціалізації підлітків. *Інтеграційний розвиток особистості та суспільства: психологічний і соціологічний виміри* : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 12–13 червня 2020 року), Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. С. 150–151.

УДК 316.4.06:316.42

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1096>

А. Д. Пілько

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4418-6877>кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Постановка проблеми. Українське суспільство вже більше тридцяти років перебуває в процесі системних трансформацій, котрі в той чи інший спосіб торкнулися практично всіх без винятку сфер життя. Наслідком цього є зростання соціального напруження з усіма його позитивними та негативними наслідками. Крім того, дається взнаки негативний вплив пандемії, котра внесла істотні зміни в життя українського суспільства. Суттєвий вплив на українське суспільство чинить війна з усіма її коротко- та довгостроковими наслідками. З урахуванням цього актуальними і затребуваними на даному етапі розвитку держави та суспільства будуть дослідження, спрямовані на вивчення питань формування та актуалізації чинників соціального напруження, кількісного оцінювання рівня соціального напруження, його аналізу та прогнозування в контексті забезпечення соціальної складової національної безпеки та досягнення цілей сталого розвитку з урахуванням далеко непростих реалій, з якими стикнулася наша держава в 2022 році. Як бачимо, розробка моделі аналізу соціального напруження на концептуальному, а згодом і на математичному рівнях з урахуванням традиційних, сформованих протягом десятиріч чинників розвитку соціального напруження, а також чинників корона-кризи, і в найбільшій мірі – війни, є перспективним на даний час напрямом міждисциплінарних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціологічній науці результати перших досліджень соціального напруження були отримані в рамках структурно-функціонального підходу (Т. Парсонс, Р. Мертон, Н. Смелзер); підходу, заснованому на конфліктній парадигмі (Р. Дарендорф, Л. Козер, К. Боулдінг, Дж. Рекс); представниками теорії обміну (П. Блау, Дж. Хоманс); теорії модернізації (М. Леві, Г. Алмонд, Ф. Рігс, У. Росту); теорії постіндустріального суспільства (Д. Белл, А. Тоффлер, А. Турен, А. Етціоні) [1].

Слід зауважити, що до початку 90-х років ХХ століття дослідження соціального напруження українськими науковцями відбувалися переважно в рамках психології. Тільки із здобуттям незалежності України та початком системних трансформацій на пострадянському просторі, дослідження соціального напруження стають акту-

альними в рамках соціології та економічних наук. В даному напрямі працювали вітчизняні науковці А.І. Амоша, В.М. Геєць, Б.М. Данилишин, Є.В. Сірий, Т.С. Злобіна, О.Г. Клебанова, Л.С. Гур'янова, А.Г. Топчієв, Е.О. Ключенко, О.В. Чернявська.

Події останніх десятиріч в нашій державі, зокрема революції, корона-криза, повномасштабна війна, економічна та політична криза підсилили актуальність міждисциплінарних досліджень соціального напруження, в тому числі, спрямованих на розробку концептуальних та математичних моделей аналізу даного явища. В той же час, події останніх років висувують якісно нові виклики, котрі в силу свого характеру та гостроти прояву потребують системної реакції та відповідного наукового обґрунтування.

Метою статті є узагальнення існуючих підходів до аналізу соціального напруження, а також розробка рекомендацій стосовно формування концептуальної моделі аналізу соціального напруження в українському суспільстві на даному етапі розвитку.

Виклад основного матеріалу. Як правило, за допомогою терміну «соціальна напруженість» визначають прояви дисбалансу та дестабілізації між структурними компонентами соціальної системи в умовах інституційних змін в суспільстві. При цьому задача управління соціальною напруженістю повинна зводитись не тільки до того щоб знизити ступінь соціального напруження, а й спрямувати її енергію в конструктивне русло або принаймні не допустити її переростання в некерований і руйнівний конфлікт, який вже за інших однакових умов суттєво зменшує ймовірність пошуків компромісних рішень і можливості консенсусу в суспільстві [2, с. 159].

Як зазначається в [3, с. 52], феномен соціального напруження стає очевидним лише в тому випадку, коли форми її прояву дозволяють спостерігати цю об'єктивну реальність як явище, яке втілює зіткнення інтересів окремих соціальних кластерів, котрі незадоволені соціальним статусом та своєю роллю в суспільстві. Цілком справедливим буде твердження про те, що «навіть поверхневий аналіз такого явища як соціальна напруженість чітко виявляє поліаспектність її чинників, полісценарність механізму її функціонування та переростання

у соціальний конфлікт чи соціальну кризу... Соціальну напруженість слід віднести до такого типу явищ, котре не може розглядатися в лінійному причинно-наслідковому аспекті. Це – інтегральне поняття, що характеризує інтегральність багатьох складових» [4, с. 96].

Соціальна напруженість є складним міждисциплінарним явищем, яке вивчається багатьма науками: філософією, соціологією, психологією, політологією та економікою. Зважаючи на характер подій, котрі можна відслідковувати протягом останнього часу в Україні, затребуваною буде розробка інноваційного інструментарію дослідження соціальної напруженості. В численних літературних джерелах соціальна напруженість розглядається як комплексне явище, яке знаходить свій прояв на мікро-, мезо- та макрорівні соціальної реальності, а також в різних формах втілення на міжособистісному, міжгруповому та загальносуспільному рівнях [2, с. 7].

Як зазначається в [5], на даний час розрізняють два принципово відмінних наукових підходи до трактування соціальної напруженості. Відповідно до першого підходу, який ґрунтується на конфліктній парадигмі, соціальна напруженість розглядається як «природна активна система, що супроводжує будь-який соціальний (природний) процес і є основою досягнення суспільством поставлених цілей» [5, с. 32]. В рамках другого підходу, який сформовано на основі структурно-функціональної моделі суспільства, соціальна напруженість трактується як «специфічний негативний стан соціуму, який виникає внаслідок несприятливих внутрішніх та зовнішніх умов і є істотним відхиленням від раціонального розвитку подій» [5, с. 32]. Дещо відокремлено, ґрутуючись на положеннях теорії обміну, розглядають і так званий симбіоз двох попередніх підходів або узагальнений підхід, суть якого полягає у тому, що для суспільних відносин однаковою мірою характерними будуть і природна гармонія інтересів і природна конфліктність, баланс і дисбаланс, стабільність і напруженість.

Причини виникнення соціальної напруженості можуть носити як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. До об'єктивних причин виникнення соціальної напруженості автори [2, с. 155] відносять світові та локальні економічні та геополітичні кризи, низьку легітимність та неефективність основних інститутів влади та управління, економіко-кризові явища в цілому, міжнаціональні та міжрегіональні суперечності, соціальні нерівності, порушення соціальної справедливості, недосконалість системи інформаційних зв'язків, стихійні лиха, гострі криміногенні ситуації тощо. В свою чергу, до суб'єктивних детермінант соціальної напруженості відносять внутрішній, мотиваційно-оцінний вимір людської свідомості,

а також особливості сприйняття людьми свого соціального середовища та переживання відповідних почуттів.

Автори [6] аналізують поняття «соціальна напруженість» з точки зору соціології, економіки, менеджменту, філософії, політології та психології, соціальної психології, психології особистості. В своїй праці вони аргументовано доводять, що найбільший ступінь дослідження проблематика соціальної напруженості має в соціологічних та психологічних науках. Зокрема, соціологічні науки передбачають вивчення поняття соціальної напруженості в рамках теорії соціальних змін і розглядають його, як правило, на загальнонаціональному, міжнародному, міжгруповому та міжособистісному рівнях.

Соціальна напруженість розглядається як багатогранне соціальне явище, яке формується під впливом динаміки емоційно-психологічних станів суспільства, його частини або окремих соціальних груп. Напруженість виникає внаслідок перевищення суб'єктивно припустимої міри тиску з боку природного чи соціального середовища й орієнтує суб'єктів на активні дії для нейтралізації збудників напруження [2, с. 147].

В психології соціальну напруженість розглядають на трьох рівнях: макрорівні (на рівні суспільства в цілому), мезорівні (на рівні окремих організацій або трудових колективів) та мікрорівні (на індивідуальному рівні). Зокрема, в праці [7] рівень соціального напруження розглядається в якості ключового макроіндикатора психологічного самопочуття і добробуту суспільства. Багато дослідників, і, зокрема, С.В. Сірий вважають, що психологічний аспект є центральним і таким, що визначає структуру прихованої напруженості. Це стосується як формування відкритих активних протестів, так і латентних пасивних його форм, на кшталт соціальної відчуженості, соціальної ізоляції, соціального нігілізму, соціальної аномії тощо [4].

В політології соціальну напруженість розглядають в рамках політичної конфліктології з точки зору її впливу на політичні процеси всередині країни, з подальшою оцінкою її впливу на ймовірну активізацію електорату та підвищення популярності крайніх лівих або крайніх правих політичних сил. Показниками соціальної напруженості в її політологічному аспекті, або, як її називають окремі дослідники, соціально-політичної напруженості, виступають дані соціологічних опитувань про готовність населення брати участь в різноманітних акціях та формах протесту.

З точки зору соціальної філософії, всі конфліктні явища, у тому числі і соціальна напруженість, вивчаються як невід'ємний елемент трансформаційних процесів у суспільстві, будь-яких конфронтацій і протиріччя та аналізуються через розв'язання проблеми соціального протиріччя [6, с. 51].

В рамках соціальної філософії цілком справедливо вважається, що соціальна напруженість є одним з найбільш інформативних індикаторів майбутніх змін та перетворень в різних сферах життя суспільства. Досить часто наявність системних трансформацій соціальної системи трактується як результат зростання в ній рівня соціальної напруженості. Тобто системне нарощування рівня соціального напруження протягом тривалого періоду часу є предвісником трансформаційних процесів.

Головною передумовою виникнення соціальної напруженості, як зазначається в [8], є «наявність стійких та довготривалих протиріч між інтересами, соціальними очікуваннями населення регіону або значної його частини та ступенем їх фактичного задоволення, що потенційно призводить до посилення невдоволення, агресивності окремих соціальних груп і категорій громадян, наростання соціально-психічної втоми і дратівливості більшості населення регіону» [8, с. 162].

В економічних науках соціальна напруженість розглядається, як правило, з урахуванням задач вивчення та аналізу соціально-економічних передумов, а також наслідків її виникнення. Заслугує на увагу низка праць, присвячених вимірюванню та аналізу впливу нерівномірності та асиметрії соціо-еколого-економічного розвитку на макроекономічні індикатори регіонів, а також на рівень соціального напруження [9, 10]. Слід також звернути увагу на те, що в переважній більшості праць вчених-економістів, присвячених дослідженню соціальної напруженості, акценти зроблено на формуванні методик кількісного вимірювання та аналізу міри прояву даного явища. Зокрема, в праці [11] розроблено методичний підхід до класифікації регіонів за допомогою методів кластерного, дискримінантного аналізу та дисперсійного аналізу за рівнем соціальної напруженості, що включає два основних етапи: обґрунтування системи соціально-економічних показників, що характеризують рівень соціальної напруженості, а також вибір та обґрунтування моделей класифікації регіонів.

З точки зору системного підходу, появу такого явища як соціальна напруженість можна пояснити невідповідністю системоутворюючих факторів суспільства та його окремих груп викликам сьогодення. Іншими словами, ідеї та мотиви, які згуртовували суспільство та його інститути, фактично втрачають свою привабливість та актуальність. Мовою економіки – вони просто відамортизували себе, що тягне за собою черговий виток нестабільності розвитку суспільства. Як зазначається в праці [2, с. 14], нестабільність є наслідком такої організації (дезорганізації) суспільства, коли відсутніми є загальна мета, спільне бачення цілісної картини світу, єдина система базових цінностей, інші системні регулятори. Якраз у випадку від-

сутності таких системоутворюючих факторів, розбалансованості соціальної матриці існування та розвитку, відбувається нарощення елементів хаосу та зростання рівня соціального напруження.

Також в умовах небажання чи невміння суспільства, його ключових інститутів та еліт модифікувати існуючі системоутворюючі фактори, чи запропонувати нові актуальні ідеї та методи узгодження і дотримання балансу інтересів, відбувається поступове наростання соціальної напруженості.

Більше того, суспільства, які тривалий час перебувають у стані трансформацій, характеризуються системним відтворенням соціальної напруженості в різних сферах життя, що дає підстави говорити про особливий стан «фонові напруженості» кризового соціуму [12]. В прикладних міждисциплінарних дослідженнях прийнято виокремлювати такі рівні соціальної напруженості як загальнодержавний, на якому соціальна напруженість проявляється через недовіру до політичних лідерів, складну економічну ситуацію, порушення соціальної справедливості та регіональний, на якому проявляється неефективна робота місцевих органів влади, високий рівень безробіття та злочинності серед населення, проблеми в області міжнаціональних відносин, особливості культури в різних регіонах, етнічні суперечності, погіршення екологічної складової розвитку тощо [4, с. 99].

Незважаючи на значну кількість досліджень питань оцінювання, аналізу та регулювання рівня соціальної напруженості, як зазначають в своїй праці [2, с. 37], існує деяка концептуальна розмитість, яка не дає можливості чітко та однозначно визначити поняття соціальної напруженості та відокремити його від понять конфлікту, соціального стресу, аномії, протесту, боротьби тощо.

В загальному випадку, в процесі побудови концептуальної моделі системи, в словесній формі ідентифікують та описують: структуру системи (елементи системи та зв'язки між ними), системоутворючі фактори, перелік базових показників якості, перелік внутрішніх і зовнішніх чинників та їхній вплив на показники якості, а також можливий перелік управлінських рішень, які доцільно ухвалити у результаті розв'язання поставленої задачі.

В якості методологічної бази для формулювання визначення та розробки концептуальної моделі аналізу соціальної напруженості пропонується використовувати парадигму складності в поєднанні з практичною парадигмою та мережевою теорією [2, с. 39]. Відповідно до цього, соціальна напруженість трактується як міра порушення щільності соціальної тканини і одночасно є динамічною характеристикою стану суспільства, що дає змогу визначати якість суспільних станів через більшу чи меншу соціальну напруженість, а також різну щільність практик мережевих

взаємодій, які становлять основу соціальної тканини [2, с. 43].

В працях [3, 13] запропоновано підхід до формування теоретичних та методологічних засад побудови системної концептуальної моделі соціальної напруженості, базовими компонентами якої є різнофакторні емпіричні підсистеми зовнішніх та внутрішніх чинників які характеризують: соціальні передумови подій, які спричиняють наявний стан та зростання соціальної напруженості; симптоми соціальної напруженості (емоційні, соціальні ментальні, поведінкові); процеси взаємодій та комунікацій, які відображують об'єктивний та суб'єктивний адаптивний ресурс толерантного співіснування соціальних суб'єктів та їх протестний потенціал. Ключовими елементами такої концептуальної моделі соціальної напруженості є не лише економічні, політичні та соціокультурні детермінанти можливого погіршення самопочуття населення та посилення соціальної напруженості, але й система індикаторів стану та функціональної ефективності соціальних зв'язків.

При цьому важливо взяти до уваги можливий спектр форм існування соціальної напруженості, котра проявляється на соціально-психологічному та поведінковому рівнях і знаходить своє вираження в таких формах, як:

1) формування та поширення настроїв незадоволеності наявною ситуацією в одній чи декількох сферах життєдіяльності суспільства;

2) зниження рівня довіри до органів влади, правлячої еліти та опозиції, а також найважливіших соціальних інститутів;

3) посилення негативних очікувань, наростання песимізму і невпевненості в завтрашньому дні;

4) зростання міграційних потоків в інші регіони та за кордон;

5) актуалізація протестних форм поведінки, що свідчать про загострення конфліктів, мітингів, демонстрацій, страйки та інші форми громадянської непокори;

6) активізація криміналу та діяльності різного роду екстремістських груп, терористичні акти, різні форми безпосереднього протистояння та боротьби соціальних груп аж до збройного [2, с. 159].

Базовими компонентами моделі соціальної напруженості, розробленої в праці [4] є взаємообумовлені різнофакторні підсистеми зовнішніх та внутрішніх чинників котрі характеризують:

1) соціальні контексти подій, які спричиняють наявний стан та зростання соціальної напруженості;

2) симптоми соціальної напруженості (емоційні, соціальні ментальні, поведінкові);

3) процеси взаємодій та комунікацій, які відображують об'єктивний та суб'єктивний адаптивний ресурс толерантного співіснування соціальних суб'єктів та їх протестний потенціал;

4) характер та рівень надій на майбутнє;

5) біфуркації сценарної симптоматики соціальної напруженості: протестність, соціальна ізоляція та соціальний нігілізм, конструктивна адаптивність [4, с. 101].

Як правило, дослідження соціальної напруженості на регіональному та національному рівнях є досить складною задачею, оскільки проблематично сформувати універсальну та чітку ієрархію чинників соціальної напруженості для будь-якого регіону чи держави. Зазвичай, в кожному окремо взятому регіоні чи державі буде своя унікальна ієрархія чинників, котрі з різною інтенсивністю та силою визначатимуть рівень соціальної напруженості.

На даний час існує сформована система теоретичних уявлень про явище соціальної напруженості та досвід дослідження даного явища в українському суспільстві. Проте існують і окремі слабкі сторони [14], а саме: відсутність комплексного набору емпіричних індикаторів, закладених у методичний інструментарій; недостатня обґрунтованість включення того чи іншого показника до моделі; неоднорідність методичної бази і поєднання в єдине ціле інколи неспівставимих методик.

З урахуванням цього, в концептуальну модель соціальної напруженості на рівні регіону всередині окремо взятої держави слід включити основні чинники що впливають на соціальну напруженість на глобальному, загальнодержавному та регіональному рівнях. Дана задача знайшла своє вирішення на аналітичному рівні завдяки застосуванню прикладного економетричного інструментарію та зваженої евклідової відстані [15].

З урахуванням результатів, наведених в праці [2, с. 161], в процесі побудови концептуальної моделі аналізу соціальної напруженості, а також в процесі оцінювання, аналізу та прогнозування рівня соціальної напруженості в сучасних реаліях рекомендується враховувати наступні чинники:

а) посилення негативних очікувань населення, котрі стосуються ймовірного погіршення свого становища, перспектив безпечного та сталого розвитку української держави і суспільства, котрі обумовлені наслідками коронакризи, а також, в більшій мірі, повномасштабним військовим вторгненням Росії на територію України. Відповідні негативні очікування підсилюються активними бойовими діями в окремих регіонах держави, зростанням кількості загиблих цивільних та військових, зростанням кількості біженців та тимчасово переміщених осіб, руйнуванням інфраструктури та втратою впевненості щодо можливостей припинення бойових дій і подальшого швидкого економічного відновлення в рамках міжнародно визнаних кордонів;

б) поширення страхів щодо різних реальних чи уявних загроз (посилення невпевненості тимчасово переміщених осіб стосовно можливостей швидкого повернення на місця свого попереднього проживання з можливістю продовжувати звич-

ний спосіб життя в силу пошкоджень та руйнувань об'єктів житлової нерухомості, інфраструктурних об'єктів, замінування територій, посилення міграційних настроїв. Крім того, актуальними залишаються і довоєнні побоювання щодо можливостей отримання якісної освіти та медичної допомоги в Україні, зневіра в можливостях забезпечення належного рівня матеріального добробуту своїх сімей в Україні за допомогою прозорих і законних методів; суб'єктивно низька самооцінка переважною більшістю населення свого соціального статусу та рівня добробуту);

в) відносно низький ступінь довіри до владних та громадських інститутів, досить високий рівень переконання в тому, що неформальні інститути володіють вищою здатністю вирішувати нагальні потреби громадян, аніж формальні, передбачені законодавством інститути та механізми. Такий стан справ закономірно підсилює сумніви щодо можливостей проведення інституційних змін за допомогою легітимних механізмів та засобів;

г) значний рівень відкритого та прихованого безробіття, зростання рівня інфляції на фоні прогнозованого суттєвого скорочення реального ВВП та рівня реальних доходів населення з одночасним вимушеним зростанням частки соціальних виплат в бюджетах різних рівнів.

Висновки. Проведений аналіз численних літературних джерел, присвячених дослідженням питань оцінювання, аналізу та моделювання соціальної напруженості на регіональному та національному рівнях дозволив ідентифікувати основні підходи до вивчення даного явища, розробки концептуальних та математичних моделей його дослідження. Запропоновано врахування низки чинників соціальної напруженості в процесі формування концептуальної моделі аналізу даного явища на регіональному та загальнодержавному рівнях. В якості перспектив подальшого розвитку обраного напрямку міждисциплінарних досліджень слід виокремити необхідність першочергового врахування впливу активних бойових дій в окремих регіонах країни, зростання кількості внутрішньоопереміщених осіб всередині країни та їхнього матеріального забезпечення, умов воєнного стану з відповідним обмеженням окремих прав і свобод громадян, а також відсотка частково та повністю пошкодженої житлової та комерційної нерухомості на показники соціальної напруженості в регіональному розрізі.

Література

1. Чернявська О. В. Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу): дис. ... канд. соц. наук : 22.00.07 / О. В. Чернявська. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2001. 240 с.
2. Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціальнопсихологічний аналіз / О. Г. Злобіна,

М. О. Шулга, Л. Д. Бевзенко та ін. ; за наук. ред. О. Г. Злобіної. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 291 с.

3. Сірий Є. В. Теоретичні та методологічні засади системного аналізу та побудови концептуальної моделі соціальної напруженості. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2016. Т. 21. Вип. 3(26). С. 49–60.

4. Сірий Є. В. Побудова пізнавальної моделі соціальної напруженості: дискусійні аспекти. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2018. № 1(11). С. 95–103.

5. Белай С. В., Лісичин В. Е. Дослідження соціальної напруженості з позиції державного управління у сфері забезпечення національної безпеки. *Честь і закон*. 2012. № 4(43). С. 31–36.

6. Креденцер О. В. Теоретичний аналіз поняття «соціальна апруженість»: міждисциплінарний підхід / О. В. Креденцер, В. І. Лагодзінська, О. С. Ковальчук. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Остюка НАПН України. 2016. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 45. С. 48–55.

7. Mykola M. Slyusarevskyy, Svitlana Chunikhina, Maureen Flaherty Social tension as a macro indicator of the psychological well-being of society. *Wiadomości Lekarskie*. Volume LXXIV. Issue 11. Part 1. November 2021. P. 2812–2817.

8. Андrenко О. Інтегральна оцінка соціальної напруженості регіонів [Електронний ресурс] / Олена Андrenко, Сергій Мордовцев. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2015. Вип. 2(13). С. 161–168. Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15aoasn.pdf>

9. Пілько А. Д. Моделі оцінювання та аналізу асиметрії регіонального розвитку / А. Д. Пілько, Т. П. Гарда. *Економіка розвитку*. 2018. № 2(86). С. 24–35.

10. On the Measurement of Polarization Joan-Maria Esteban. *Debraj Ray Econometrica*. Vol. 62. No. 4. Jul., 1994. Pp. 819–851.

11. Tamara Klebanova, Olha Rudachenko, Vitalii Gvozdytskyi, Mozhgovyi Ievgen, Lidiya Guryanova. Classification of Regions of Ukraine by the Level of Social Tension. *WSEAS TRANSACTIONS on SYSTEMS and CONTROL*. Volume 15. 2020. P. 576–584.

12. Злобіна О. Сучасні тренди емоційних трансформацій в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 37–52.

13. Судаков В. І. Соціальна напруженість як теоретична та емпірична проблема соціологічного аналізу. *Проблеми розвитку соціологічної теорії* : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Структурні зміни і соціальна напруженість», 25–26 трав. 2017 р., (м. Київ) / Київ. нац., ун-т ім. Т. Шевченка ; під заг. ред. А. П. Горбачика, В. І. Судакова. К. : Логос, 2017. С. 6–9.

14. Сірий Є. В. Проблемні сторони дослідження соціальної напруженості українського суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. № 1/2(29/30). С. 82–88.

15. Пілько А. Д. Формування моделі оцінювання та аналізу соціального напруження та її застосування в дослідженнях соціально-економічного розвитку регіону. *Наукові перспективи*. 2022. № 1(19). С. 361–374.

Анотація

Пілько А. Д. Формування концептуальної моделі аналізу соціальної напруженості. – Стаття.

Актуальним напрямом міждисциплінарних досліджень є виявлення на концептуальному рівні з подальшим кількісним описом причинно-наслідкових закономірностей, які визначають процеси формування та розвитку соціальної напруженості. Складність задачі пояснюється тим що наслідки затяжного характеру корона-кризи, а також повномасштабного військового вторгнення на територію України з тимчасовою окупацією окремих територіальних систем відчутно активують низку нових чинників, вплив яких не був характерний на процеси розвитку суспільства та держави в мирний час, а також змінюють акценти в пріоритетності чинників, котрі визначають рівень соціального напруження на загальнонаціональному рівні та в регіональному розрізі.

В статті висвітлено окремі результати проведеного дослідження існуючих підходів до вивчення та аналізу соціальної напруженості, а також запропоновано рекомендації щодо формування концептуальної моделі аналізу соціальної напруженості. В процесі формування концептуальної моделі аналізу соціальної напруженості, а також в ході подальшої постановки задач оцінювання, аналізу та прогнозування рівня розвитку даного явища в сучасних реаліях запропоновано враховувати низку чинників, котрі визначають поточний етап розвитку українського суспільства в умовах наслідків пандемії та війни.

Спираючись на проаналізовані праці вітчизняних дослідників, а також власні розробки автора, доведено, що в процесі побудови концептуальної моделі аналізу соціальної напруженості на рівні регіону всередині окремо взятої держави слід включити основні чинники що впливають на соціальну напруженість на глобальному, загальнодержавному та регіональному рівнях.

В якості перспектив подальшого розвитку обраного напрямку міждисциплінарних досліджень виокремлено необхідність першочергового врахування впливу активних бойових дій в окремих регіонах країни, зростання кількості внутрішньопереміщених осіб всередині країни та їхнього матеріального забезпечення, умов воєнного стану, а також відсотка частково та повністю пошкодженої житлової та комерційної нерухомості на показники соціальної напруженості в регіональному розрізі.

Ключові слова: соціальна напруженість, модель, трансформації, соціально-економічний розвиток, аналіз.

Summary

Pilko A. D. Formation of a conceptual model of analysis of social tension. – Article.

An important area of interdisciplinary research is the identification at the conceptual level with subsequent quantitative description of causal patterns that determine the processes of formation and development of social tension. The complexity of the problem is explained by the fact that the consequences of the protracted nature of the crown crisis, as well as full-scale military invasion on the territory of Ukraine with temporary occupation of certain territorial systems significantly activate a number of new factors whose impact was not characteristic of the development of society and the state in peacetime, as well as changing the emphasis on the priority of factors that determine the level of social tension at the national level and in the regional context.

The article highlights some of the results of the study of existing approaches to the research and analysis of social tension, as well as offers recommendations for the formation of a conceptual model of analysis of social tension. In the process of forming a conceptual model of analysis of social tension, as well as in the course of further tasks of assessing, analyzing and forecasting the level of development of this phenomenon in modern realities, it is proposed to consider a number of factors that determine the current stage of development of Ukrainian society in the aftermath of a pandemic and war.

Based on the analyzed works of domestic researchers, as well as the author's own work, it is proved that in the process of building a conceptual model of analysis of social tensions at the regional level within a single state should include key factors influencing social tensions at global, national and regional levels.

As prospects for further development of the chosen direction of interdisciplinary research, the need to take into account the impact of active hostilities in some regions of the country, increasing the number of internally displaced persons and their logistics, martial law, as well as the percentage of partially and completely damaged residential and commercial real estate social tensions in the regional context.

Key words: social tension, model, transformations, social and economical development, analysis.

УДК 316

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1097>**О. А. Хомерікі**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3702-0390>*доктор соціологічних наук, професор,
завідувачка кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету***Ю. І. Яковенко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6006-8651>*заслужений працівник освіти України,
доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету*

Все, що не прогресує, має деградувати.

*Ед. Гіббон (1737–1794),**автор «Історії занепаду та руйнування Римської імперії»*

ОГЛЯД ПЕРЕДУМОВ РОЗБУДОВИ В УКРАЇНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Рішення позачергового з'їзду Соціологічної асоціації України (САУ) від 20.11.2021 р. розпочати власну саморефлексію задля розробки стратегії розвитку соціології в Україні стало подією року для цієї фахової спільноти. Впродовж 2021 р. з ініціативи членів САУ, в т. ч. працівників кафедри соціології та політології (далі – КСП) Національного авіаційного університету (далі – НАУ) в життєдіяльності САУ сталася низка науково-організаційних подій, що за своїми наслідками здатні послугувати чинниками осмислення, по-перше, розвитку соціології як дисципліни наукової і освітньої в Україні та, по-друге, подальшого розвитку в Україні громадянського суспільства, державотворення, наукознавства та нарешті нашої фахової спільноти.

Отже, 14 травня під орудою О.А. Хомерікі було проведено круглий стіл в НАУ за онлайн участю президента САУ Бакірова В.С., присвячений 20-й річниці оприлюднення Указу Президента України «Про розвиток соціологічної науки» (далі – Указ). Було обговорено перспективи подальшого розвитку соціологічної науки та створення в структурі САУ науково-дослідного комітету з питань соціології соціології в Україні (далі – НДК ССУ) як можливого інструменту осмислення шляхів очікуваного розвитку. Ще на початку 2021 р. були запропоновані Яковенком Ю.І. думки з цього приводу в провідному соціологічному виданні України «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» [1]. 30 червня Правлінням САУ було ухвалено створення в структурі САУ НДК ССУ, а також Поло-

ження про НДК ССУ та склад бюро на чолі із Яковенком Ю.І. (вчений секретар доцент КСП НАУ Ніколаєнко В.Л.)

28–29 жовтня відбувся IV Конгрес САУ «Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві» (див. [2]), де окреслено чергові важливі наукові і практичні завдання соціологів України та прийнято засадничі пропозиції для Резолюції Конгресу, спираючись на статутну мету САУ: п. 2.1. «сприяння розвитку соціології в Україні, методологічному та методичному забезпеченню соціологічних розробок, захисту законних інтересів соціологів України – членів Асоціації, підвищенню ними професійного рівня та кваліфікації». 20 листопада відбувся позачерговий з'їзд САУ, рішенням якого ухвалено зміни до Статуту САУ та доручення Правлінню САУ підготувати пропозиції щодо складу робочої групи (далі – РГРСПСУ) стосовно розробки стратегії розвитку соціології в Україні. В Інституті соціології НАНУ 10 грудня проведено засідання Правління САУ, де було ухвалено склад цієї групи. Її членам запропоновано підготувати пропозиції щодо окреслення першочергових завдань у справі розробки згаданої стратегії.

Окреслимо наукову проблему даної статті у формі питання (про обґрунтування саме цієї форми див. [4]), не деталізуючи загальновідомий хоч би з матеріалів опитування населення та провідних експертів (див. [3]) зміст актуальних соціальних проблем сучасного українського суспільства та їх зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями САУ. Згідно з принципом невизначеності Гейзенберга – неможливо

одночасно знати як точне становище, так і точну швидкість об'єкта дослідження у квантовій фізиці. Цей принцип, як метафора застосовують скрізь, зокрема і в соціологічних текстах. Наукова проблема статті стосується суперечностей щодо обґрунтування важливості певного аспекту професійної діяльності соціологів, як домінуючого. Якщо аспекти професійної діяльності соціологів, що вже вивчені зусиллями фахівців, є суперечливими (вартість чи якість?, швидко чи репрезентативно?, теоретично виважено чи прагматично спрямовано? тощо), то сутність проблеми у формі питання у нас таке. Які саме аспекти мають бути обґрунтовані як першочергові задля для їх урахування у справі розбудови стратегії розвитку соціології в Україні? Відповідь на це питання слід шукати в контексті розуміння перманентного протиставлення інтересів як поміж теоретиками та практиками, так і поміж науковцями та політиками або іншими споживачами їх продукту. У першій ситуації теоретики прагнуть до створення узагальнюючих моделей об'єкта всупереч практикам чекають на технології і методики емпіричної роботи з об'єктом. В другій ситуації науковці прагнуть отримати нове достовірне знання про об'єкт всупереч споживачам їх продукту, які очікують на конкретні комунікативні технології впливу на експертів, що оцінюють діяльність політиків завдяки їх нібито ефективній роботі з об'єктом на підставі зрозумілих для споживачів теоретичних моделей.

Аналіз досліджень і публікацій, на які спираються автори. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Майже півстотні років тому в Україні фронт легальних соціологічних досліджень почав офіційно складатися, бо в 1968 р. в Києві за згодою КПУ та уряду України було проведено установчі збори Українського відділення Радянської соціологічної асоціації (РСА). Це сталося на двадцятому році існування Міжнародної соціологічної асоціації (далі – МСА), що була створена у вересні 1949 р. та через десять років після створення РСА, згідно з Постановою ЦК КПРС, внаслідок якого прийнято відповідну Постанову Президії АН СРСР від 13.06.1958. Наприкінці 80-х років ХХ ст. в перебігу так званої перебудови М. Горбачова, зокрема, пошуку нового суспільного мислення, соціологія в СРСР зробила крок вперед, бо де факто ставала невід'ємною частиною соціального організму країни оскільки були нарешті утворені соціологічні підрозділи у відділеннях і центрах Академії наук СРСР. Інститут соціологічних досліджень став у 1988 р. Інститутом соціології, що було зафіксовано в постанові секретаріату ЦК КПРС «Про підвищення ролі марксистсько-ленінської соціології в рішеннях вузлових проблем радянського суспільства». Май-

же всі міністерства та відомства, більшість обкомів (крайкомів) КПРС мали в тій чи іншій формі, прямо або опосередковано соціологічні підрозділи. Відбулася організація у країні соціологічного навчання на базі вечірніх університетів марксизму-ленізму де були утворено факультети, на яких навчали основ методики та техніки проведення соціологічних досліджень та використання їх результатів у роботі з людьми. Спонтанний розвиток соціологічної освіти було інституційно підкріплено відкриттям перших факультетів соціології – у Московському та Ленінградському державних університетах, згодом у Харкові, Києві та Мінську. Вже у пострадянських країнах посилили фахову підготовку соціологів через численні гібридні кафедри, хоч на ті роки вони мали як спадщину викладачів з наукового комунізму та історичного матеріалізму.

В Україні радикальний імпульс розвитку мав статися у ХХІ ст. завдяки згаданому вище Указу, внаслідок якого, зокрема, в липні 2001 р. Президія ВАК України ухвалила нову спеціальність для захистів дисертацій із соціології – «спеціальні та галузеві соціології». У статті Резнік В. «Соціологічна наукова спільнота в Україні після 1990 р.: фахова структура, соціальна інфраструктура та тенденції відтворення» (див. [5]) доведено, що ця ухвала виправдала сподівання САУ на широке розгортання соціологічної тематики дисертаційних досліджень. В Україні з осені 2019 р. почалося чергове оновлення складу влади в усіх її гілках, що спонукало громадськість до різноформатного обговорення тематики відповідальності виконавців всіх типів людської діяльності. Звісно, обговорення відповідальності соціологів за свою діяльність не стала виключенням. Тому наразі увага НДК ССУ зосереджена на науковому дослідженні цієї риси завдяки матеріалам соціології професій, соціології науки, соціології вікових груп, соціології соціології та іншим дисциплінам поведінкознавчої галузі тощо. Пошук огляду становлення соціології професій призвів до обрання нами як базової статті В.А. Мансурова, О.В. Юрченко «Соціологія професійних груп: історія становлення та перспективи», бо ще в 2013 р. її автори запропонували не тільки огляд становлення такого роду соціології, а було стверджено думки про перспективність за умов ринкової економіки поєднання вітчизняних та західних теоретичних підходів для вивчення статусу професійних груп сьогодення. Їх виклад зробимо реферативно, вибірково цитуючи матеріали з їх огляду відповідних за темою джерел. Наприклад, виявлено такі тенденції (див.: [6, с. 96–99]).

По-перше, на зміну НЕП 20-х років ХХ ст. прийшла індустріалізація та форсований розвиток промисловості. Ретельна до дрібниць наукова організація праці та психотехніка виявилися над-

мірно затратними на підприємствах, де зростання продуктивності праці стали досягти жорсткою дисципліною та ідеологічними методами управління, домагаючись цього зростання усюди за рахунок залучення екстенсивних факторів зростання виходячи з так званої політичної доцільності на шкоду розвитку завдяки факторам науково обґрунтованим.

По-друге, у середині 1930-х років у країні пройшла хвиля політичних репресій, компетентні органи не оминували увагою соціологів та психотехніків (про це писали С. Кравченко, В. Щербина у 1998 р.). Лише у 1960-80-ті рр., відомі як роки хрущовської відлиги, відбулося відродження інтересу до вивчення професійних груп. Соціологи стали відзначати необхідність подальшого розвитку уявлень про сутність поняття «професія» та явища ним відображеним таким способом, що соціальні характеристики професіоналів мають бути розглянуті, відповідно до методологічного принципу додатковості, поряд з описами їх робочих місць та трудового процесу. Тому В. Подмарков в 1972 р. зазначав, що статистичні визначення С. Струмиліна погано піддаються операціоналізації і на професії необхідний соціологічний погляд. Стали також з'являтися статті, у яких вказували на те, що дослідники переоцінили технічні та технологічні фактори, що впливають на формування професійної та класової структури. Тому критики стали вказувати на неспроможність ідеї соціальної однорідності радянського суспільства.

По-третє, наприкінці 1980-х років стало очевидним спочатку падіння престижу інженерної справи, а потім взагалі настала депрофесіоналізація інженерів як професійної групи [Криштановская, 1989]. Економічна криза, дефіцит, якісних товарів та послуг призвела до статусної інфляції інших масових професій інтелігенції. Ідеали кодексу будівельника комунізму поступово виходять із моди у контексті кооперативного руху та нав'язування правил ринкової економіки. Хоча перше місце серед престижних професій, як і раніше, займають професії, які вимагають вищої освіти, але вже менша кількість випускників шкіл прагнула придбати ці професії. Другим місцем за престижністю (іноді і першим були професії з очевидним для мас доступом до дефіциту) часто за привабливістю наділяли професії обслуговуючої праці. З початку 1960-х і на початок 1980-х рр. найвище зростання оцінок престижності зазнала професія продавця. Заповітною мрією випускників масових (не спеціалізованих) шкіл у провінції стають торгові технікуми.

По-четверте, у західній соціології престиж професії найчастіше розглядався у межах концепцій соціальної стратифікації. Соціологи у 1970 р. В. Шубкін та В. Чередниченко торкалися престижу професії в контексті соціального самовизначення молоді та її професійного вибору. Однак

у дослідженнях престижу професії з ідеологічних причин два значних виміри соціального статусу практично повністю випадали з соціологічного аналізу: йдеться про владні та економічні ресурси професійних груп інтелігенції. Відповідно до панівної ідеології, радянське суспільство визначалося компетентними фахівцями як суспільство горизонтальної ієрархії, тобто як суспільство, в якому всі професійні групи соціально рівні. У західних стратифікаційних дослідженнях у першу чергу йшлося про нерівні ресурси різних професійних груп, які конвертуються в нерівні можливості. Радянські соціологи, наприклад, В. Шкаратан могли писати тільки про нерівні ресурси, такі як зміст і функції праці; специфіка перебігу трудової діяльності; структура та послідовність трудових операцій; рівень творчих здібностей; самоорганізація праці (управління, виконання). При цьому відмінності в спектрі можливостей, обсяг соціально-економічних винагород не підлягали обговоренню навіть для академіка АН СРСР Т. Заславської.

Проте саме обсяг соціально-економічних винагород за здійснення професійної діяльності постали в центр соціологічного дискурсу за умов трансформації пострадянських країн, що йшли за ринковими засадами всіх сфер суспільної життя пострадянських країн, в першу чергу справі розгляду статусу професій у межах життєвого циклу існування кожної, бо все завжди має початок і кінець. Тільки тривалість циклу різна.

Оскільки на завершення свого огляду Мансуров і Юрченко встановили (див.: [6, с. 101–102]), що соціологам для адекватного розуміння оцінювання населенням статусу професій з приходом ринкової економіки необхідно розглядати вітчизняні та західні теоретичні підходи, то звернемо увагу на взаємодоповнюючі аспекти соціології професій аналізу соціального статусу професійних груп інтелігенції. У західній соціології працівників інтелектуальної праці вважають як корпоративних акторів, здатних монополізувати ринкові переваги на користь, у тих функціонування соціальних інститутів, які забезпечують нормативний соціальний порядок. Професіоналів оцінюють як «групу інтересів», яка закриває доступ стороннім, звичайним низько статусним професійним групам до певних ринкових переваг та соціальних благ, бо їм властиво на рівних із державою включатися в процес управління тією чи іншою галуззю. Комбінація підходів може дозволити розглянути як альтруїстичні, і своєкорисливі інтереси сучасних фахівців у здійсненні ними соціально значимої діяльності. У 1990 році, на XII Всесвітньому конгресі соціологів у Мадриді на тему «Соціологія для єдиного світу: єдність і різноманітність» було створено робочу групу «соціологія професійних груп» (sociology of professional groups). У ролі об'єкта дослідження було заявлено як елітні,

а й будь-якого заняття людей, дослідження яких рекомендувалося проводити з урахуванням різноманіття соціально-історичних умов становлення та розвитку професійних груп у різних країнах. У фокусі уваги вже з того року опинилися лікарі, юристи, менеджери, бізнесмени, поліцейські, фахівці нетрадиційної медицини, також здатні монополізувати ринкові переваги на власну користь.

Оскільки немає жодних підстав вважати, що самі соціологи мають складати виключення у наведеному вище списку, то очевидно, що далі текст цієї статті присвячуємо виділенню соціологів, як професійної групи, для виявлення умов їх успішної подальшої діяльності, або навпаки – деградації. Справді, оцінити вектор (прогрес чи регрес) змін щодо популярності професії «соціолог» можна, якщо звернемося до матеріалів щодо популярності спеціальностей у перебігу вступної кампанії 2021 р. до ЗВО України для отримання ступеня бакалавр (див. [7]). «За даними державного підприємства «Інфоресурс», станом на 09:00 21 липня під час вступної кампанії через сайт vstup.edbo.gov.ua на основі повного загального середнього освіти створено 190 тис. 777 електронних кабінетів та подано 886 тис. 164 електронних заяв. Це на 3% е-кабінетів та на 18% е-заяв більше, ніж за аналогічний період минулого року. Збільшення зумовлене тим, що цього року кількість випускників закладів повного загального середнього освіти на 4,8% більше, ніж у 2020 році. Майбутні бакалаври на основі повного загального середнього освіти обирають такі спеціальності, за кількістю поданих заяв: філологія – 59 202; право – 58 824; менеджмент – 49 929; комп'ютерні науки – 47 172; Середнє освіта – 34 993; Журналістика – 34 726; Інженерія програмного забезпечення – 33 676; психологія – 31 362; маркетинг – 28 847; економіка – 28 128». До «десятки» спеціальність «соціологія» не потрапила.

Про популярність спеціальності «соціологія» в абітурієнтів Росії можна дізнатись зі статті Попова О.О. «Майбутня професія соціолога: очікування абітурієнтів» [8]. Він пише: «Складнощі розвитку вищої освіти відбиваються на кожному напрямі підготовки у вузі; найпомітнішою тенденцією останніх років є перерозподіл бюджетних місць у бакалавріаті та магістратурі між напрямками соціогуманітарного та природничо-профільів на користь останнього. Водночас бажаючих вступити на місця соціогуманітарних напрямів підготовки ще чимало, згідно з рейтингом порталу «Моя освіта», складеним на основі пошукових запитів користувачів у 2019 році. У першій десятці інтересів переважають саме напрями цього профілю: лідирує «державне та муніципальне управління», а соціологія – на 22 місці» [8, с. 46–47].

Основна відповідь Попова на питання, винесене в заголовок його статті, полягає в тому, що су-

часні випускники шкіл, на відміну від минулого покоління, більш усвідомлено стали ставитися до вибору соціології як своєї майбутньої професії, вони усвідомлюють, що весь світ розвивається за умов жорстких професійних компетенцій. Соціологія в цілому відповідає цим трендам, бо в абітурієнтів ще не втрачено деяке «романтизування» професії соціолога, вони відгукуються про неї як загадкову і навіть елітну, але при цьому зберігають прагматизм: знають, що їм дасть соціологія. Позитивним зрушенням у розумінні сенсу «бути соціологом» у наші дні слід зазначити ту обставину, що незважаючи на гонитву за роботодавцем і наклеювання на сучасну освіту ярлика орієнтації на потреби ринку праці, частина абітурієнтів не втратила уявлень про те, що їм необхідно

Матеріали Попова вважаємо лише сегментом в процесі осмислення соціології в радянські та пострадянські роки, бо більш стратегічний висновок впливає з праць Б.З. Докторов. Він, живучи з 2004 р. в США, зважився вивчення історії повоєнної російської соціології. У 2021 р. в інтерв'ю для «Соціологічного журналу» (див.[9]) він згадав, що у 2008 р. ввів науковий обіг термін «покоління соціологів». Це надало йому спрямованість порівняльного аналізу біографій соціологів Росії радянського та пострадянського періодів і на цій основі став осмислювати співтовариство та історію науки як зміну поколінь соціологів. Пізніше в нього виникла ідея пошуку домінантної функції покоління соціологів, тобто головної ролі, яку відіграє конкретне покоління на сцені дій всього соціологічного співтовариства. Функція покоління – це сукупність того, що, згідно з викликом часу суспільством наказано зробити конкретній професійно-віковій когорті для вирішення проблем, виявлених попередніми поколіннями, а також завдань для нових професійних когорт на шляху пошуку відповідей на нові соціальні та власне наукові виклики часу. Функція покоління багато в чому визначена як поточним станом, так і динамікою соціальної реальності, і, таким чином, вона еволюціонує в просторі макроісторії, тобто зовнішнього часу. Але одночасно функція покоління розвивається у внутрішньо-науковому часі. Докторов створив таблицю, що фіксує зв'язок кожного покоління із властивою йому домінантною функцією соціологічної діяльності.

У табл. 1 поколінню призначена тривалість у 12 років, молодші показали, на думку Докторов, себе істотно відмінними від старших; особливо це помітно у період, коли молодші входять у науку. У старших виявлено багато рис попередньої генерації, у молодших – наступної. Аналогічна картина з функціями поколінь, що визначені всім розвитком соціології, і в явному чи латентному стані їх спостерігаємо в діяльності якщо не всіх поколінь, то принаймні сусідніх, але домінантних

ми вони, швидше за все, є для одного покоління. Нові домінантні функції викристалізуються, позначаються, стають вагомими лише до середини періоду активної діяльності нового покоління. Це означає, що назва домінантної функції VII покоління може уточнитися або змінитися, а ім'я VIII когорти поки що просто рано закріплювати. Багато що залежить від характеру розвитку російського суспільства та російської соціології у найближчі роки. (див. [9, с. 136–138]).

Модернізуємо таблицю 1 в таблицю 2 задля зосередження уваги на актуалізованих наразі у 2022 р. поколіннях соціологів, яких мабуть, зацікавлять засади розбудови стратегії розвитку соціології в Україні.

Для продовження повторимо тезу Оскільки за думкою Докторов: «нові домінантні функції викристалізуються, позначаються, стають вагомими лише до середини періоду активної діяльності нового покоління», а медіанний вік восьмого покоління, яке поки перебуває (за Докторовим) у стадії формування, становить 21 рік, то особи віком 16, можливо, 17–18 років ще обмірковують привабливість спеціальностей для здійснення професійної та життєвої кар'єри. Але особи в цьо-

му поколінні старшого віку 22–24 років, можливо 25–27, вже практично вирішують питання про своє місце та роль в соціальній структурі, а тому їх інтереси має заторкнути стратегія розвитку соціології і в Україні, якщо вони міркують працювати за цією спеціальністю, маючи відповідний документ про вищу освіту чи ні.

Метою статті є обґрунтування того, що в контексті євроінтеграційних прагнень України місце таролькорпоративної культури вітчизняних соціологів не повинна мати асоціальний характер. Частину її носіїв слід вважати диверсифікованими на завзятих місіонерів-волонтерів чи агресивних циніків. Останнє можливе, згідно із правилами В. Парето щодо досягнення рівноважного стану системи, завдяки оптимізації цільових функцій (у споживача – максимізація корисності, у виробника – максимізація прибутку).

Виклад основного матеріалу. Найближчі роки очікують людство не тільки у майбутньому, бо вже мали місце у нещодавньому минулому. Для їх адекватного розуміння в XXI ст. застосовують інноваційну теорію травми, що же була використана соціологами для дослідження змін, що настали після розпаду Радянського Союзу. П. Штомпка

Таблиця 1

**Часовий інтервал народження представників кожного покоління,
його соціально-хронологічна назва та відповідна домінантна функція**

№	Роки народження	Соціально-хронологічна назва покоління	Домінантна функція
I	1923–1934*	«Шістдесятники» (перша хвиля)	Конститування соціології як самостійної науки
II	1920–1934*	«Шістдесятники» (друга хвиля)	Розширення предметного поля досліджень
III	1935–1946	Воєнне покоління	Розвиток емпіричних методів
IV	1947–1958	Повоєнне	Збереження досягнутого, випробування нового
V	1959–1970	Після відлиги	Збагачення парадигматики та методології
VI	1971–1982	Передперебудовні роки та застій	Визначення характеру пострадянської соціології
VII	1983–1994	Покоління перебудови	Входження до глобальної соціологічної спільноти
VIII	1995–2006	Перше покоління пострадянської Росії	Поки що перебуває у стадії формування
IX	2007–2018	Епоха В.В. Путіна	На різних фазах пошуку себе

* Те, що роки народження соціологів I та II поколінь укладено в одному часовому інтервалі, у рамках концепції названо: «один вік – два покоління».

Таблиця 2

**Часовий інтервал народження представників кожного актуального наразі покоління
та його віковий інтервал у 2022 році, домінантна функція**

№	Роки народження	Віковий інтервал покоління у 2022 році	Домінантна функція
IV	1947–1958	Покоління повоєнне: 64–75	Збереження досягнутого, випробування нового
V	1959–1970	Покоління після відлиги: 52–63	Збагачення парадигматики та методології
VI	1971–1982	Покоління років передперебудовних: 40–51	Визначення характеру пострадянської соціології
VII	1983–1994	Покоління перебудовних років: 28–39	Входження до глобальної соціологічної спільноти
VIII	1995–2006	Покоління пострадянське: 16–27	Поки що за умов настання ринкової економіки домінантна функція перебуває у стадії формування

першим використав модель соціально-культурної травми для дослідження наслідків трансформації в Польщі. За допомогою теорії травми він намагався показати психосоціальні наслідки трансформації спільнот, в тому числі і фахових [10]. Завдяки її застосуванню було можливо вхопити емоції соціуму та аналіз їх впливу на суспільство., як це показали моделі травми, що розробляли П. Штомпка, П. Длугош, П. Абботт, А. Айлі та інші та може добре підходити для аналізу пострадянського суспільства. Через 20 років С.О. Кравченко узагальнить створені за ці роки соціологічні теорії травми [11]. Особливу увагу він звертав на теорію травми Ж.Т. Тощенко [12], що доводить особливу модальність розвитку російського суспільства. З її допомогою він здійснив переоцінку традиційних критеріїв прогресу країн, що раніше визначаються як «розвинені», «розвиваються», «наздоганяючі», «відстаючі», оскільки критерії не враховують травматичні риси «нестабільних держав» і те, що їх реалії та тенденції розвитку не збігаються ні з еволюційною, ні з революційною модальністю [11, с. 60–61].

Ж.Т. Тощенко в анотації до статті «Общества травмы и их характеристика» пише: «Розвиток цивілізації на сучасному етапі зіткнувся з феноменом, ще слабо вивченим та маловідомим, який ми називаємо суспільством травми. Справа в тому, що у світі відбуваються значні, значущі та знакові події, які неможливо визначати та кваліфікувати в колишніх поняттях – «еволюція» і «революція», що описують і відображають зміни, що відбуваються. В даний час існує 53 держави, які, за даними Світового банку, протягом тривалого періоду перебували або перебувають у стані хаотичного, незбалансованого та турбулентного розвитку. До суспільства травми відносять країни, які тривалий час стагнують у своєму розвитку або перебувають у стані рецесії, втрачають раніше досягнуті рубежі. Особлива увага приділяється Росії, яку, на думку автора, можна віднести до травмованих суспільств, оскільки у своєму розвитку, відкинувши соціалістичне минуле, вона не досягла тих рубежів, з яких починала свій шлях. У той самий час здійснювані вже понад чверть століття перетворення утворюють мозаїку, у якій важко/неможливо розрізнити як еволюційні, і революційні тенденції. У цьому дається аналіз тих перешкод, які подолані реалізації справді демократичного, ефективно функціонуючого суспільства» [12, с. 30–31].

Звісно, мета Статуту САУ про неперервне підвищення професійного рівня та кваліфікації соціологів є справою перманентною, але часом у будь-якій справі виникає певна акцентуація. Ми її артикулюємо на підставі останніх публікацій О. Безрукової та її послідовників [13–14], які в останні роки зосередили фокус своєї уваги

на такій перепоні суспільного розвитку як асоціальна корпоративна культура. Наприклад, «... процеси трансформації корпоративної культури в соціально-економічних утвореннях транзитивних суспільств не набули необхідної динаміки та залишаються невизначеними з боку соціологічної науки, хоча значущість соціальних умов, принципів і механізмів формування, відтворення та перетворення корпоративної культури, а також трансформації корпоративної взаємодії суб'єктів соціально-економічного життя українського соціуму хоч не викликають жодних сумнівів, але потребують наукового осмислення відповіді на питання використання корпоративної культури як засобу продуктивності управлінської та підприємницької діяльності, а також у перебігу вироблення й реалізації культурних стратегій господарських організацій, функціонуючих в умовах трансформаційного суспільства» [14, с. 14].

Якщо не все гаразд в справі використання корпоративної культури як засобу підвищення рівня продуктивності управлінської та підприємницької діяльності, що обговорюють останні три десятиліття, то ситуація щодо справи осмислення і використання корпоративної культури соціологів як засобу підвищення рівня продуктивності їх наукової та освітньої діяльності аж ніяк нема підстав вважати найкращою. Ця обставина впливає на громадську думку та надає відповідні негативні наслідки сьогодення при вступних кампаніях задля навчання із спеціальності «соціологія» говорив. Це відомо в кожному ЗВО, де навчають на соціолога, а Президент САУ Бакіров В.С. 29 жовтня 2021 р. узагальним на панельній дискусії в перебігу IV Конгресу САУ на хвилюючу тему: «Чи є майбутнє в соціології?».

Про корпоративну культуру говорили на день раніше учасники дискусії під час роботи секції № 5 «Уроки Г.С. Батигіна щодо обґрунтування наукового висновку в соціології (до 70-річчя автора і 35-річчя виходу його однойменної книги)», спираючись на такі тези (див. [15, с. 53–54]). По-перше, якщо соціологія є наукою про закономірності поведінки людей, то самі соціологи як індивідуально, так і колективно, будучи політичними істотами, які безумовно застосовують соціальну дію. Тому наша фахова спільнота, як і всі інші є ще й живі системи, має визнати, що кожна як цілісність повинна дбати про як «мембрану» самоізоляції, так і про «дифузю» задля виживання в токсичному середовищі, тобто успішної еволюції в ньому. Термін «дифузія» є назвою процесу взаємного проникнення елементів однієї самоорганізованої системи до складу іншої, що, можливо, призведе колись до вирівнювання концентрацій цих елементів у всьому науковому полі самоорганізованих живих систем поведінкових наук та спільнот. Наприклад, таких, як економісти,

політологи, психологи тощо. Гібридизація соціології з ними, згідно із актуальними викликами часу, є найпростішим засобом утворення спеціалізацій для студентів епох постіндустріального, інформаційного суспільства та його цифровізації. Проте, як саме слід робити це вирівнювання задля балансу теоретичних засад в соціологіях економіки, політики, особистості, транспорту тощо, якщо нерівність з позиції діалектики є джерелом для розвитку живих систем і стимулом до міжгрупової боротьби? Загальновідомо, що пані Вдача до одних є доброю, а до когось – інакшою. Тому на шляху до світлого майбутнього і регрес стається, й певні ресурси раптом стають дефіцитними, особливо коли державні структури волають про форс-мажорні обставини буття тощо. У монографії «Соціологіка мислення Толкотта Парсонса» показано, що вельми популярна серед вітчизняних соціологів функціоналістської методологія в соціальних науках Т. Парсонса, більшою мірою орієнтована на маніпулювання здоровим глуздом та виробництво сприйняття, аніж на досягнення істини, що не завжди сприяє офіційно декларованому в так званих розвинутих країнах суспільному розвитку (див. [16]).

Отже, питання вище відображає не тільки суперечність думок зі сторони вищезгаданих фахових спільнот, а ще стосується сутності тієї версії еволюційної епістемології, що походить з ідей У. Матурани та Ф. Варели, що викладені в їх книзі «Древо пізнання: Біологічне коріння людського розуміння» [17]. Прибічникам їх ідей очевидно, по-перше, що теорію пізнання неможливо відокремити від теорії розвитку життя як процесу обміну ресурсами виживання. Не визначивши місце й роль знань у загальному розвитку людства, неможливо переконливо пояснити виникнення мислення, а головне те, як воно полегшує чи, навпаки, ускладнює людське життя. По-друге, здобутком пізнання є не інформація [18], а емпіричні дані про феномени чи про ноумени (згідно з положеннями номіналізму та реалізму), які розпочали розрізняти ще в античну добу. Тобто люди є володарями певної повноти картини світу про різне, отримуючи дані про внутрішній та зовнішній світ буття людини як сигнали, що спрямовані через нервову систему до нейронних мереж мозку, де вони перетворюються в знання, що стають змістом нашої свідомості і частиною нас самих. Наразі це вже стає очевидним для більшості науковців через наявність сучасних концепцій штучного інтелекту та розбудову так званих «Великих даних» через процес цифровізації.

Отже, не лише знання органічно живе в нас, а й ми аналогічно живемо в світі, створеному нашими знаннями, породженому нашим мисленням. Рівень розвитку наукового мислення залежить від рівня розвитку наукових знань, власного

досвіду індивіда і також від рівня розвитку суспільства, оскільки наукове пізнання є колективним процесом, на який впливає низка факторів, що змінюють системним чином один одного. Індивідуальні та колективні галюцинації, марення, фейки, ілюзії, алузії тощо не полишають людську свідомість та підсвідомість через безсвідоме.

Ми відштовхуємося, по-перше, від актуальних висновків М. Рай, викладених у її книзі «Компас цінностей» [19], де авторка визначає засадничі цінності 101 країни. Підрозділ про Україну завершується так: «Через відсутність істинної волі свобода займає центральне місце в ідентичності України; це пошук того, чого цю націю так часто позбавляли впродовж минулого. Свобода – настільки фундаментальна річ нашого життя, що ми цінуємо її лише тоді, коли її нас позбавляють. А пошук свободи і боротьба за неї – і проти різноманітних утисків – це чи не найподрозливіша сила на землі. Саме вона перетворила свободу з цінності українського народу на його національну місію» [там само, с. 94–95]. Тому слово «місія» наразі постає як ключове для розуміння еволюції соціологів як професійної спільноти. Тому традиційно не пропускають згадку про лекцію М. К. Е. Вебера (1864–1920) у Мюнхенському університеті в 1918 р., відомою під назвою «Наука як покликання та професія». Він завершив свій виступ словами надії: «я хотів би бути впевненим у вас усюди, де б ви не жили, як у осіб, обрання яких – істина, які віддані їй до гробу, які приймуть її, якщо вона буде відкинута всім світом, які відкрито візьмуть її під захист, якщо на неї будуть наклепувати та її ганьбити...» [20]. За минуле століття відбулася неодноразова зміна поколінь науковців, звісно і соціологів, серед яких зовсім не кожен дослідник здатний відкрито стати на захист істини, стверджуємо ми, виходячи з власного професійного досвіду та «принципу Алексеева», сформульованого ним на початку 1970-х. «Власне життя то, можливо полем включеного спостереження» (цит. по [9, с. 140]).

Своїми спостереженнями поділився Ж. Тощенко у формі статті з промовистою назвою «Ми увійшли в небезпечну пору, коли вже не можна відрізнити справжнє від уявного. Імітаційний бум XXI століття» (див. [21]). Низка його тез варта уваги соціологів України; бо він вельми розгорнуто обґрунтував такі основні риси суспільства травми: демагогія, провокація, фальсифікація, профанація, маніпулювання, створення ілюзій. Тому висновок Ж. Тоценка невтішний. «Передусім можна стверджувати, що в умовах переважання показної діяльності, імітації всього і навряд чи можна було сподіватися на появу громадянського суспільства. Так само розсіялася мрія про середній клас. Як міг розвиватися, якщо йому протистояли такі соціальні вади, як демагогія, фальсифікація,

провокація, профанація, маніпулювання? Повсюдні імітації розвитку сприяють корупції: під її прапором легше здійснювати подвійну бухгалтерію, зображувати розкрадання як прибуток, обманювати як держава, а й оточуючих людей. ... Панування імітації у суспільстві вимагає внесення корективів у соціологічні трактування сутності та змісту суспільної свідомості та механізмів колективної та особистої поведінки громадян. Колишні індикатори не розкривають повноту та істинність багатьох процесів, не можуть зафіксувати реальність та об'єктивність того, що відбувається сьогодні в країні та світі. А це означає, що сьогодні перед усіма мислячими людьми Росії стоїть історичне завдання: зрозуміти глибинні, латентні причини того, що відбувається в нашому суспільстві. Для цього треба вибудувати механізми змін, логіку дій основних політичних та соціальних сил, внести суттєві корективи до уявлень про індикатори та показники, за допомогою яких ми вимірюємо суспільну свідомість, щоб наші дії щодо розвитку держави та суспільства були очищені від усіх видів негативної імітації. І щоб позитивні культурні коди взяли гору над тим, що заважає країні рухатися вперед» ([там само]).

Ознаки імітації ми стостерігаємо як в нашому суспільстві (див. [22]), так і в діяльності вітчизняного соціологічного товариства (див. матеріали у прес-центрі інформаційного агентства «Інтерфакс-Україна», де було 14.12.2021 представлено оновлення бази псевдосоціологів та прихованих піарників, що започаювана в 2015 р. [23]). Проте зазначене виявлено і за межами України. Так, Абрахам, президентка МСА 2014–2018 рр. зазначила на останньому XIX конгресі МСА в Торонто (2018 р., Канада) в своєму Президентському посланні, що сама соціологія як академічна діяльність продукує і відтворює численні власні екстрими, головними серед таких вона визначила три (ключовим словом в них слово «АБО»):

«1) функціонування соціології – як науки, орієнтованої на дослідження та розуміння соціальних феноменів, здобуття ретельно обґрунтованого і доведеного наукового знання АБО – як товару з орієнтацією на попит, обслуговування інтересів замовників, на більш ефективні способи виробництва і споживання знання. Комодифікація суттєво захопила як виробництво соціологічного знання, так і університетську освіту, на чому наголошували доповідачі з університетів Канади, Індії, США, Німеччини. Орієнтація науки та освіти на попит погіршує якість соціологічних досліджень і викладання, знижує надійність дослідницьких результатів, відводить дослідників від соціально значущих проблем на користь вигідних тем і замовлень, послаблює довіру до соціологічного знання. Значна загроза для розвитку соціології (як і інших університетських наук та освітніх

практик) пов'язана з популістським авторитаризмом в університетах, який продукує управлінські акценти на академічних рейтингах, наукометричних публікаціях, що тягне за собою спотворення науково-освітньої діяльності, зростання самоексплуатації викладачів і дослідників, поширення практик стигматизації;

2) вивчення того, що легко вивчати АБО того, що важливо вивчати. Із розвитком штучного інтелекту та он-лайн соціальності посилюється ризик того, що соціологи будуть вивчати не те, що важливо для розуміння суспільства, а те, що більш легко вивчати. На жаль, соціологічні розвідки частіше здійснюються там, де і так «світло», де ситуації більш-менш зрозумілі. Що соціологія має робити з тим, чим є суспільство сьогодні? Онтологічні екстрими окреслюють важливі напрями, до яких варто заглиблюватись в соціологічних пошуках відповідей;

3) теорій, з якими працюють соціологи, багато. Однак соціологічна теорія сьогодні «сліпа» (за визначенням М. Буравого) до нових соціальних феноменів явищ та численних соціальних проблем, якими переповнено суспільне життя. Соціологи потребують соціальної теорії» (цит. за: [24]).

Висновки і перспективи подальших пошуків у даному напрямку. Розбудова корпоративної культури соціологів, згідно висновків Б.З. Доктора у його докторській (див. [25]), має такі складові: методологічна, теоретична, методична та організаційна. На шляху до їх розвитку регулярно постає прагнення доволі чисельної (за нашими спостереженнями) групи соціологів України із статусно неконсистентною позицією (див.: [26]). Ці обставини згадані в статті з промовистою назвою «Соціальні відносини як вирішальний чинник життєдіяльності та відтворення сучасного соціуму». Зокрема, в анотації до статті написано: «З'ясовано, що основою відмінностей між соціальними стосунками, як показав аналіз, є насамперед інтереси, мотиви та потреби індивідів і соціальних груп, головними з яких є первинні та вторинні потреби (зокрема влада й повага) кожної людини. Особлива увага дослідників надається передусім міжособистісним відносинам, які характеризуються безпосередніми прямими контактами соціальних суб'єктів. До соціально значимого продукту таких відносин можна віднести – здоровий соціально-психологічний клімат; суспільне визнання; ствердження соціального статусу» (див. [27, с. 58]).

Проте очевидно, що завжди в науці, спорті, мистецтві, нарешті у бізнесі має місце конкуренція. У полі науки йде доволі жорстка боротьба за різноманітний капітал, про що писав П. Бурд'є, який показав, що «простір» як метафора в соціологічному дискурсі може призвести до такого застосування соціологічної уяви, що соціальний простір буде інтерпретований як багатовимірний. Тому актори його в своїй уяві (а потім це письмово

фіксують) структурують на основі розподілу різних видів капіталів (економічного, культурного, символічного), що виступають як інструменти та мішені боротьби всередині такого «простору». Поняття «соціальний капітал» введене Бурдьє у давню відомій статті «Форми капіталу» ще в 1983 р. для позначення соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом отримання зиску капіталізованого суб'єкта. Тому, антисоціальним проявом корпоративної культури (соціологи не є виключенням) є твердження власників вже здобутого у боротьбі соціального статусу негативних суджень про нових учасників боротьби за будь-який капітал, зокрема, в науковому товаристві про нібито порушення здорового соціально-психологічний клімату через спроби встановити істину.

Для сучасників ХХІ ст. це не тільки календарна обставина, а доба радикальних трансформацій суспільств у Східній Європі, про що зробив доповідь П. Штомпка 26.11.2005 р. у Москві на конференції «Сучасна російська соціологія в контексті суспільних тенденцій». В центрі його тривалого виступу були пошуки відповідей на питання «Як змінилася роль соціології та соціологів із крахом комунізму, в умовах посткомуністичних перетворень?», що ми змушені лише коротко переказати одним абзацем.

Для П. Штомки, було очевидно, що існують дві тенденції, що суперечать одна одній: соціологів-наставників стає все менше, а їх значущість падає. Цілі області досліджень або «політично делікатні теми», що насамперед піддавалися цензурі, забезпечують лакуни в пізнанні, котрі необхідно заповнити. Це завдання притягує багатьох дослідників. Це особливо привабливо для теоретично орієнтованих соціологів. Вони пропонують альтернативні описи посткомуністичної епохи: теорії перехідного періоду, трансформації, неомодернізації, теорію травми та її подолання. Соціологи, переважно політично чи практично орієнтовані (і дисиденти) відмовляються від своєї ролі наставників і змінюють її на роль експертів, обслуговуючи тепер нові легітимні демократичні влади як консультантів, радників. Або навіть грати важливі ролі безпосередньо в політичних партіях, парламенті, уряді тощо. Багато хто з них перетворюється з інтелектуалів на конторських службовців, професійних соціологів інститутів вивчення громадської думки або центрів маркетингових досліджень, які працюють за гроші на будь-кого, хто їх найме. Це узгоджується із загальною тенденцією ринкового суспільства, де працю, у тому числі й соціологічну, вважають товаром і винагороджують не тому, що виконує якусь романтичну місію, а тому, що вона інструментально ефективна для досягнення очікуваних результатів замовника. Водночас набирає сили й інша тенденція, що повністю розходиться з першою. А саме – зростає

попит на наставників. Громадянське суспільство відроджується і швидко зростає. І для наставників є готова аудиторія – це наступне покоління. Посткомуністичні суспільства суспільства переживають «культурну травму», шок від змін, що відбуваються звідси, дезорієнтацією населення, втратою аксіологічних орієнтирів, невпевненістю в майбутньому і ностальгією за минулим. Томун напруга між двома вказаними тенденціями і дефіцит наставників – істотна перешкода на шляху до успішної суспільної трансформації. Відчуження влади, олігархізація, групівщина, протекціонізм, егоїстичні інтереси політичного класу, «нова номенклатура», корупція, зловживання посадовими повноваженнями тощо – усе це наші реалії. Голосу соціолога сьогодні слід звучати голосніше. Від імені громадянського суспільства він повинен мобілізувати моральні імпульси, викривати патології влади, заохочувати громадянське суспільство до того, щоб воно робило уряди більше підзвітними. Щоб виконати цю вимогу, вони повинні знову перейняти на себе роль наставників, висловлюватися публічно і від імені суспільства. При відомих обставинах це завдання стає для них не лише приватним імперативом і громадянським обов'язком, але і професійним обов'язком (див.: [28]).

Більш того, завдяки нормативному етосу науки загальноновизнано, що здоровим для соціологічної спільноти його можна вважати лише за умови, якщо соціологічній діяльності участь приймають актори, що мають не тільки хист для матеріального зиску, а перш за все до розбудова індивідуального та фахового морального капіталу. В контексті євроінтеграційних прагнень України місце та роль корпоративної культури вітчизняних соціологів не повинна мати асоціальний характер.

Література

1. Яковенко Ю. І. Своєчасні думки з приводу 20-річчя указу президента України «Про розвиток соціологічної науки в Україні». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 1. С. 155–172.
2. Програма IV Конгресу Соціологічної асоціації України «Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві», 28–29 жовтня 2021 року. URL: <https://sau.in.ua/app/uploads/2021/12/programa-iv-kongresu-sau.pdf> (дата звернення: 24.04.2022).
3. Інтерв'ю Є. І. Головахи. Про українське суспільство років незалежності. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8407> (дата звернення: 24.04.2022).
4. Яковенко Ю. І. Методологічна травма в соціологічних полях України. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія 6 : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2017. № 39. С. 9–27.
5. Резнік В., Резнік С. Соціологічна наукова спільнота в Україні після 1990 року: фахова структура, соціальна інфраструктура та тенденції відтворення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2014. № 2. С. 157–179.

6. Мансуров В. А., Юрченко О. В. Социология профессиональных групп: история становления и перспективы. *Вестник Института социологии*. 2013. № 7. С. 91–106.
7. Які найпопулярніші спеціальності серед вступників. Рейтинг Міносвіти. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-57932905> (дата звернення: 24.04.2022).
8. Попов Е. А. Будущая профессия социолога: ожидания абитуриентов. *Социодинамика*. 2020. № 10. С. 46–55. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=34262 (дата звернення: 24.04.2022).
9. Докторов Б. З. Биографический анализ в историко-социологическом исследовании. Итоги двадцатилетнего опыта / Интервью подготовила Л. А. Козлова. *Социологический журнал*. 2021. Том 27. № 2. С. 126–145. DOI: 10.19181/socjour.2021.27.2.8090 (дата звернення: 24.04.2022).
10. Sztompka P. Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji. Warszawa : ISP PAN, 2000.
11. Кравченко С. А. Социологические теории травмы: дискурс в современной теоретической социологии. *Социологические исследования*. 2020. № 4. С. 60–69.
12. Тощенко Ж. Т. Общества травмы и их характеристика. *Гуманитарий Юга России*. 2020. Том. 9. № 1. С. 30–50.
13. Безрукова О. А. Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження : дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.04. Київ., 2015. 427 с.
14. Бондаренко О. В. Трансформація корпоративної культури в соціально-економічному просторі України : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Київ : 2021. 295 с.
15. Яковенко Ю. І. Соціологія на полі поведінкових наук. *Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві. IV Конгрес Соціологічної асоціації України* : тези доповідей. Харків 28–29 жовтня 2021 року. URL: <https://sau.in.ua/app/uploads/2021/12/tezy-iv-kongresu-sau.pdf> (дата звернення: 24.04.2022).
16. Николаенко В. Л., Николаенко Л. Г., Яковенко Ю. І. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса : монографія / за ред. Н. І. Соболевої. Київ : ПП «ПФ «Фоліант», 2021. 308 с.
17. Матурана У., Варела Ф. Дерево познания: Биологические корни человеческого понимания / пер. с англ. Ю. А. Данилова. М. : Прогресс-Традиция, 2001. 224 с.
18. Тавокин Е. П. Информация как научная категория. *Социологические исследования*. 2006. № 11. С. 3–10.
19. Рай М. Компас цінностей. Уроки 101 країни про цілі, лідерство і життя / пер. з англ. Н. Валецької. Київ : Yakaboo Publishing, 2021. 368 с.
20. Доклад М. Вебера «Наука как призвание и профессия». URL: <https://works.doklad.ru/view/UMHMYsF1Ydk.html> (дата звернення: 24.04.2022).
21. Тощенко Ж. Т. Мы вошли в опасную пору, когда уже нельзя отличить настоящее от мнимого. Имитационный бум XXI века. *Независимая газета*. 23.09.2019.
22. Лобанова А. С. Феномен соціальної мімікрії : монографія. Київ : Ін-т соціології НАН України. 2004. 300 с.
23. Як шість сумнівних соціологічних фірм просувають російські меседжі та завищують рейтинги «ОПЗЖ». URL: https://interfax.com.ua/news/video/785236.html?fbclid=IwAR1WIVk3H_XXMbzQ6qIpaJ_vS5QYBvgveCDe9NBmDzLbtdI89_NNP0d5ASw (дата звернення: 24.04.2022).
24. Куценко О. Майбутнє соціології у світлі XIX Світового конгресу соціологів. URL: <https://svoje.wordpress.com/2019/10/29/%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0-%D0%BA%D1%83%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%94%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97-%D1%83%D1%81/> (дата звернення: 24.04.2022).
25. Докторов Б. З. Методологические, методические и организационные проблемы обеспечения надёжности результатов исследования общественного мнения : дисс. ... д-ра филос. Наук : 09.00.09. Ленинград, 1984. 426 с.
26. Ташенко А. Ю., Яковенко А. К., Яковенко Ю. І. Тенденції зв'язку цінностей та статусної консистентності і неконсистентності в українському суспільстві. *Актуальні тенденції розвитку суспільних наук в Україні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 8–9 листопада 2019 р.). Київ : ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2019. С. 44–48.
27. Туленков М. В., Зоська Я. В., Пустовий О. О. Соціальні відносини як вирішальний чинник життєдіяльності та відтворення сучасного соціуму. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2021. Вип. 91. С. 58–72.
28. Штомпка П. Миссия социологии в посткоммунистических обществах. URL: http://www.posev.ru/files/articles/2006/ne_6062.htm (дата звернення: 24.04.2022).

Анотація

Хомерікі О. А., Яковенко Ю. І. Огляд передумов розбудови в Україні стратегії розвитку соціології. – Стаття.

У статті в контексті рішення з'їзду соціологів України від 20.11.2021 р. про розробку стратегії розвитку соціології в Україні важливим постає завдання обґрунтувати важливість певного аспекту професійної діяльності соціологів, як домінуючого серед суперечливих пар (вартість чи якість?, швидко чи репрезентативно?) У 2008 р. в науковий обіг введено термін «покоління соціологів» та виникла ідея пошуку домінантної функції покоління соціологів, як сукупності того, що, згідно з викликом часу державою навіяно зробити конкретній когорті для вирішення завдань, виявлених попередніми поколіннями, а також завдань для нових професійних когорт на шляху пошуку відповідей на нові виклики часу. Б. Докторов зафіксував зв'язок кожного покоління соціологів із властивою йому домінантною функцією діяльності, а нові функції викристалізуються лише до середини періоду активної діяльності нового покоління. Медіанний вік восьмого покоління, яке поки перебуває у стадії формування, в 2022 р. становить 21 рік. Особи віком 16, можливо, 17–18 років ще обмірковують привабливість спеціальностей для здійснення професійної та життєвої кар'єри. Це покоління увійшло в небезпечну пору, коли імітаційний бум ХХІ століття утворив такі основні риси суспільства травми: демагогія, провокація, фальсифікація, профанація, маніпулювання, створення ілюзій. Хоч формування корпоративної культури вітчизняних соціологів не може уникнути впливу наведених вище рис, але ж не повинна мати асоціальний характер. Частину її но-

сіїв слід вважати диверсифікованими на завзятих місіонерів-волонтерів чи агресивних циніків в пропорції 20/80, згідно із правилами В. Парето у справі досягнення рівноважного стану кожної системи завдяки оптимізації цільових функцій (у споживача – максимізація корисності, у виробника – максимізація прибутку). За такими обставинами кожен ЗВО України має підтримувати щорічний набір для підготовки бакалаврів-соціологів, бо потрібно не втрати можливість скрізь виявляти абітурієнтів, здатних до самовідданого служіння науці, бо все, що не прогресує, деградує.

Ключові слова: корпоративна культура, стратегія розвитку соціології, конкуренція, місіонери-волонтери, агресивні циніки.

Summary

Khomeriki O. A., Yakovenko U. I. An Overview of Prerequisites for Formation of Sociology Strategy Development in Ukraine. – Article.

The article in the context of the decision of the Congress of Sociologists of Ukraine of 20.11.2021 on the development of a strategy for the development of sociology in Ukraine, it is important to justify the importance of a certain aspect of sociologists' professional activity as dominant among conflicting couples (cost or quality?, fast or representative?). The term "generation of sociologists" was introduced into scientific circulation and the idea of finding a dominant function of the generation of sociologists arose as a combination of the fact that, according to the challenge

of time, the state suggested making a specific cohort to solve problems on the way to finding answers to new time challenges. B. Doktorov recorded the connection of each generation of sociologists with its inherent dominant function, and new functions crystallize only by the middle of the period of active activity of the new generation. The median age of the eighth generation, which is still in the process of formation, in 2022 is 21 years. People aged 16, possibly 17–18, are still considering the attractiveness of specialties for professional and life careers. This generation entered a dangerous time when the imitation boom of the XXI century formed the following main features of the trauma society: demagoguery, provocation, falsification, profanation, manipulation, creation of illusions. Although the formation of corporate culture of domestic sociologists can not avoid the influence of the above features, but it should not be antisocial. Some of its carriers should be considered diversified into zealous missionary volunteers or aggressive cynics in the proportion of 20/80, according to the rules of Pareto in achieving equilibrium of each system by optimizing the target functions (consumer – maximizing utility, producer – profit maximization). In such circumstances, each freelancer of Ukraine must maintain an annual enrollment for bachelors of sociology, because it is necessary not to lose the opportunity to identify applicants everywhere who are able to selflessly serve science, because everything that does not progress degrades.

Key words: corporate culture, sociology development strategy, competition, volunteer missionaries, aggressive cynics.

УДК 316.48:340.1

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1098>**І. П. Шевель**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6387-2506>

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин

Київського національного університету культури і мистецтв

Д. С. ЛікарчукORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1603-7601>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин

Київського національного університету культури і мистецтв

ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТУ ЯК НЕГАТИВНИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: СОЦІОПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день відбувається велика кількість суперечностей між різними суб'єктами на різних рівнях через вбачання різних потреб і інтересів до них. Як казав Г.Гегель, що саме суспільство повинно контролювати і регулювати появу конфлікту і лобювати інтереси свого народу [5].

Конфлікт призводить до соціальних змін, він може змінюватися в процесі проходження конфлікту, латентна фаза конфлікту переходить у відкриту, агресивну і навпаки, може залагоджуватися міжособистісний конфлікт на основі підґрунтя не співпадання інтересів, поглядів, стосовно позиції в державі чи особистісні інтереси до будь-якої ситуації.

Конфлікт в соціологічному значенні є частиною суспільного, повсякденного життя людини. Проблематика вивчення конфлікту відкриває широкий діапазон соціофілософського вивчення.

Як вважає сучасний український соціолог Є Головаха, що конфлікт повинен відбутися в суспільстві, тому що різниця в поглядах, інтересах, соціальних змінах виникає саме серед старими і новими владними особами (елітами) і ця позиція підкріплюється теорією Р.Дарендорфа, де він вважає, що настрої серед населення впливають на саме соціальне середовище [2, с. 32–50].

Будь-який конфлікт соціальний, етнічний, політичний виникає за допомогою факторів, які здійснюють свою генерацію на «що» чи «хто» корелює конфлікт в суспільстві. В поліетнічній українській державі конфлікт є основним джерелом і виникає на основі нерівностей і порівняння себе з іншими. Ця риса є основною в розвитку суспільства і в довірі до керівників, які очолюють нашу державу. Саме порівняння себе з іншими і призводить до конфлікту, збільшує дистанцію і вимагає сильного керівника чи господаря держави [7, с. 39–50].

Для підтвердження вищесказанного, за даними соціологічного моніторингу українського суспільства, який був проведений Інститутом соціології НАН України в 2020 році. Нижче наведені приклади таблиці, яка охарактеризовує стан до відношення конфліктності серед населення, в аналізі роботи влади в державі і захисту та забезпечення громадян. В таблиці показана динаміка процесу за три роки, де ми можемо спостерігати не великі зміни в цій позиції, а саме в 2020 році відбулося збільшення в показниках, 56% опитаних вказали, що вони згодні, що в державі повинен бути сильний керівник (див. рис. 1) [11, с. 466].

Дуже цікава позиція в порівнянні з сучасними даними у Т. Гоббса, він вважав, що людина сама по собі егоїстична і не хоче працювати, ледарство переважає її дух. Тому він вважав, що в суспільстві виникають конфлікти із-за незадоволення один одним і виникала «війна проти всіх», це він вдало описав в своїй роботі «Левіафан», 1651 року. Т. Гоббс вбачав врегулювання конфлікту між людьми застосування насильства в державі [1, с. 29–38].

Глобалізаційні соціальні зміни в світі ставлять людину в складні умови, в стресові ситуації буденного життя. Саме соціологія, політологія та філософія приділяє цьому значення. Вивчає мислення людини, потреби, інтереси, уявлення саме з боку соціальної взаємодії, яка може призвести до конфліктних ситуацій.

Г. Зіммель є засновником проблематики конфлікту, але конфлікт – це дефіцит суспільних ресурсів і людина вступаючи в конфлікт поповнює цей дефіцит ресурсів за допомогою виділення себе в масах, у владі, престижі, статусі, лідерстві, це вдало описували в своїх працях Аристотель, К. Марс, Г. Гегель, М. Вебер.

Аналіз станних джерел і публікацій. Вивчення проблематики конфліктів завжди буде актуальним напрямком наукових філософських, соціологіч-

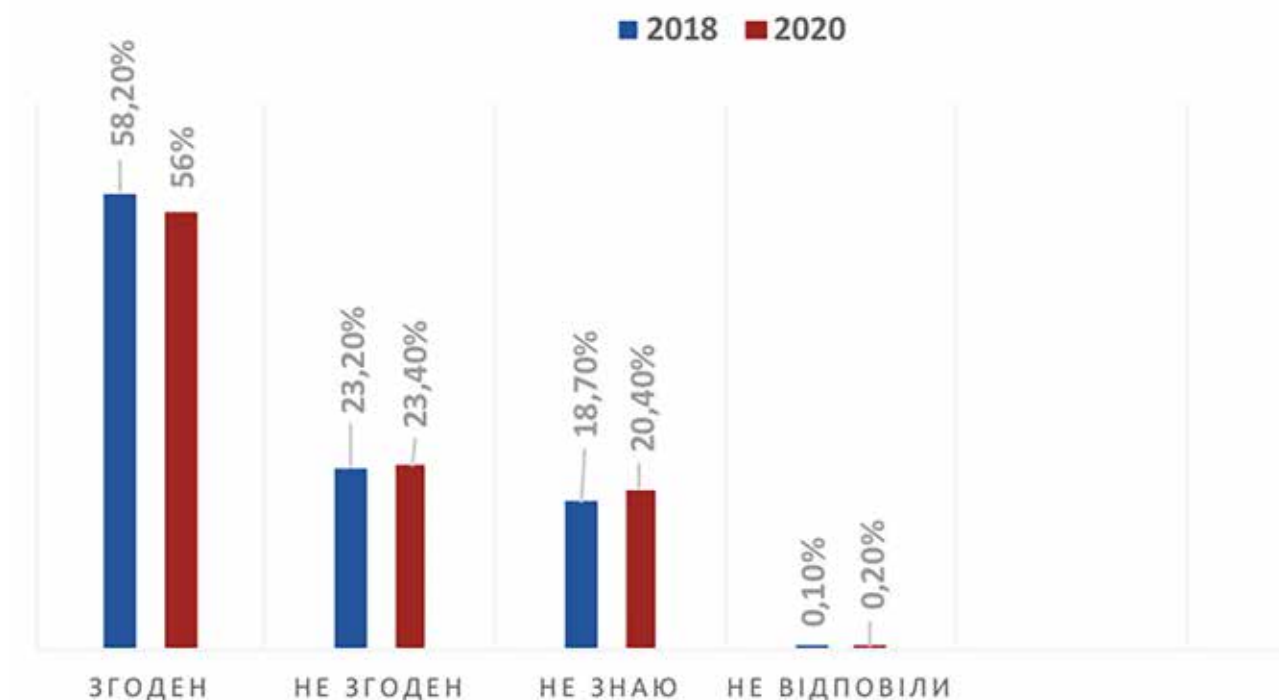

Рис. 1. Декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії

них, політичних досліджень вченими в цих галузях. Сучасні вчення та дослідження про конфлікт та його світоглядні методологічні аспекти показані в роботах зарубіжних вчених, таких як К. Боулдінг, М. Вебер, Г. Зіммель, Л. Козер, Т. Парсонс, О. Конт, Р. Дарендорф, Р. Арон, Дж. Александер. Серед українських сучасних науковців в цій галузі вивчають та розглядають проблематику конфлікту, такі як І. Бекешкіна, Є. Головаха, А. Ручка, В. Танчер, І. Станкевич, М. Пірен, І. Шевель, Д. Лікарчук, А. Дацюк, М. Цюрупа та інші.

Мета статті розкриває аналіз конфлікту в соціальному векторі розуміння, як негативного впливу на суспільні відносини, дослідження, його природи та виявлення наукового значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конфлікт спричиняє причину в соціальному просторі і призводить до їх змін на всіх рівнях соціальної реальності і не залежить від типу протікання конфлікту.

Як ми можемо побачити, що все бере початок у філософії, і вивчення поняття конфлікту не є винятком.

Соціополітичне пояснення поняття «конфлікту» веде через співвідношення до навколишнього світу, до об'єктивної та суб'єктивної взємодії у соціумі, вивчає роль і місце конфлікту в житті суспільства, вбачає конфлікт в боротьбі як з позитивного так і з негативного боку, який розкривається як багатогранний та багатовимірний феномен соціального конфлікту. Вивчення проблематики конфлікту розкриває широкий діапазон для соціального дослідження [9, с. 95–104].

З вивченням соціального конфлікту ми можемо побачити, що конфлікт не завжди призводить до руйнівного стану і сутичка не завжди призводить до конфлікту, усвідомлюється протилежні інтереси і регулюється поведінка індивіда. Конфліктність це людське існування.

Коли в суспільстві відбуваються постійні соціальні зміни і виникають один за одним конфліктні ситуації, то людина не зможе зрозуміти правильно ситуацію в суспільстві і це призводить до хаотичної ситуації та поведінки супротиву у людини і вона може вибрати позицію спостерігати осторонь, для свого ж спокою. Це дуже добре показано в соціологічному моніторингу українського суспільства, який був проведений в 2020 році Інститутом соціології НАН України (див. рис. 2) [11, с. 465].

В таблиці показано, що певні ознаки зменшуються та збільшуються в залежності від позиції опитаних в суспільстві і їх відношенні до спірних, суперечливих ситуацій в суспільстві.

Станом на 2018 рік людина була більш в розгубленому і невизначеному стані стосовно проблем в державі, а уже в 2020 році ситуація трохи покращилася і це становить 42,5%, тобто населення держави може правильно реагувати на ситуації в країні.

Німецький філософ М. Шелер говорив, що в історії людського буття перемінливо поєднуються різноманітні властивості, які дуже важко взаємодіють між собою [13, с. 92–93].

В минулому столітті вчені досліджували конфлікт як нормальне соціальне явище, яке має

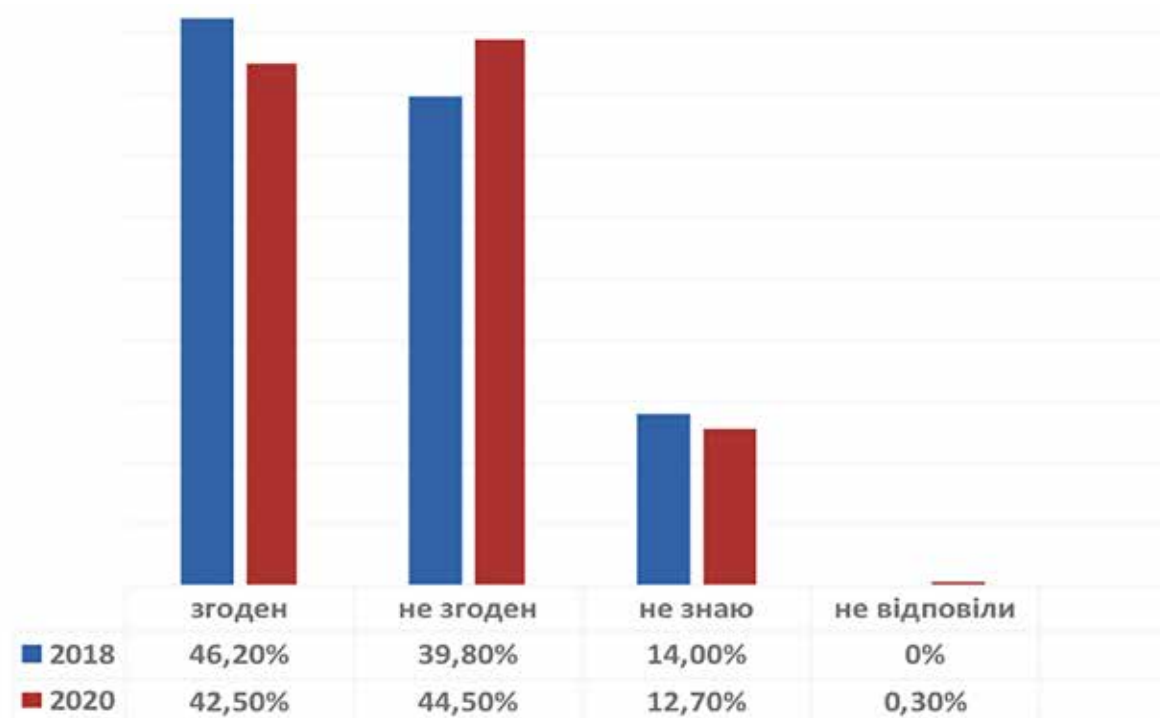

Рис. 2. Я часто не розумію, що до чого; почуваюся ніяково

низку соціальних факторів, які з легкістю породжують конфлікти і специфічні напрямки теорій конфлікту, до таких основоположників належать Т. Парсонс, М. Вебер, Г. Зіммель, Р. Дарендорф, Л. Козер.

Так, відомий соціолог Т. Парсонс вважав, що позиція конфліктності закладена в самій людині і її соціальному розвитку, де людина повинна виконувати певні норми та наслідувати цінності соціальної системи, які могли перерости у супротив, напруженість в соціальних відносинах [10, с. 529].

М. Вебер та Г. Зіммель вважали, що конфлікт є потребою в соціальному житті, тому що люди в суспільстві мають різні статуси, ролі і це породжує конфлікт [4].

Р. Дарендорф не бачить розвиток суспільства без конфліктів, він вважає, що коли не має конфліктів, то це є ненормальним явищем в суспільстві. Тому за Р. Дарендорфом, конфлікти треба врегульовувати, а не вирішувати, конфлікт завжди є і буде в суспільстві [3, с. 142–147]. Р. Дарендорф, вважав, що природа конфлікту походить з сутності природи інтересу, де зароджується і сам конфлікт, і саме через природу конфлікту можна знайти шляхи його подолання [12, с. 105–108].

Л. Козер в своїй роботі «Функції соціального конфлікту» наділив конфлікт функціональними ролями і висунув теорію функціональності соціального конфлікту, як позитивна позиція в розвитку суспільства [6, с. 542–556]. Вороги, які виникають під час конфлікту за Л. Козером, нікуди не зникають, тому що суспільство постійно пере-

буває в конфліктному стані і з'являються нові актори на конфліктному поприщі. Так як конфлікт повинен виконувати позитивну функцію, то сам конфлікт створює нові правила, норми, поведінку, роль, позицію, потреби [12].

Висновки. Таким чином, феномен соціального конфлікту є постійним об'єктом вивчення в наукових дослідженнях, потрібно робити комплексний аналіз його вивчення в різних сферах буття і робити наукове обґрунтування вивчаємої конфліктної ситуації та її проблематики в цивілізаційному вимірі.

Соціальні суперечності, напруження, конфліктні ситуації притаманні кожному суспільству ще з античних часів і до наших днів. Протиріччя інтересів, потреб, поглядів, розуміння, ствлення до буття призводить до конфліктів і навантажує соціальну систему суспільства і людину в цілому.

В статті здійснений соціологічний аналіз, який показує про широту вивчення проблематики конфліктів в різні епохи часу.

Використання соціологічних досліджень допомагає глибше підійти до вивчення цієї тематики. На жаль в Україні не дуже розвинена ця галузь вивчення, але вона має велику перспективу з урахування подій, які відбуваються в нашій країні. Процеси, які трансформуються в сучасні конфлікти, науковці ставлять перед собою завдання дослідити ці соціальні конфлікти у різних стадіях прояву, треба розширювати сфери вивчення, які орієнтовані на зміну суспільного устрою, природи конфлікту, ролі конфлікту, управління соціальними конфліктами.

Отже, конфлікт це соціальна реальність, де соціо-антропологічний вимір може відбуватися в конфліктологічному дискурсі соціокультурного простору. Подальші дослідження повинні глибше вивчати соціальний конфлікт, як внутрішній стан людини і природи конфлікту в глобалізаційному просторі.

Література

1. Біляк Ю. В. Історичні аспекти виникнення конфлікту та еволюція поглядів. *Агросвіт*. 2017. № 13. С. 29–38.
2. Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «Помаранчевої революції». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2006. № 3. С. 32–50.
3. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. *Социс (Социологические исследования)*. 1994. № 5. С. 142–147.
4. Зіммель Г. Теорія конфліктного функціоналізму. М., 1993.
5. Кірюхін Д. І. Вступ до філософії релігії Гегеля. *Філософія як спекулятивна теологія*. К. : ПАРАПАН, 2009. 204 с.
6. Козер Л. Функции социального конфликта. *Американская социологическая мысль*. М., 1996. С. 542–556.
7. Лікарчук Н. В., Лікарчук Д. С., Шевель І. П. Основні аспекти етнічних конфліктів. *Міжнародні відносини: теоретично-практичні аспекти*. Вип. 7, 2021. С. 39–50. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/issue/view/14098/7551>
8. Плеснер Х. Ступени органического и человек. Введение в философскую антропологию / пер. с нем. М. : МРОСПЭН, 2004. С. 118–125.
9. Пономарьова О. С. Онтологія конфлікту. *Проблеми та перспективи формування національної гационально-гуманітарної еліти*, 2013. Вип. 32–33 (36–37). С. 95–104.
10. Parsons. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs (NJ): Prentice Hall, 1966. P. 529.
11. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 7(21) / головні редактори д.екоп.н. В. М. Ворона, д.соціол. н. М. О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. 547 с.
12. Шевель І. П. Соціальний конфлікт як феномен соціологічного пізнання. *Габітус*. 2018. Вип. 5 С. 105–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2018_5_21
13. Шелер М. Положение человека в космосе. *Проблема человека в западной философии* / пер., сост. и послесл. П. С. Гуревича ; общ. ред. Ю. Н. Попова. М. : Прогресс, 1998. С. 92–93.

Анотація

Шевель І. П., Лікарчук Д. С. Вивчення конфлікту, як негативний чинник соціальної взаємодії: соціополітичний аналіз. – Стаття.

У статті розкрито вивчення конфлікту за допомогою історичного, аналітичного, порівняльного, методологічного підходів та соціо-аналітичним аналізом вивчення. Досліджувалося використання прийнятих практик вивчення соціальних конфліктів, як елементу

соціальної реальності та вияву нового аналізу вивчення конфліктів з боку різних галузей науки в контексті соціополітичного прояву, його врегулювання в соціальній взаємодії. Теоретичний базис. Об'єктом дослідження є вивчення соціального конфлікту. Предметом дослідження є його соціальна взаємодія до суперечностей в суспільстві та соціополітичне пізнання і розуміння. Суспільне буття сучасної людини підкреслює її індивідуальність і набуває особливого значення як об'єкту пізнання. Конфлікт виникає в самій природі людини, серед потреб, інтересів, які людина потребує протягом всього свого життя. Показано тісний зв'язок взаємодії між соціальними, культурними, політичними та соціо-філософськими аспектами конфліктної взаємодії та вирішення соціальних конфліктів. Полягає у вивченні соціального конфлікту яка стає більш актуальним в період кризових ситуацій в суспільстві та світі. Соціологічне знання торкається глобального масштабу вивчення цього поняття різними вченими, як соціологами, політологами, психологами та філософами. Конфлікти інтересів визначають буття інших конфліктів. Конфлікт інтересів призводить до соціального хаосу і для його вирішення треба специфічні способи його подолання, все це створює системний підхід до вивчення конфлікту та розробки технології переговорного процесу за допомогою посередника та його конструктивною поведінкою в конфліктній поведінці.

Наукова новизна в тому, що в статті історико-аналітично досліджено природу конфлікту з боку суперечностей та соціальної напруги людини в суспільній сфері і також увага приділяється вивченню двох напрямків цієї проблематики – соціополітичні та соціо – аналітичної позиції. Висновки. Результатом даного дослідження є історично-порівняльний аналіз підходів та теорій до вивчення поняття конфлікту різними вченими.

Ключові слова: соціальний конфлікт, конфліктна взаємодія, соціополітичний аналіз конфлікту, цінності, соціальна реальність конфлікту.

Summary

Shevel I. P., Likarchuk D. S. Study of conflict as a negative factor of social interaction: sociopolitical analysis. – Article.

The article reveals the study of conflict using historical, analytical, comparative, methodological approaches and socio-analytical analysis of the study. The use of accepted practices of studying social conflicts as an element of social reality and the manifestation of a new analysis of the study of conflicts by different branches of science in the context of socio-political manifestation, its settlement in social interaction was studied. Theoretical basis. The object of research is the study of social conflict. The subject of research is its social interaction to the contradictions in society and socio-political knowledge and understanding. The social existence of modern man emphasizes his individuality and acquires special significance as an object of knowledge. Conflict arises in the very nature of man, among the needs, interests that man needs throughout his life. The close connection between the social, cultural, political and socio-philosophical aspects of conflict interaction and the resolution of social conflicts is shown.

It is the study of social conflict, which becomes more relevant in times of crisis in society and the world. Sociological knowledge affects the global scale of the study of this concept by various scientists such as sociologists, political scientists, psychologists and philosophers. Conflicts of interest determine the existence of other conflicts. Conflict of interest leads to social chaos and requires specific ways to overcome it, all this creates a systematic approach to the study of conflict and the development of technology negotiation with the mediator and his constructive behavior in conflict behavior.

The scientific novelty is that the article historically and analytically examines the nature of conflict from the contradictions and social tensions in the social sphere and also focuses on the study of two areas of this issue – socio-political and socio-analytical position. Conclusions. The result of this study is a historical and comparative analysis of approaches and theories to the study of the concept of conflict by different scholars.

Key words: social conflict, conflict interaction, sociopolitical analysis of conflict, values, social reality of conflict.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 355.01(470:477):316.774

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1099>**О. В. Бичковьяк**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1242-5108>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

імені професора Валерія Григоровича Скотного

Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

АНАЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Ось уже більше місяця ми є свідками розв'язаної війни проти нашої країни із застосуванням усіх можливих типів та видів зброї та озброєння. Це дійсно найтрагічніша та найкривавіша сторінка за час існування незалежної України. Та поруч з тим багато істориків, аналітиків та інших експертів говорять про те, що «дзвіночки» такого сценарію були досить давно. Майдан та війна на Донбасі особливо яскраво проявили ці процеси. Саме тоді ми активно відчували цей спосіб боротьби проти нашої країни – на інформаційному просторі, з «вкидами», фейками, відверто брехливими наративами та почули термін «гібридна війна». Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний з військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується як у воєнних цілях, так і у політичних та використовується як психологічна зброя. І це перетворення на зброю відбувається не тільки у медійній сфері. Так само в прямому сенсі у ролі зброї, яка наносить ураження різного рівня системам противника, застосовуються всі інші невійськові засоби ведення гібридної війни. Таке функціональне поєднання у межах гібридних конфліктів гетерогенних явищ і засобів вимагає комплексного аналітичного підходу з боку представників різних галузей знань.

Метою статті є дослідити явище гібридної війни, його прояви і наслідки у російсько-українській війні. Проаналізувати та визначити ключові елементи та види гібридної війни, котрі застосовувались та продовжують застосовуватись у медійному просторі як російського, так і світових ЗМІ. Також дослідити та визначити ключові задачі, котрі ставить для себе гібридна війна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гібридні війни як явище досліджували західні політичні експерти та військові аналітики такі як Ф. Хофманн, Б.Флеммінг, О.Джонсон, Ф.Карбер, Д. Ласіка, М. Маклюен та ін. Аспекти російсько-

української гібридної війни у різних ракурсах розглядали вітчизняні дослідники такі як: В.Горбулін, В.Кравченко, М.Сенченко, Г.Яворська, А.Котенко, С.Полумієнко та ін. Багато вітчизняних і зарубіжних дослідників акцентують саме на ролі гібридних воєн у локальних та глобальних конфліктах сьогодення (А.Масіролі, К.Бартелс, М.Кіннунен та ін..) Також є ряд досліджень вітчизняних вчених щодо алгоритмів та інструментів ведення таких воєн: Горбунов В., Богданов С., Кузьмович А., Носов В., Манжай О., Ільяшов О., Галака О., Павлюк Ю. та ін. Окрім того, варто зазначити, що в останні роки тема гібридної війни доволі частіше ставала головною темою різноманітних конференцій, круглих столів, симпозиумів, тощо.

Основний матеріал. Для початку визначимось із самим поняттям «гібридна війна». У класичному визначенні Вікіпедії читаємо: «Гібридна війна – це війна з поєднанням в застосуванні конвенційної зброї, партизанської війни, тероризму, кібер війни та злочинної поведінки з метою досягнення певних політичних цілей, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які досягаються звичайною війною. Експерти називають гібридну війну типом конфлікту, який все частіше буде застосовуватися у 21 столітті» [2]. Тобто по-суті, будь-яка війна у сучасному світі є гібридною, бо поєднує одразу кілька різних елементів. І на інформаційному полі навіть куди важливіша ніж на полі бою. Адже елементами гібридної агресії називають певні стратегічні комунікації, дезінформацію, економічну блокаду, нелегальні операції у кіберсфері, хімічні атаки тощо. Гібридна війна використовує усі види влади держави, щоб нав'язати свою волю іншій державі, нападаючи на найслабші точки розвитку суспільства, і відповідно, досягти своїх результатів. І що

найважливіше – основною зброєю цієї війни є систематична дезінформація. Остання, як ми можемо побачити сьогодні на головних каналах рф, може переростати у найжахливішу пропаганду з метою повного формування єдиної суспільної думки без права на альтернативу. І нам також треба розуміти, що агресор фокусується на найбільших слабкостях кожної з держав. Це може бути як політична нестабільність – тоді нам треба зробити це середовище більш-менш політично стабільним; так і економіка – тоді треба впроваджувати економічні зміни; чи, наприклад – корупція – тоді нам потрібно їй запобігати; або ж це може бути етнічна напруга серед народів – тоді потрібно працювати над інтеграцією усього суспільства або соціальна нерівність – тоді треба зменшити «прогалину» між бідними та багатими. Також величезне значення мають внутрішні конфлікти. Цілями росії у війні з Україною є блокування європейського та євроатлантичного курсу України, повернення у сферу впливу росії, і як зараз заявляється – «демлітаризація» та «денацифікація», тобто по суті повне розброєння України та знищення будь-якої національної ідентифікації. Адже не випадково на окупованих територіях знищується усе, що хоч якось нагадує державні чи національні символи: від прапора до вишиванки і це не що інше як дезінтеграція української державності. Паралельно до усього вищезазначеного Кремль намагається розхитати єдність європейського співтовариства, дискредитувати його базові цінності, посилити свій вплив і контроль над процесами на континенті, встановити новий устрій і порядок в Європі за власним російським сценарієм.

Сьогодні у російському варіанті гібридної війни задіяні не лише збройні сили. Росія активно використовує проти України ще два види впливу: внутрішній і зовнішній. Зовнішній більш видимий та із ним є можливість боротися такими ж методами: зокрема це протидія пропаганді, розвічування фейків, активне залучення іноземних ЗМІ та постійна комунікація зі світом. Внутрішній куди більш складний та небезпечний: це як відвертий колабораціонізм, так і завуальована русифікація та підтримання російським наративом, т.зв. «лагідний рашизм», що проявляє себе як у проросійських партіях, так і у підтримуванні ромійської мови та культури в Україні. Також часто впливові політики та партії (часто проукраїнські) підхоплюють дезінформацію, що вигідна росії, намагаючись зробити відповідні бонуси у суспільстві, і тим самим підставляють інтереси України під удар. Цей феномен можна назвати створенням і активацією союзників рф як всередині країни, так і у світі. Гібридна війна поєднує ці принципово різні типи і способи ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення основних цілей. Типовими компонентами гібридної війни є використання методів, що сприяють виникненню та поглибленню в дер-

жаві, обраний для агресії, внутрішніх конфліктів різного типу: від створення внутрішніх суспільних протиріч через пропаганду з її переходом у інформаційну війну та протидію зв'язкам країни-жертви з сусідніми країнами, підтримка сепаратизму та тероризму аж до актів державного тероризму і побудови псевдодержавних утворень як гібридного ідеал-проекту державотворення, до сприяння створенню нерегулярних збройних формувань та їх оснащення (як це відбулося із тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях). При цьому сторона-агресор намагається та може залишатися публічно непричетною до розв'язаного конфлікту. Однак ті, на кого впливають, повинні бути відповідно підготовленими. Москва є у вигаді стосовно цієї умови, оскільки нові незалежні держави, що раніше були частиною Радянського Союзу, мають однаково велику кількість як і етнічних росіян, і російськомовних громадян. Ці російські меншини в таких країнах як Україна, Прибалтика, Молдова та Грузія є принципово ціллю сьогоднішньої кампанії інформаційної війни з Москви». Наприклад, у виправданні злочинних антиукраїнських дій – у заяві МЗС рф щодо подій у Донецьку 13 березня 2014 року зазначається: «Росія усвідомлює свою відповідальність за життя "співвітчизників" і "співгромадян" в Україні і залишає за собою право на їх захист» [2] тобто в офіційній заяві рф свідомо використовує нечіткі терміни «співвітчизники» і «співгромадяни», які залишають для їхньої влади відкритими фактично будь-які варіанти подальших дій. Як припускають більшість дослідників – росія займається вивченням цього питання десь з 2004 року. Вони розробляли «Доктрину Герасімова», де було задіяно багато фахівців із різних сфер. Якщо ці методи війни виявляються дієвими, держава агресор може досягти своїх агресивних цілей та закріпити успіх, виступити у ролі миротворця у внутрішньому конфлікті. Ще один приклад гібридної війни, у якій військово потужніша держава-агресор домовляється із недержавними виконавцями – групами місцевого населення та бойовиками, – зв'язок із якими вона формально цілковито заперечує, є російська диверсійна діяльність в Україні навесні 2014 року. Під час конфлікту невеликі групи російських військовослужбовців організовували та координували озброєні загони терористів із місцевого населення на сході України, уникаючи прямого введення своїх військ через український кордон, що дозволяло Росії частково обходити міжнародне право у галузі ведення війни. Колишній радник з безпеки при ООН і НАТО, генерал-майор у відставці Франк ван Каппен в інтерв'ю Радіо Свобода ще у 2015 році заявив, що Путін веде в Україні гібридну війну: «...гібридна війна побудована на виявленні слабких місць, послідовному просуванні або одночасно му за кількома напрямками, такими "хвилями", які

йдуть на спад, а потім піднімаються. Розуміючи цю природу, і як це працює, можна достатньо ефективно працювати на випередження» [4]. Разом із тим, директор Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович заявив, що Кремль веде в Україні не гібридну, а «більшовицьку» війну, оскільки події, що відбуваються сьогодні на Сході України, дуже схожі на ті, що відбувалося у 1918–1920 роках. «Такі події, як утвердження радянської влади насправді у 1918, 1919, 1920 роках і те, що відбувається зараз – в цьому можна провести багато паралелей. Світ говорить про якийсь новий тип війни, який застосовується проти України, так звану гібридну війну, але мені здається, насправді, цей тип не новий – це типовий більшовицький тип ведення війни, який вівся проти України ще в 1918 році», – зазначив В'ятрович. За його словами, суть цього методу полягала в тому, що «на певній території твориться якась паралельна, альтернативна влада, в Харкові на противагу УНР твориться Раднарком Радянської України, який підтримується з Москви, створюються збройні формування, саме ці збройні формування визнаються Москвою, ведеться активна інформаційна, пропагандистська промивка місцевого населення для того, щоб його підтримувати, а потім розгортається вже безпосередня агресія – вторгнення на територію України» [8, с. 234]. Гібридну війну проти України рф розв'язала не у квітні 2014-го з початком подій на Донбасі, і не в лютому з початком анексії Криму, як багато хто вважає. Ці події лише символізували задіяння військового компонента, якого Москва досі не потребувала (хоча все і було підготовлено до військового сценарієм), оскільки все й так йшло «за планом». А план гібридної війни почав реалізовуватися ще з 14 серпня 2013, коли росія стала дискримінувати український експорт в рф, завдаючи тим самим економічного збитку Україні. Мета була очевидною – не допустити підписання Угоди про асоціацію з ЄС і втягнути Україну в Митний союз. Подібну думку висловив і український політолог Сергій Таран: "Якщо говорити про гібридну війну, то в Україні слово «гібридна» вживається в тому сенсі, що немає оголошеної повномасштабної війни з танками, з літаками, з застосуванням армії. А є неоголошена війна за допомогою малих диверсійних груп, які вчиняють провокації й диверсії на території України, хоча вони прийшли з росії, і дуже багато найманців саме росіян. У цьому сенсі є гібридна війна.» [8, с. 415]

Світові ЗМІ пишуть, що «гібридна війна» росії з Україною на сході працює, а тому Києву варто перейняти деякі прийоми ворога. Інші видання говорять про те, що Захід мав би демонструвати більш рішучу підтримку України щодо її європейських прагнень. «Визначальним атрибутом у гібридній війні є не так конкретна перемога, проведений ефектний бій, як утримання населення

в постійному страху, страху за своє життя, життя рідних та близьких, і неважливо якими методами це досягається» [3, с.23]. Згідно оцінки видання Foreign Policy елементом гібридної війни були не тільки російські війська спеціального призначення, але і місцевий криміналітет, що діяв під виглядом загонів самооборони. Але ж ми розуміємо, що в цей самий час точиться інша війна – війна за душі людей, війна на міжнародній арені, таємна війна дипломатів та спецслужб. Ми можемо казати, що в конкретній війні через таємні нетрадиційні методи військова складова більша або навпаки менша. Під час етапу відносного перемир'я іде і гаряча, і холодна війна на інших рівнях.

Проте, незважаючи на складний характер і динаміку гібридної війни, експерти пропонують ряд політичних і стратегічних відповідей. Деякі з них стосуються заходів з ретельного виявлення, стримування, протидії і відповіді на гібридні загрози. В зв'язку з тим, що інформаційна, когнітивна і суспільна сфери стають наріжним каменем гібридної війни, будь-який набір рішень без розбудови довіри і впевненості навряд чи зможе запропонувати дієвий антидот.

Ми вже відзначили, що гібридна війна часто ведеться нижче порогового рівня традиційної війни. Тут на головну сцену виходять цивільні: що вони думають і роблять щодо держави. Сучасні цифрові і соціальні медіаплатформи дозволяють гібридним учасникам впливати на це, завдаючи шкоди державі супротивника доволі легко. Гарним прикладом цього є російські кампанії з онлайн дезінформації, деякі з них дуже непомітні, але надзвичайно шкідливі.

В умовах гібридної війни, коли вирішальна військова перемога втрачає абсолютний характер, на перший план виходить проблема реалізації власних національних цілей та перешкодження реалізації політичних цілей ворога. Головною політичною метою України є продовження свого існування як суверенної незалежної держави. Натомість гібридна агресія рф проти України здійснена з політичною метою її упокорення, знищення суверенітету України і повернення її до сфери геополітичного впливу рф. Цю мету передбачено досягти за допомогою трьох політичних вимог, сформульованих ще до початку гібридної війни, їх виконання (разом чи окремо) могло б засвідчити поразку України. Це федералізація нашої держави, офіційний статус російської мови як другої державної, і зміна зовнішньополітичного курсу, тобто юридично зафіксована відмова України від європейської та євроатлантичної інтеграції. В ході гібридної війни в Україні під загрозою виявились практично усі сфери суспільного життя – економіка, політика, культура, історія, культура пам'яті та інформаційного споживання, навіть національна ідентичність. Відсутність адекватної інформаційної та

культурної політики спричинила культурну окупацію свідомості значної частини громадян. Зусиллями пропаганди була нав'язана штучна проблема дискримінації російськомовного населення, страх перед ефемерною загрозою «бандерівщини». Український інформаційний простір без належного російськомовного й англomовного контенту виявився замкненим, неконкурентним, не готовим донести українську позицію до світової спільноти. Тому сьогодні в терміновому порядку це потрібно надолужувати. І використовувати методи супротивника – сформувати легкі та прості для запам'ятовування наративи, що пропагують єдність, підсилюють історію та консолідують націю. І на перше місце в боротьбі з негативними кремлівськими впливами в інформаційній сфері повинні виходити інформаційні ресурси, що мають акумулювати в собі ментальні особливості всіх регіонів України. Йдеться, таким чином, про наукове освоєння і використання етнонаціонального матеріалу, знаходження в ньому спільних особливостей на рівні реалізації державницьких інтересів, формування сучасних орієнтирів розвитку України. І мовне питання зараз вкотре має стати визначальним. Адже йдеться вже не просто про мову, а про питання виживання нації. Стратегічно важливими є й головні ідеологічні пріоритети та базові цінності, які мають бути покладені в основу функціонування національної моделі інформаційного суспільства в умовах ведення проти нього гібридної війни.

Висновки. Основним полем бою будь-якої гібридної війни завжди будуть «уми та душі людей», тобто когнітивний простір ключових груп населення (населення країни, населення інших країн та населення території, де відбувається операція) та ключових акторів, що приймають рішення та формують політику. В результаті люди, населення, а не військові, стають основною мішенню операцій. Населення, а не збройні сили чи фізичний простір, стають центром спрямування зусиль. Але, звісно, що військові засоби завжди залишаються важливою складовою гібридної війни. Застосування сили чи загроза застосування сили, а також її вплив (наприклад, дипломатичний, економічний, гуманітарний та психологічний) на суспільство визначає реальне поле бою. Результативною протидією гібридній війни в Україні могла б стати лише якісно побудована Стратегія національної безпеки із врахуванням усіх існуючих загроз: як інформаційних так і військових. Особливе значення у цій стратегії слід звернути на інформаційну боротьбу із фейками та вироблення власних позитивних наративів.

Література

1. Галака О. М., Ільшов О. А., Павлюк Ю. М. *Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн і збройних конфліктів майбутнього. Наука і оборона.* 2007. № 4. С. 10–15.

2. Гібридна війна. Вікіпедія: веб сайт. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Гібридна_війна (дата звернення: 10.04.2022).

3. Горбунов В. Н., Богданов С. А. О характере вооруженной борьбы в XXI веке / В. Н. Горбунов, С. А. Богданов. *Воен. мысль.* 2009. № 3. С. 2–25. № 7. С. 13–17.

4. Економічні інструменти протидії гібридній агресії. Київ : НІСД, 2020. 69 с.

5. Корнієнко С. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html> (дата звернення: 10.04.2022).

6. Кузьмович А. В. Эволюция взглядов на теорию современной войны. *Армия и общество.* 2013. № 1(33). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-vzglyadov-na-teoriyu-sovremennoy-voyny> (дата звернення: 10.04.2022).

7. Носов В., Манжай О. Окремі аспекти протидії інформаційній війні в Україні. URL: <http://univd.edu.ua/scienceactivity/index.php?usid=192&fid=898> (дата звернення: 10.04.2022).

8. Світова гібридна війна: український фронт: монографія/ за заг. ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.

9. Hoffman Frank G. Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly (JFQ).* 2009. Issue 52. Forth Quarter. P. 34–39.

10. The Janus choice: Defining today's multifaceted conflict. URL: <http://www.armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war> (дата звернення: 10.04.2022).

11. Vandiver J. SACEUR: Allies must prepare for Russia 'hybrid war'. URL: <http://www.stripes.com/news/saceur-allies-must-prepare-for-russia-hybrid-war-1.301464> (дата звернення: 10.04.2022).

Анотація

Бичковск О. В. Аналітичний контекст гібридної війни РФ проти України. – Стаття.

Метою статті є дослідити явище гібридної війни, його прояви і наслідки у російсько-українській війні. Проаналізувати та визначити ключові елементи та види гібридної війни, котрі застосовувались та продовжують застосовуватись у медійному просторі як російського, так і світових ЗМІ. Також дослідити та визначити ключові задачі, котрі ставить для себе гібридна війна.

Методологічними засадами дослідження є використання аналітичного підходу, який дозволяє розглянути як суть та значення самого поняття гібридної війни, так і ті методи та інструменти, котрими вони активно послуговуються та активно впроваджуються у медійний простір.

Наукова новизна. У статті поняття гібридна війна розглядається як процес та водночас метод, котрий цілеспрямовано застосовувався щодо України протягом тривалого часу та отримав свою кульмінацію у вигляді відкритої збройної агресії, котру ми бачимо зараз.

Висновки. Засоби війни значно розширились з приходом сучасних медіа та технологій. Це означає, що словосполучення «війна – політика – медіа» стає зараз складнішим та постійно видозмінюється. Інколи вона може набувати форм, які дуже важко виявити та ідентифікувати. Це і політична, і економічна, і культурна складова. І що найскладніше – «солдатами» цієї війни є усі без винятку громадяни, хочуть вони цього чи ні, здогадуються вони про це чи ні. Адже інформаційна складова сьогодні – невід'ємна частина нашого життя,

а вже хто і як її використає – це і є війна інфопросторів, найбільша «війна світів» сьогодення. Більше того, такі гібридні операції відбуваються із використанням саме недержавних дійових осіб. Інколи це може означати здійснення кібератак на критичну цивільну інфраструктуру разом з кампанією з дезінформації чи з використанням пропаганди (як це можна побачити на усіх основних каналах рф). Таких напрямів багато, як і способів, в які вони можуть поєднуватись або протиставлятися. Гібридна війна робить динаміку конфлікту незрозумілою не лише тому, що вона пропонує великий і широкий набір інструментів для підризу супротивника, а й тому, що вона дає можливість шкодити його безпеці на двох фронтах водночас. Це також стосується загальної мети гібридної війни. На фронті сил і засобів слабкі місця держави, що стала мішенню, в політичній, військовій, економічній, соціальній, інформаційній і інфраструктурній сферах експлуатуються настільки, наскільки вони фізично і функціонально ослаблені. Намагаючись зірвати суспільний контракт, який зв'язує між собою державу і її складові, гібридні учасники роблять ставку саме на «меншість», на тих, хто в тій чи іншій мірі чимось незадоволений. На жаль, немає єдиного «рецепту» протидії гібридній війні. Але, багато дослідників та експертів припускають, що одним із способів стримування, виявлення та відповіддю гібридним загрозам може бути лише зростання довіри до владних інституцій та консолідації суспільства. В зв'язку з тим, що інформаційна, когнітивна і суспільна сфери стають наріжним каменем гібридної війни, будь-який набір рішень без розбудови довіри і впевненості навряд чи зможе запропонувати дієвий спосіб протидії таким загрозам.

Ключові слова: гібридна війна, кібератака, пропаганда, збройний конфлікт, агресія, вторгнення.

Summary

Bychkovskiy O. V. Analytical context of the hybrid war of the Russian federation against Ukraine. – Article.

The purpose of the article is to investigate the phenomenon of the hybrid war, its manifestations and consequences in the Russian-Ukrainian war. Analyze and identify key elements and types of the hybrid war that were used and continue to be used in the media space of both Russian and world media. Also, to explore and identify key tasks that a hybrid war asking. Methodological principles of research are the use of an analytical approach that allows you to consider both the essence and the significance

of the concept of a hybrid war and those methods and tools that are actively served and actively implemented in media space. Scientific novelty. In the article, the concept of a hybrid war is considered as a process and, at the same time, a method that was purposefully applied to Ukraine for a long time and received its climax in the form of open armed aggression, which we see now. Conclusions. The means of war significantly expanded with the advent of modern media and technologies. This means that the phrase "warfare – media" is becoming more difficult and constantly changing. Sometimes it can acquire forms that are very difficult to detect and identify. This is political, and economic, and cultural component. And the most difficult – the "soldiers" of this war are all citizens without exception, they want them or not, they guess them or not. After all, the information component today is an integral part of our life, and already who and how it uses it – this is the war of infrastors, the largest "war wars" of the present. Moreover, such hybrid operations occur with the use of non-state actors. Sometimes it can mean a cyber attack on a critical civil infrastructure together with a disinformation campaign or using propaganda (as can be seen on all major RF channels). Such directions are many, as well as methods in which they can be combined or contradicted. The hybrid war makes the conflict dynamics not only because it offers a large and wide set of tools for undermining an enemy, but also because it gives an opportunity to harm its safety on two fronts at the same time. This also applies to the general goal of the hybrid war. The front of the forces and means of weaknesses of the state that has become a target, in the political, military, economic, social, informational and infrastructure spheres operated as it is physically and functionally weakened. Trying to disrupt a public contract that binds to a state and its components, hybrid participants make a bet on the "minority", on those who are unhappy in one way or another. Unfortunately, there is no single "recipe" to counter the hybrid war. However, many researchers and experts assume that one of the ways of deterring, detection and response to hybrid threats can only be the growth of confidence in power institutions and consolidation of society. Due to the fact that information, cognitive and public spheres become a cornerstone of a hybrid war, any set of decisions without confidence and confidence is unlikely to be able to offer an effective way to counteract such threats.

Key words: hybrid war, cyberattacks, propaganda, armed conflict, aggression, invasion.

УДК 32.019.5

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1100>**Ю. В. Завгородня**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3500-8638>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

КІБЕРКОНФЛІКТИ ЯК СУЧАСНА ЗАГРОЗА ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сучасний світ проходить процес трансформації управлінського порядку, однією з особливостей такого процесу є глобалізаційні процеси цифровізації суспільства. Оскільки, процес дуже швидко розвивається, то система унормування даних форм взаємодії не є ефективною, або взагалі не працює. Окремі політико-правові системи намагаються локально створювати умови захисту та безпеки інформаційного простору, однак усі вони не можуть стримати процеси кіберпротистояння.

Усі процеси політичної боротьби в кіберпросторі є невід'ємними елементами сучасних форм взаємодії політичних лідерів. Можливості, які створюють сучасні умови для взаємодії за допомогою гаджетів, телефонів, ноутбуків стирають просторові межі, зменшують час на обробку інформації, збільшують можливості швидкого публічного реагування на інформаційні атаки, фейки, провокації політичними лідерами.

Звичайно, для політичних рішень і політичної взаємодії у різних напрямках управління державними процесами важливий «ефект зустрічі», який сприяє до лібералізації взаємодії сторін. Однак, в умовах корона вірусного захворювання та небезпеки військових атак, які створюють загрозу для життя та здоров'я політичних лідерів, більшість політичних процесів внутрішньої взаємодії та зовнішньої взаємодії щодо політичних рішень, які стосуються української держави, можливо вирішувати в умовах онлайн спілкування. Проте, публічні зустрічі на безпечній території це знак поваги та сильної підтримки серед політичних гравців глобального чи регіонального рівня.

В рамках сучасних загальних форм взаємодії у кіберпросторі політичні процеси можна розділити на окремі групи. Так, перша група інформаційного протистояння це потужні держави світового рівня, такі як: США, КНР. Наступна група це так звані регіональні лідери: ЄС у Європі, росія в Євразії (до повномасштабного вторгнення), Бразилія в Латинській Америці, Індія в Азії, ПАР в Африці. Третя група характеризується реалізацією власних інтересів на локальному рівні без застосування широких підливних форм дії. Сюди входять країни, які знаходяться на етапі становлення

політичного та правового розвитку. Та, остання група це терористичні та екстремістські організації, які користуються кібернетичним простором для проведення підливної діяльності проти інших країн та міжнародних організацій, в т. ч. провідних держав світу.

Враховуючи особливості розвитку політичних процесів, публічних тверджень окремих політичних лідерів, публічних засуджень політичних лідерів, які не засуджують війну, усі вони є інцидентами, які виникають в інформаційній площині та швидко розповсюджуються за допомогою цифровізації суспільства та публічних політичних процесів.

Питання щодо цифровізації та кіберконфліктів у політичних процесах розглядалися в різних напрямках наукового дослідження, бо більшість авторів приділяли увагу цифровізації в загальному сприйнятті (Соснін О., Стігліц Д., Ван Арка Б., Вишневський О., Гудзь О., Ліклайдер Дж., Ляшенко В.), а інші оглядали політичні процеси у сучасному трансформованому кіберсередовищі, як сфері розвитку політичних конфліктів (Завгородня Ю., Кройтор А., Яковлев Д., Алексенцева-Тімченко К.). Однак, сучасна система взаємозв'язків у суспільстві демонструє взаємозалежність процесів, які створюють нові форми та шляхи до співпраці у політичній площині.

Тому, основною метою дослідження є аналіз кіберконфліктів, які досить активно розвиваються, мають армію публічних спостерігачів та створюють публічні процеси доступними для суспільного освідомлення при умові цифровізації населення. З метою досягнення поставленої мети виконано такі завдання, як: характеристика термінологічних понять «цифровізації» та «кіберконфліктів», які формують основу дослідження; виявлення проблемних аспектів цифровізації у сучасних політико-правових процесах та розвиток конфліктної активності; узагальнення подальших напрямків наукового аналізу, щодо ролі КНР та США; узагальнення впливу кіберконфліктів у політичному процесі сучасності.

Для ефективного виконання завдань використано методи аналізу і синтезу, порівняльний метод, метод наукового дослідження з викорис-

танням феноменів, які уже проаналізовано, проведено їх систематизацію, коригування нових та отриманих знань раніше та ін.

Так, на думку О. Сосніна «світ цифрових технологій, в який ми входимо, – це не тільки новий логічний етап розвитку технологічної сфери людства, а й усієї соціально-політичної реальності. Поки щодо неї не існує загальноприйнятих і гармонізованих визначень та правових дефініцій, однак цифрові технології вже стрімко захоплюють плацдарми для наступу» [1].

В свою чергу під цифровізацією О. Соснін розуміє «сучасний тренд розвитку і послідовного покращення всіх бізнес-процесів економіки та пов'язаних з нею соціальних сфер, заснований на збільшенні швидкості взаємного обміну, доступності й захищеності інформації» [1].

Таким чином, за допомогою цифровізації відбувається удосконалення саме політичних процесів, прийняття політичних рішень, здійснення політичної взаємодії та спрощення процесів комунікації серед політиків. Усі ці процеси по своєму сутнісному наповненні можуть супроводжуватись кіберконфліктами, які створюють деструктивні умови для модернізації політичної системи в середині країни та у світі загалом.

Цифровізація у політичній площині активно розпочалась з приходом до влади політичної партії «Слуга народу» та її лідера Володимира Зеленського, які в силу своєї недосвідченості у старих політичних процесах розпочали будувати сучасну цифровізовану політичну систему за допомогою гасла «країна в смартфоні» та застосунку «Дія», який в умовах військового часу став корисною розробкою для громадян, які хотіли перетнути кордон, але не мали при собі паперових документів. Недосвідченість це не ознака поганої якості в політичному процесі країни, яка розвивається, це шлях до нових можливостей, якщо команда має на меті пріоритети держави та суспільства, а не власну вигоду. Саме такі зручні опції запровадженого застосунку є зразком політики держави щодо створення умов спрощених процедур для реалізації прав громадян у найскладніші часи.

Сучасна політика держави зосереджена на спрощення бюрократичної системи, економії часу для будь-яких реєстраційних процесів, ефективного користування соціальними гарантіями. Однак, окрім позитивних аспектів існує ряд загроз щодо кібератак для оприлюднення персональних даних, можливості їх використання та видалення з баз даних. Саме такі загрози стоять перед сучасним сектором інформаційної політики з метою захисту та збереження персональної інформації.

Яскравим прикладом незручностей у сучасній Україні є зникнення у застосунку «Дія» водійських прав та свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу майже на два тижні після того, як розпочалось

повномасштабне вторгнення на територію України військ РФ. Тому, з метою захисту наших даних інформація про такі види документів були відсутні, а отже збережені від кібератак. Бо сучасна форма війни це не лише військо з сучасною військовою технікою, але і кібервійсько, яке намагається стерти будь-які данні щодо державного статусу та суверенітету в інформаційній площині.

Кіберконфлікти у політичній площині – це ряд заходів, які націлені впливати на інформаційні ресурси, офіційні сайти, банки та інші важливі для держави інформаційні портали, які ідентифікують її, як незалежну правову систему з окремою територією, населенням та органами управління [2; с. 145].

В сучасному світі роль кіберконфліктів зростає, бо інформація стає зброєю, яка може стати причиною політичної смерті для окремих політичних лідерів чи політичних сил. В Україні від моменту становлення незалежності в такому стані без можливостей відновлення, реанімації та перерформатування знаходяться дві політичні сили такі, як: комуністична партія, опозиційна платформа за життя. «За таких умов під суттєвою загрозою опиняються об'єкти критично важливих інфраструктур держави (енергетика, транспорт тощо), оскільки інформація, якою вони вільно користуються в повсякденному житті, у цифровому вигляді несе в собі всі ознаки зброї – як із точки зору психологічного, мовного, так і технічного або технологічного впливу» [1].

Розвиток кіберконфліктів відбувається у зв'язку виявленням політичного інциденту, який не має механізму правового продовження в інформаційній площині. Дуже важко забезпечувати достовірність інформації, в умовах відсутності санкційної форми захисту швидкого реагування в праві. В свою чергу виникає необхідність у цифровій трансформації, як діяльності направленої на пошук ефективних механізмів захисту інформаційного середовища загалом та окремих видів інформації частково.

На думку Девіда Террара «цифрова трансформація – це процес переходу до нових способів роботи і мислення з використанням цифрових, соціальних, мобільних і нових технологій та включає зміну мислення керівництва, заохочення інновацій і нових бізнес-моделей, оцифровку активів і ширше використання технологій для поліпшення досвіду співробітників, клієнтів, постачальників, партнерів і зацікавлених сторін» [3].

У зв'язку зі змінами в цифровізації суспільства можемо говорити про цифрову трансформацію політики, бо власне використання цифрових технологій демонструє удосконалення політичних процесів відповідно до умов сучасного світу, а це швидке реагування політичної системи на виклики і загрози, які виникають уже у сучасному політичному просторі.

Одними із найбільш прогресивних учасників глобального рівня цифровізації можна вважати США та КНР, які демонструють могутність власних країн у формуванні цифрового суверенітету на глобальному рівні.

У своїх методах щодо цифровізації суспільства та регулювання відносин в межах інформаційного простору вищезазначені країни діють по-різному, однак обидві мають успіх у світовому впливі на інформаційні процеси. «Саме шляхом жорсткого контролю медійних ресурсів та інтернет ресурсів слідує Китайська Народна Республіка. Ця країна має свої індивідуальні особливості політичної системи та взаємодії з громадянами держави. Однак, це не заважає державі разом з її громадянами прогресувати та збільшувати економічний ріст країни. За формою правління Китай є республікою, в ній функціонує однопартійна система, єдиною партією цієї країни є Комуністична партія, по формі державного устрою Китай є унітарною державою, що показує ієрархію органів управління з чіткою системою розподілу повноважень» [5, с. 38].

«В силу ряду негативних аспектів захист національних інтересів Китаю у кіберпросторі продовжує удосконалюватись та індивідуалізуватись під власні інтереси та пріоритети. Роль системи органів управління у впливі на кіберпростір висока та чітко орієнтована. Сформовано державні органи, які відповідають за дану сферу. А найголовніше, це суспільне мовчазне визнання санкційної системи кібернетичного управління в державі, що не потребує міжнародної критики та осуду, адже міжнародна спільнота акцентує власний пріоритет це інтереси, права та свободи людини, якщо громадяни Китаю в більшій мірі позитивно сприймають систему управління, вирішення проблем та кіберконфліктів, тому можна стверджувати, що інтереси та права людини у Китаї повністю влаштовують її громадян» [5, с. 40].

У свою чергу в США «у 2015 році затверджено «Стратегічний план 2015–2018 рр.», у якому визначаються цілі щодо забезпечення громадських інтересів, зокрема прав споживачів, безпека та доступ до широкосмугового зв'язку. Також, у державному управлінні телекомунікаційним сектором у США велике значення надається стимулюванню конкуренції в телекомунікаційному середовищі. У 2009 році запроваджено правила нейтральності мережі, відповідно до яких тарифи зв'язку регулюються ринком, а питання щодо встановлення та моніторингу стандартів якості послуг регулюються державою» [6, с. 263].

Значимість цифровізації обґрунтовується щорічним збільшенням ВВП країн приблизно на 20%, однак у країнах з високим рівнем розвитку такий показник становить біля 7%. Так, до прикладу у 2019 році частка цифрової економіки у ВВП США становила від 6,9 до 21,6%, в свою

чергу у ВВП Китаю – від 6 до 30%. В порівнянні з прогресією розвитку від 2010 року до 2017 року лідером у збільшенні частки доданої вартості в цьому напрямку залишалася Тайвань (провінція Китаю) – 2,0%. Також, швидкі темпи додають країни Європи – Кіпр, Сербія, Ісландія, Польща, Ірландія, Німеччина [6, с. 262].

Отже, можемо прослідкувати різні методи цифровізації у суспільствах США та КНР, різні політичні режими, однак приблизно однаковий діапазон розвитку цифровізації, як сучасного процесу розвитку політико-правової площини людства.

Звертаючи увагу на ефективні зміни щодо цифровізації прогресивних країн світу, варто звернути увагу на запобігання кіберконфліктів, які є однією з ключових загроз щодо трансформації в політичній площі для окремих політичних систем. Для вирішення даних питань варто комплексно формувати систему попереджувальних та санкційних заходів на рівні державного управління.

Вдалою є думка авторського колективу Кройтора А., Яковлева Д., Алексенцева-Тімченко К. щодо необхідності враховувати розповсюдженість інформаційних технологій та активне використання їх серед юних громадян із мережі інтернет [7]. Адже, під час характеристики цифровізації варто враховувати і те, що приймати участь в окремих видах політичних процесів в інтернет просторі можуть люди, які ще не досягли повноліття та не можуть бути повноцінними учасниками політичного процесу.

Разом з тим, потребує уваги позитивний аспект кіберконфліктів, як джерела до виокремлення публічних швидких реакцій суспільства, підвищення рівня критичної свідомості щодо політичних процесів, вміння аналізувати та формувати індивідуальне бачення щодо політичної ситуації. Саме кіберпростір є джерелом політичної поінформованості та зниження рівня байдужих до політики людей.

Також, у стресових конфліктних процесах свідомість суспільства активізується з метою згуртованої співпраці та формування ключової мети, яка в процесі реалізації спонукає до ефективного розвитку політичної системи. Конфлікт є джерелом змін, наскільки влада та суспільство вдало використовують ці зміни, настільки завершення конфлікту буде позитивними чи негативними в процесі державно-політичного розвитку.

Небезпека кіберконфліктів у сучасному політичному процесі уповільнює розвиток цифровізації громадян, межі територіальної прив'язки конфлікту стираються. Тому, людство потребує конкретизації форм впливу на взаємовідносини в мережі вільного інформаційного доступу. Разом з тим, потрібно створення спільних звичаїв, які моделюють поведінку користувачів кіберпростору. Політичний простір набуває глобальних масштабів та потребує координації розвитку людей у взаємодії щодо використання інформаційних ресурсів.

Література

1. Соснін О. Цифровізація як етап становлення цифрового суспільства знань. 2021. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-etap-stanovlennya-tsyfrovogo-suspilstva-znan/>
2. Завгородня Ю. В. Кіберконфлікти, як елемент політичних технологій в інформаційному просторі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 32. С. 144–148.
3. What is Digital Transformation? *The agile elephant*. com. website. URL: <http://www.theagileelephant.com/what-is-digital-transformation> (the date of application: 27.03.2022)
4. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації» від 03.03.2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#top> (дата звернення: 26.04.2022)
5. Yuliia Zavhorodnia, Features of protection of China's National interests within cybernetic space. *European Political and Law Discourse*. 2021. Volume 8. Issue 6. P. 37–42.
6. Пустоваров А. І. Закордонний досвід цифрової трансформації управління розвитком національної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 51. С. 261–267.
7. Кройтор А. В., Яковлев Д. В., Алексенцева-Тімченко К. С. «Апостоли» індоктринації: ідеологічні особливості репрезентації релігійного вибору у системі середньої освіти (на основі аналізу інтерв'ю експертів). *Ідеологія і політика*. 2019. № 2(13). URL: <https://www.ideo.org/wp-content/uploads/2019/12/UKR.%201.7.%20Kroitor%20et%20al.%20%20FIN.pdf> (дата звернення: 28.04.2022).

Анотація

Завгородня Ю. В. Кіберконфлікти як сучасна загроза цифровізації суспільства: політичний аспект. – Стаття.

У світі відбуваються геополітичні зміни, які здійснюють безпосередній вплив на кіберпростір, оскільки в сучасному сприйнятті, – це виокремлене середовище протистояння між різними суб'єктами політики на міжнародному та регіональному рівнях. Рушійним джерелом змін є конфлікти, а в розвитку цифровізації джерелом змін є кіберконфлікти, як площадка активних бойових інформаційних дій. Яскравим тому прикладом є зміни, які кожен день відбуваються через війну Росії з Україною, однак сучасні позиції активності сторін змінюються практично кожного дня і важливо роль в цьому протистоянні відіграють саме інформаційні мережі з яких сторони отримують велику кількість інформації про стан політико-військової ситуації.

Тому, питання щодо розвитку цифровізації суспільства, його значимості в умовах військової агресії, формування механізмів стримування та протидії в інформаційній площині є важливими питаннями, які потребують деталізації та аналізу в сучасній російсько-українській війні та й загалом у світовому політико-правовому порядку, який на сьогоднішній день порушено.

Оскільки, умови розвитку кіберконфліктів інші, ніж звичайних політичних конфліктів, оскільки сто-

ронами протистояння можуть виступати усі учасники міжнародної взаємодії, які мають можливість відстоювати інтереси груп, які вони представляють, а відповідно мають технологічні можливості для кібернетичного впливу, які допоможуть реалізувати кібернетичну атаку по методам кібернетичного протистояння (війни).

Уже в сучасному науковому обігу в багатополарній системі устрою світу можливо виділити декілька груп, які активно проводять такого роду атаки та контратаки. Основна мета, таких глобальних форм впливу, це усвідомлення могутності інформаційного впливу у світі в умовах цифровізації людства.

Тому, питання цифровізації суспільства в умовах загострення кіберконфліктів досить актуальний напрям наукового дослідження в сучасних політико-правових процесах. Бо усі процеси протистояння виходять за адміністративні межі окремих країн чи регіонів, важко ідентифікуються з конкретними суб'єктами, які вчинили акт інформаційної боротьби.

Ключові слова: кіберпростір, кіберконфлікти, цифровізація суспільства, кібератака, громадянське суспільство, політичні суб'єкти.

Summary

Zavgorodnya Yu. V. Cyberconflicts as a modern threat to the digitalization of society: political aspect. – Article.

The world is experiencing geopolitical changes that have a direct impact on cyberspace, because in modern perception, it is a separate environment of confrontation between different policy actors at the international and regional levels. The driving force of change is conflict, and in the development of digitalization, the source of change is cyberconflict as a platform for active combat information operations. A striking example of this is the changes that occur every day due to Russia's war with Ukraine, but the current positions of the parties change almost every day and important role in this confrontation is played by information networks from which the parties receive a lot of information about the political and military situation.

Therefore, the issues of digitalization of society, its importance in the face of military aggression, the formation of mechanisms of deterrence and counterbalance in the information sphere are important issues that need to be detailed and analyzed in the current Russian-Ukrainian war and in general in the world political and legal order. today is broken.

Because the conditions for the development of cyberconflicts are different from ordinary political conflicts, as the parties to the conflict can be all participants in international cooperation who have the opportunity to defend the interests of groups they represent, and therefore have technological capabilities for cyber influence to help implement cyber attacks confrontation (war).

Already in modern scientific circulation in the multipolar system of world order it is possible to identify several groups that are actively conducting such attacks and counterattacks. The main goal of such global forms of influence is to realize the power of information influence in the world in the context of digitalization of mankind.

Therefore, the issue of digitalization of society in the context of exacerbation of cyber conflicts is a very important area of research in modern political and legal processes. Because all the processes of confrontation go beyond the administrative boundaries of individual

countries or regions, it is difficult to identify with specific actors who have committed an act of information struggle.

Key words: cyberspace, cyber-conflicts, digitalization of society, cyber-attacks, civil society, political actors.

УДК 342:321

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1101>**Л. І. Яковлева**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0942-485X>

доктор політичних наук, доцент,

доцент кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій
Державного університету «Одеська політехніка»**КООРДИНАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ДЖЕРЕЛА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ЛЕГІТИМНОСТІ**

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема забезпечення легітимності публічної влади постійно знаходиться на порядку денному в Україні. Пошуки оптимальної моделі легітимності не лише супроводжували, а й досить часто обумовлювали напрямки та динаміку політичного процесу: пострадянські трансформації та демократичні реформи, олігархічно-клієнтельний авторитаризм та конституційні реверси. Створення «формули легітимності» є важливим теоретичним та практичним завданням, вирішення якого потребує трансдисциплінарного синтезу й підвищення ефективності міжінституційної взаємодії [15].

У даній статті увагу сфокусовано на джерелах та викликах для легітимності публічної влади, які формулюються у межах інституціональної теорії. Цим пояснюється ракурс дослідження: визначити координацію публічної влади, як один із головних чинників її легітимності. Варто зазначити: «Легітимність влади є центральним поняттям політичної науки та однією з головних характеристик сучасного демократичного суспільства. Водночас, легітимність залишається якимось загадковим феноменом сучасної політики, у якому химерно переплітаються раціональне, сакральне та легальне. При цьому навіть легальність (законність) влади є обов'язковою, але недостатньою умовою її легітимності... Повною мірою це стосується країн пострадянського простору, де після розпаду СРСР відбуваються складні та болісні процеси, пов'язані з пошуком «формули» легітимності. Незалежні країни, об'єднані спільним минулим (як соціальним та економічним, так і політичним та ідеологічним), у процесі подолання тоталітарної радянської спадщини стикаються з необхідністю пошуку підстав легітимності влади. Найбільш очевидною є відповідь, яку дає електоральна демократія: легітимною є влада, яку громадяни обирають у результаті проведення регулярних конкурентних та більш-менш чесних виборів. Для України, яка часто опиняється в кризових ситуаціях, нормою стало проведення як дострокових парламентських, так і президентських виборів» [11, с. 242].

Увага до інституційного виміру легітимності сприяє визначенню координації публічної влади

з точки зору інституціональної теорії. Її ретроспективний аналіз – від історичного інституціоналізму до дискурсивного – дозволить продемонструвати важливість інститутів у забезпеченні легітимності публічної влади, акцентуючи увагу на різних аспектах сутності інститутів у представників «строкатих» інституціоналізмів.

В якості важливого доповнення до електоральної демократії (та, відповідно, моделі електоральної легітимності) пропонується обґрунтування з точки зору інституційної теорії необхідності координації публічної влади як фундаменту її легітимності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Цілісне бачення координації публічної влади як основи її легітимності та визначення джерел та викликів інституціональної теорії, які акцентують увагу на необхідності забезпечення міжінституційної взаємодії, потребує використання інституціональної методології дослідження, зокрема здобутків «старого» та «нового» інституціональних підходів. У дослідженнях з даної теми зосереджується увага на специфіці інституціональної теорії, окресленні її предметного поля та найпоширеніших версій щодо координації міжінституційної взаємодії як основи легітимності публічної влади.

Історія створення понятійного апарату інституціоналізму дозволяє виокремити джерела та критерії легітимності публічної влади, які формувались на різних етапах становлення політичної теорії. До джерел інституціональної теорії легітимності слід віднести праці Н. Макіавеллі, Дж. Лока, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегеля, ін. Окремий етап пов'язується із М. Вебером. Один із дослідників творчості Макса Вебера, німецький автор М. Райнер Лепсіус у збірці за редакцією Клауса Вендта визначив, які основні концепти веберіанської інституціональної теорії впливають на сучасну науку, політику та суспільство – від демократизації до інституціоналізації та легітимації публічної влади ЄС [13].

Харизматичне лідерство може заважати легітимності публічної влади. Саме через відсутність координації у міжінституційній взаємодії виникають загрози для демократії та обмеження свободи

індивідів. Аналізуючи структурні та культурні умови, за яких люди розвивають довіру до політичних і соціальних структур і в кінцевому підсумку приходять до їх підтримки та підкоряються, автор надає ґрунтовну інформацію. Координація є важливою складовою у веберіанській концепції «інституційного порядку». Координація санкціонує довіру до інститутів, яка є фундаментом їх легітимності. Як зазначає М. Райнер Лепсіус: «Довіра до інституцій стосується дуже різних аспектів. Виходячи з досвіду функціонування певного інституційного порядку, ми віримо, що окремі особи та організації достатньо структуровані й контролюються інституційними правилами навіть у непередбачуваних ситуаціях. Довіра може розвиватися з досвіду того, що певні особи та організації практикують свою попередню поведінку знову і знову. Виконання очікувань від певної поведінки призводить до відносин довіри, навіть якщо інституційні правила та процедури та керівні ідеї, на яких вони засновані, явно не відомі. У випадку довіри до інституцій наша довіра не пов'язана з поведінкою індивідів, їх мотивами та настроєм» [13]. Система сучасного урядування потребує як спроможності, так і легітимності, у творах сучасних авторів наголошується на необхідності координації публічної влади в умовах фрагментації суспільства [12]. Зв'язок між координацією та легітимністю проявляється у тому, що здійснюється перехід від моделі держави-опікуна до держави-партнера, бо саме партнерський підхід відкриває нові можливості у публічній політиці, дозволяє підвищити ефективність урядування.

Спираючись на дослідження цих та інших авторів спробуємо проаналізувати як з розвитком політичної науки змінюється інституціональна оптика щодо легітимності публічної влади.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення джерел та викликів інституціональної теорії щодо координації публічної влади як основи її легітимності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зазвичай тлумачні словники надають дві інтерпретації поняття «координація» [10]. По-перше, погодження та зведення до відповідності у процесі встановлення взаємозв'язку між діями індивідів [10]. По-друге, узгодженість дій та рухів. Особливо ця інтерпретація розповсюджена щодо фізичного виховання та спорту. Адже, важко уявити успішного спортсмена, рухи якого не координовані, або спортивну команду, гравці якої діють під час гри окремо, без належної координації. Відсутність координації – це шлях до поразки. Навпаки, координація рухів та взаємодії є однією із головних заповорок спортивної перемоги.

Екстраполюючи це твердження на простір публічної влади слід відзначити, що координація

інституційної взаємодії є важливою умовою легітимності. Адже, у процесі управління однією із основних виступає координаційна функція. Координація як функція менеджменту забезпечує розвиток організації. Погодимося із українською дослідницею О. Громовою: «Координація забезпечує взаємодію різних частин організації на користь виконання завдань, що стоять перед нею. Координація конкретно визначає, хто, що і коли робить, з ким і як взаємодіє, в якому порядку передає власні результати праці іншим учасникам діяльності і користується їх результатами» [4].

Встановлення та подальше функціонування легітимної публічної влади потребує координації. У сучасних умовах координація міжінституційної взаємодії – це головна функція публічної влади, яка й забезпечує її легітимність. Ця функція реалізується за наступними напрямками:

- погодження горизонтальної та вертикальної міжінституційної взаємодії, зведення її до відповідності демократичним стандартам діяльності публічної влади;
- сприяння встановленню нових зв'язків (розширення мережі взаємодії) та підвищення ефективності наявних взаємодій між інститутами;
- підвищення ефективності парламентського контролю;
- налагодження взаємодії між інститутами центральної та регіональної (місцевої) влади;
- підвищення ефективності діяльності координаційних органів публічної влади, які відповідно до норм адміністративного законодавства мають узгоджувати та упорядковувати взаємодію суб'єктів урядування;
- контактування із представниками громадськості (масмедіа, представники спільнот, активні громадяни тощо);
- узгодженість дій різних органів публічної влади.

Останнє виявляється найважливішим. Адже, саме узгодженість дій, як наслідок координаційних зусиль публічної влади забезпечує її легітимність.

Боротьба за «право на владу» у сучасних суспільствах означає, передусім, боротьбу за здатність здійснювати координацію. Необхідно впровадження нового інституційного дизайну, який обов'язково має включати «інститути координації». Тобто, інститути, прямим завданням яких буде забезпечення координації міжінституційної взаємодії. Це питання потребує посиленої уваги. Інститути та їх еволюція є одним із найяскравіших прикладів боротьби за «право на владу» в європейській політичній традиції. Ретроспективний огляд історичних віх розвитку та трансформації інституціональної оптики інституційного виміру легітимності публічної влади слід розпочати з часів афінського полісу. Координація тут спрощувалась порівняно невеликою кількістю громадян

та їх спілкуванням обличчям до обличчя. Афіньська демократія постала через Агору – спеціальне місце координації дій громадян, «топосу» їх взаємодії задля утворення демократичної влади та забезпечення її легітимності. Водночас, політичне життя афінського полісу відбувалося на перетині сакрального та раціонального. Сакральний вимір діяльності влади, а отже, й її легітимності, супроводжує усю історію людства. Водночас, сакралізація влади – це актуальний виклик сьогодення, фундамент тоталітарних ідеологій та одна із причин конфліктів та війн. Сприйняття влади як цілісності, бездоганності та таємничості є складовими її сакралізації. Навпаки, раціональний вимір легітимності публічної влади дослідники пов'язують із виокремленням інститутів та координацією міжінституційної взаємодії. Відзначимо: «...з часів Платона і Аристотеля політична думка цікавилась тим, що надалі отримало назву політичних інститутів – держава, конституція...» [7, с. 146]. Наприклад, Платон у творі «Держава» виокремив та порівняв різні форми правління (тимократія, олігархія, демократія, тиранія тощо), в межах яких визначалися інституційні виміри легітимності публічної влади. Аристотель у «Політиці» [1] продовжив обговорення політичних інститутів і «правильного» суспільства, висунувши ряд питань: «Яка ідеальна форма уряду?», «Який тип конституції є оптимальним у різних обставинах, далеких від ідеалу?», «Що характеризує конституції, які не є «правильними» (ідеальними) в різних неідеальних обставинах?» [1, с. 544].

Б. Ротстайн вказує: «Класична політична теорія включає в себе не тільки обговорення політичних ідеалів та індивідуальних обов'язків. Для Платона і Аристотеля, як і для Н. Макіавеллі, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса та інших представників цієї традиції, одна з основних проблем полягала у з'ясуванні питання про те, які політичні інститути можуть забезпечити створення кращого типу суспільства і особистості» [9, с. 149].

Слід погодитися з тим, що «...інтерес (до інститутів) знайшов друге дихання у новій науці про політику Н. Макіавеллі, у трактатах Ж. Бодена, Т. Гоббса, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Г. В. Ф. Гегеля і багатьох інших мислителів, які створили передумови для становлення сучасного політичного знання» [7, с. 146].

Через століття інституційного розвитку у Європі роль інститутів переосмислює Г. Гегель. Відзначимо: «висунута Гегелем ідея інститутів, що формують і складають державний лад як втілення розумності, яка перевершує розумну волю окремого індивіда, надовго дала потужний імпульс й чітку орієнтацію подальшого вивчення природи, змісту та функцій соціальних, публічно-правових інститутів» [7, с. 146].

Продовжуючи інституціональну традицію, фундатор теорії легітимності М. Вебер у своїй праці «Господарство та суспільство» сформулював політологічні та соціологічні поняття та окреслив інституційні засади соціальної структури суспільства (легітимний порядок, види легітимного порядку (конвенція і право, союзи, об'єднання, установи, бюрократія, політичний союз, держава, панування тощо). Як стверджує один із дослідників веберіанської традиції в історичній соціології: «...істотну роль відіграли концептуалізації М. Вебера щодо ролі різноманітних історичних практик легітимації соціального порядку в економічній і політичній інституціоналізації» [5, с. 72].

На думку К. Байме: «Після Макса Вебера історична соціологія почала відводити центральне місце інституціям, навіть якщо при цьому вона ставала все більше формалізованою і, частково, відмовлялася від поняття інституцій» [2, с. 130]. Наступницею веберіанської традиції інституціоналізму К. Байме називає американську теорію систем. Зокрема на теоретичній спадщині М. Вебера ґрунтується соціологічна парадигма структурного функціоналізму Т. Парсонса та Р. Мертона, теорії раціонального вибору Дж. Коулмана, феноменологічна соціологія А. Шюца, П. Бергера, Н. Лукмана. Слід зазначити, що різні соціологічні напрямки об'єднують соціологічний аналіз інститутів у структурі суспільства з опорою на творчість М. Вебера.

Виокремлюючи в якості однієї з головних функцій інститутів координацію дій індивідів, досліджуючи її у соціально-історичному середовищі в процесі становлення та розвитку Т. Парсонс посилається безпосередньо на М. Вебера.

Отже, саме теоретична спадщина М. Вебера стала ключем дослідження інституційного виміру публічної влади та координації міжінституційної взаємодії як основи її легітимності.

Засновниками класичного інституціоналізму («старий інституціоналізм») вважаються Т. Веблен і Дж. Коммонс. Однак, основні положення інституційної теорії були виокремлені ще в межах інституційної економічної теорії К. Маркса та Ф. Енгельса, які «...розглядали державу як найважливіший економіко-політичний інститут» [8, с. 13]. Їх поняття «певний спосіб життя» було використане в дослідженнях Т. Веблена. Останній під інститутом розумів «...стійкі звички мислень, властиві великій спільності людей» [8, с. 13]. Один із авторів вказує, ніби «Деякі дослідники специфіки історичного інституціоналізму іронізують, що якби роботи К. Маркса або М. Вебера з'явилися зараз, то їх теж можна було б класифікувати як «історичний інституціоналізм» [5, с. 74].

Інститути розглядались як основа легітимності публічної влади. Більшість із них створювались саме для забезпечення легітимності. На думку

німецького дослідника К. Байме, «...інституціональний підхід в усі часи був обтяжений присмаком консервативності. Адже у консервативних ідеологіях постійно проголошувалися священними певні інституції (монархія, двопалатна система тощо), специфічний розподіл влад та організація управління, щоб зберегти успадковані механізми суспільного управління, що послуговували дуже специфічними інтересами» [2, с. 130]. Саме інститути проголошуються владою священними, виступаючи джерелом трансцендентної легітимності.

Традиційно європейська континентальна політична теорія «...не тільки здійснювала предметнення окремих інституцій, але й також магічно підносила державу як інституцію інституцій» [2, с. 132]. А саме: «...у центрі теоретичних зусиль знаходиться не держава, а government (уряд – англ.)» [2, с. 132].

Таким чином, одним із основних викликів для легітимності публічної влади виступає її сакралізація. Протягом усієї історії людства та інституційної історії цивілізації сакралізація влади призводить до домінування принципу панування над координацією, і це утворює небезпеки застосування насильства, встановлення тоталітарних політичних режимів, спричиняє конфлікти та війни.

Висновки. Отже, до джерел інституціональної теорії щодо координації публічної влади як основи її легітимності слід віднести наступних авторів. По-перше, акцентування уваги на ролі політичних інститутів у творенні кращого суспільства та особистості (Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Г. В. Ф. Гегель, ін.). По-друге, праці М. Вебера, у яких вперше визначено сутність легітимності соціального порядку, окреслено роль координації міжінституційної взаємодії тощо. По-третє, безпосередньо етап становлення інституціоналізму, як окремого напрямку дослідження легітимності публічної влади, її інституційного виміру (Т. Веблен, Дж. Коммонс, ін.).

Визначено основний виклик координації публічної влади відповідно до інституціональної теорії легітимності, який сформульовано у вигляді дилеми: сакральне vs. раціональне ставлення громадян до влади.

У сучасних умовах функція координації міжінституційної взаємодії як основи легітимності публічної влади реалізується за наступними напрямками:

- погодження горизонтальної та вертикальної міжінституційної взаємодії;
- сприяння встановленню та розширенню мережі міжінституційної взаємодії;
- підвищення ефективності взаємодії інститутів публічної влади із масмедіа, лідерами громадської думки, активістами тощо.

Література

1. Аристотель Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск : Литература, 1998. С. 409–738.
2. Байме К. Політичні теорії сучасності / пер. з нім. Култаєвої та М. Бойченка. Київ : Стило, 2008. 396 с.
3. Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии : в 4 т. / пер. с нем. ; сост., общ. ред. и предисл. Л. Г. Ионина ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. Т. I. Социология. 445 с.
4. Громова О. Є. Роль координаційної функції в процесі управління організацією. *Економіка та суспільство*. 2016. № 7. URL: http://economyandso ciety.in.ua/journal/7_ukr/43.pdf
5. Завершинский К. Ф. «Эффект колеи» в методологии политико-культурных исследований институциональной динамики современного российского общества. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2014. Серия 6. Вып. 1. С. 71–79.
6. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / пер. з англ. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 549 с.
7. атрушев С. В. Институционализм в политической науке: этапы, течения, идеи, проблемы. *Политическая наука*. 2001. № 2. С. 146–186.
8. Попов Е. В. Становление институциональной теории. *Журнал экономической теории*. 2013. № 4. С. 13–22.
9. Ротстайн Б. Политические институты: общие проблемы. *Политическая наука. Новые направления* / под ред. Р. И. Гудина и Х.-Д. Клингемана, 1999. С. 149–180.
10. Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1973. Том 4. С. 278.
11. Яковлева Л. Легитимность власти в Украине: от электоральной демократии к политической инклюзивности. *Studia Universitatis Moldaviae (Seriia Științe Sociale)*. 2019. № 128(8). С. 241–248.
12. Christensen T., Læg Reid P. and Rykkja L.H. Organizing for Crisis Management: Building Governance Capacity and Legitimacy. *Public Admin Rev*. 2016. № 76. P. 887–897. DOI: <https://doi.org/10.1111/puar.12558>
13. Lepsius M. R. Max Weber and institutional theory. Ed. C. Wendt. Springer International Publishing Switzerland, 2017. 384 p.
14. Papadopoulos Y. Governance, Coordination and Legitimacy in Public Policies. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2000. № 24(1). P. 210–223. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00244>
15. Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2020. № 2(4). P. 582–608.

Анотація

Яковлева Л. І. Координація публічної влади: джерела інституціональної теорії легітимності. – Стаття.

У статті визначено координацію публічної влади як основу її легітимності. Сучасні суспільства є фрагментованими, а публічна влада переходить від примусу чи загрози насильства як складової урядування до зосередженості на головній функції – координації міжінституційної взаємодії. Від моделі держави-опікуна до моделі держави-партнера. Координація міжінституційної

взаємодії задля узгодження інтересів суспільних груп стає головним напрямком діяльності публічної влади, від якого повною мірою залежить її ефективність. Для українського суспільства головним завданням стає координація публічної влади з метою визначення суспільного інтересу та формулювання на цій основі національної ідеї. Відповідно до веберіанської традиції це сприяє забезпеченню легітимності інституційного порядку. У фокусі дослідження знаходяться історичні джерела та сучасні виклики легітимності публічної влади, які формулюються у межах інституціональної теорії. Обраний ракурс дослідження дозволяє визначити координацію публічної влади, як один із головних чинників її легітимності. Наголос зроблено на координації, як однієї із головних функцій урядування, діяльності публічної влади у цілому.

Акцентовано увагу на джерелах та теоретичних інтерпретаціях сучасного виклику легітимності, який сформульовано у вигляді дилеми між сакралізацією влади та її раціоналізацією. Визначено, що сакралізація влади є вкрай небезпечним феноменом політичного життя. Констатовано, що підхід, який позиціонує координацію публічної влади, як фундаментальну основу її легітимності, передбачає раціоналізацію та відкритість влади, відмову від її сакралізації тощо. Визначення джерел інституціональної теорії щодо легітимності публічної влади дозволяє інтерпретувати координацію як основу сучасного розуміння легітимності. Ретроспективний аналіз – від історичного інституціоналізму до дискурсивного – наголошує не лише на важливості інституційного виміру легітимності публічної влади, але й акцентує увагу на різних аспектах сутності інститутів у представників «строкатих» інституціоналізмів.

Запропоновано обґрунтування з точки зору інституціональної теорії необхідності координації публічної влади як фундаменту її легітимності. Це є суттєвим доповненням до моделі електоральної демократії, яка є панівною у дискурсі політичної науки в Україні.

Ключові слова: публічна влада, легітимність, координація, публічна політика, інституціональна теорія, міжінституційна взаємодія.

Summary

Yakovleva L. I. Coordination of public power: sources of institutional theory of legitimacy. – Article.

The article defines the coordination of public power as the basis of its legitimacy. Modern societies are

fragmented and public power shifts from the coercion or threat of violence as part of governance to focusing on the main function of coordinating inter-institutional interaction, from the guardian state model to the partner state model. Coordination of inter-institutional cooperation in order to reconcile the interests of social groups is becoming the main activity of public power, on which its effectiveness fully depends. The main task of Ukrainian society is the coordination of public power to determine the public interest and formulate a national idea on this basis. According to the Weberian tradition, this contributes to the legitimacy of the institutional order. The research focuses on historical sources and current challenges to the legitimacy of public power, which are formulated within the framework of institutional theory. The chosen perspective of the study allows identifying the coordination of public power as one of the main factors in its legitimacy. The emphasis is placed on coordination, as one of the main functions of governance, and the activities of public power in general.

Special attention is focused on the sources and theoretical interpretations of the modern challenge of legitimacy, which is formulated as a dilemma between the sacralization of power and its rationalization. It has been determined that the sacralization of power is an extremely dangerous phenomenon in political life. It has been stated that the approach, which positions the coordination of public power as a fundamental basis of its legitimacy, involves the rationalization and openness of power, the rejection of its sacralization, etc. Identifying the sources of institutional theory regarding the legitimacy of public power allows interpreting coordination as the basis of modern understanding of legitimacy. The retrospective analysis (from historical institutionalism to discursive one) emphasizes not only the importance of the institutional dimension of public power legitimacy but also focuses on various aspects of the essence of institutions in the representatives of "variegated" institutionalism.

The substantiation from the point of view of institutional theory of the necessity of public power coordination as the foundation of its legitimacy has been offered. This is a significant addition to the model of electoral democracy, which is dominant in the discourse of political science in Ukraine.

Key words: public power, legitimacy, coordination, public policy, institutional theory, inter-institutional interaction.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

С. О. Ганаба Сенс життя як екзистенційна цінність у поглядах Віктора Франкла.....	3
В. Ф. Капіца Ноосферно-ментальні і ноо-праксіологічні сили в номонології їх розвитку та гносеометриці онтодіяльній креативній реалізації.....	9
М. Л. Лазарева Темпоральність у вирі повсякденного буття сучасної людини.....	15
О. П. Мартиненко, Б. В. Манчул Місце поетики та герменевтики у методології гуманітарних наук В. Дільтея.....	22
О. А. Моргун Філософсько-наукові засади ноосферного пізнання в методологічній системі ноонаукового зросту знань.....	27
А. Д. Павлишин Муза як категорія духовності українського народу в філософії Степана Ярмуса.....	33
Н. К. Петрук, О. В. Гапченко Етичні виміри наукової діяльності.....	39
Б. В. Сковронський До питання специфіки семіозу в арт-практиках сучасної культури.....	44

СОЦІОЛОГІЯ

О. В. Бутурліна, Т. В. Лисоколенко Особливості організації профорієнтаційної роботи в експериментальних закладах освіти Дніпропетровщини.....	49
О. О. Каретна Труднощі в процесі соціалізації дітей молодшого шкільного віку.....	57
А. Д. Пілько Формування концептуальної моделі аналізу соціальної напруженості.....	61
О. А. Хомерікі, Ю. І. Яковенко Огляд передумов розбудови в Україні стратегії розвитку соціології.....	67
І. П. Шевель, Д. С. Лікарчук Вивчення конфлікту як негативний чинник соціальної взаємодії: соціополітичний аналіз.....	78

ПОЛІТОЛОГІЯ

О. В. Бичковьяк Аналітичний контекст гібридної війни РФ проти України.....	83
Ю. В. Завгородня Кіберконфлікти як сучасна загроза цифровізації суспільства: політичний аспект.....	88
Л. І. Яковлева Координація публічної влади: джерела інституціональної теорії легітимності.....	93

CONTENTS

PHILOSOPHY

Hanaba S. O. The meaning of life as an existential value in the views of Victor Frankl.....	3
Kapitsa V. F. Noosphere-mental and noo-praxiological forces in the nomonology of their development and gnoseometriya of ontoactivity creative realization.....	9
Lazareva M. L. Temporality in the vortex of everyday life of modern human.....	15
Martynenko O. P., Manchul B. V. The Place of Poetics and Hermeneutics in the Methodology of W. Dilthey's humanities.....	22
Morhun O. A. Philosophical-scientific bases of noospheric cognition are in the methodological system of nooscientific growth of knowledges.....	27
Pavlyshyn A. D. Muse as a category of the spirituality of the ukrainian people in the philosophy of Stepan Yarmus.....	33
Petruk N. K., Gapchenko O. V. Ethical dimensions of scientific activity.....	39
Skovronskyi B. V. To the question of the specifics of semiosis in the art practices of modern culture.....	44

SOCIOLOGY

Buturlina O. V., Lysokolenko T. V. Features of the organization of career guidance work in experimental educational institutions of Dnipropetrovsk region.....	49
Karetnaya O. O. Difficulties in the process of socialization of children of primary school age.....	57
Pilko A. D. Formation of a conceptual model of analysis of social tension.....	61
Khomeriki O. A., Yakovenko U. I. An Overview of Prerequisites for Formation of Sociology Strategy Development in Ukraine.....	67
Shevel I. P., Likarchuk D. S. Study of conflict as a negative factor of social interaction: sociopolitical analysis.....	78

POLITOLOGY

Bychkoviyak O. V. Analytical context of the hybrid war of the Russian federation against Ukraine.....	83
Zavgorodnya Yu. V. Cyberconflicts as a modern threat to the digitalization of society: political aspect.....	88
Yakovleva L. I. Coordination of public power: sources of institutional theory of legitimacy.....	93

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Науково-практичний журнал

Випуск 35

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова

Підписано до друку 04.03.2022. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 11,86. Ум. друк. арк. 11,63.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0522/216.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.